Н. В. Бондаренко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 10 класу

загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2010

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2](075.3)
ББК 81.2УКР-922
Б81

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 177 від 3.03.2010 р.)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проведено в Інституті української мови НАН України.

Психолого-педагогічну експертизу проведено в Інституті педагогіки НАПН України.

Експерти, які здійснювали експертизу:
Глухова І. А., гімназія № 1 ім. К. Д. Ушинського, м. Сімферопіль, учитель-методист;
Коса Л. О., ЗНЗ I–III ст. № 90, м. Запоріжжя, учитель-методист;
Вовк М. М., Мукачівський відділ освіти Закарпатської області, методист;
Малякова С. А., методичний кабінет Пролетарської районної ради м. Донецька, методист;
Глазова О. П., Київський університет ім. Бориса Грінченка, Інститут післядипломної педагогічної освіти, заступник директора, кандидат педагогічних наук, доцент.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

1. ***Великі Українці*** — пізнавальна тема уроку;
2. — проблемні питання для обговорення;
3. — завдання до теми;
4. — мотивація щодо необхідності засвоєння теми;
5. — матеріал для обов'язкового засвоєння;
6. — матеріал для ознайомлення;
7. повсякча́с — слова для обов'язкового засвоєння;
8. — вправа на редагування;
9. — завдання підвищеної складності;
10. — домашнє завдання;
11. ***Робота в парах***;
12. ***Робота в групах***.

Бондаренко Н. В.
Б81 Українська мова : Підручн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. з російською мовою навч. — К. : Грамота, 2010. — 288 с. : іл.
ISBN 978-966-349-260-5

Підручник повністю відповідає вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі з української мови.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості десятикласників.

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2](075.3)
ББК 81.2УКР-922

ISBN 978-966-349-260-5

© Бондаренко Н. В., 2010
© Видавництво «Грамота», 2010

Дорогі десятикласники!

Ви подорослішали, і перед вами постало питання відповідального професійного вибору, який визначатиме ваше майбутнє.

Важлива роль у здійсненні ваших життєвих планів і намірів, безперечно, належить мові. Щоб здобути ґрунтовну освіту і престижну спеціальність, необхідно досконало володіти українською мовою. Висока загальна і мовленнєва культура гарантують перспективу професійного і кар'єрного зростання особистості, її високий соціальний статус, належність до української духовної еліти. А це життєво необхідно людині незалежно від того, хто вона — політик, дипломат, учений, військовий, учитель, інженер, бізнесмен чи представник престижної робітничої спеціальності.

Упродовж навчального року ви опрацьовуватимете стилістику і культуру української мови. Засвоєння літературних норм забезпечить правильність вашого мовлення — невід'ємної складової мовленнєвої культури особистості. Опановуючи відомості зі стилістики, ви навчитеся всебічно аналізувати мовні засоби, вибирати з-поміж них оптимальні й доцільно використовувати їх для вираження змісту і вдосконалення висловлювання.

Матеріал підручника сприятиме засвоєнню знань про синонімічні можливості мови і виробленню на їх основі вмінь урізноманітнювати мовлення за допомогою стилістичних варіантів, що є свідченням високого рівня володіння мовою. Ознайомлення з теорією стилістичного квадрата (співвідношення між змістом і вжитими мовними засобами) відкриє вам секрети творення досконалого тексту.

Збільшення кількості завдань для самостійної роботи на основі раніше засвоєного матеріалу сприятиме вашому становленню як самодостатніх особистостей.

Опрацювання різностильового масиву текстів широкої тематики дасть вам можливість утвердитися у споконвічних загальнолюдських цінностях, долучитися до скарбів української та світової культури.

Твори неперевершених майстрів пера зачарують вас красою художнього слова, принесуть естетичне задоволення.

Тож бажаю успіхів і нехай вам щастить!

Автор

ВСТУП

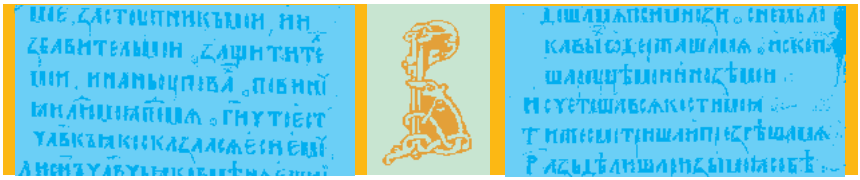

§ 1. Роль мови у формуванні особистості

Мова — життя духовного основа

Видатні мислителі світу з найдавніших часів пов'язують мову з духовним життям людини. Завдяки мові вона засвоює досвід попередніх поколінь, знання і вміння своїх сучасників. Саме мова є для людини невичерпним джерелом інтелектуального й естетичного освоєння світу. Найцінніші здобутки культури й цивілізації, етики й естетики кожного народу закодовано й акумульовано в мові — цьому сховищі знань і досвіду, що їх нагромаджено[1] за весь час існування людства й осмислено видатними людьми, геніями всіх поколінь.

1 Прочитайте текст, обґрунтуйте його назву. Яку функцію мови виокремлює автор і наскільки вона важлива? Поясніть, як завдяки цій функції мова впливає на гармонійний розвиток особистості і поступ[2] нації в цілому.

Духовна могутність народу

Могутність мови — це духовна могутність народу. Народ дає мові силу й красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної[3] поезії, а його генії і таланти високо підносять авторитет рідного слова.

Повноводна ріка української мови вирувала в крутих поворотах історії, вона відбила в собі грандіозні соціальні зрушення[4], збагатилася численною лексикою та зворотами, стала довершеним інструментом і поетичної, і філософської, і наукової, й інженерно-технічної сучасної думки *(За М. Шумилом)*.

---

[1] *Нагрома́джувати/нагрома́дити — рос.* накапливать/накопить.
[2] *По́ступ — рос.* прогрес.
[3] *Неперевéршений — рос.* непревзойдённый.
[4] *Зру́шення — рос.* сдвиги.

2 Ознайомтеся з думками видатних людей про мову. Узагальнено охарактеризуйте основні якості української мови, про які йдеться в поданих реченнях.

1. Світ починався зі Слова. І Україна починалася зі Слова *(Я. Гоян)*. 2. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування *(Панас Мирний)*. 3. Мова — це не просто засіб спілкування. Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання[1] всіх віків *(О. Гончар)*. 4. Мова — це генетичний код нації, який поєднує минуле із сучасним, програмує майбутнє і забезпечує буття нації у вічності *(В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький)*. 5. Це мова великого народу, великої культури *(В. Сухомлинський)*. 6. Народ дає мові силу й красу. Могутність мови — це духовна могутність народу *(М. Шумило)*. 7. Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова *(М. Рильський)*. 8. Мова — це музика, мелодика, барви буття, сучасна художня, інтелектуальна і мислительна діяльність народу *(О. Гончар)*. 9. Слово — це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Уміти користуватися ним — велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодівайте цим різцем так, щоб з-під ваших рук виходила тільки краса *(В. Сухомлинський)*. 10. Як людину можна розпізнати за її оточенням, так про неї можна судити за її мовою *(Дж. Свіфт)*. 11. Наша мова — найважливіша частина не тільки нашої поведінки, а й нашої особистості, нашої душі, розуму, нашої здатності не піддаватися несприятливим впливам середовища *(За Д. Лихачовим)*.

Робота в групах

3 Виберіть як тему одну з наведених тез. Із вправи 2 випишіть цитати для підтвердження цієї тези і підготуйте колективний виступ до Свята української мови.

1. Мова — засіб мислення й пізнання.
2. Мова — засіб спілкування між людьми й поколіннями.
3. Мова — засіб накопичення та збереження суспільно-історичного досвіду і культурних надбань народу.
4. Мова — засіб вселюдського обміну матеріальними і духовними цінностями.

---

[1] *Надба́ння — рос.* достояние.

4 Прочитайте висловлювання Бориса Олійника. Поясніть, які унікальні особливості української мови мав на увазі поет.

Мова — це голос народу. Мова є своєрідною перфокартою, в якій закодовано історію народу, закони предків. Українська мова — це мова народу, щедрого на світових геніїв Шевченка і Франка, Лесі Українки і Котляревського, Коцюбинського і Стефаника. Мова, якою вперше у світовій науковій практиці започаткована кібернетична енциклопедія. Мова народу, великого передусім своїм талантом на братерство, на уважливість і шанобливість до всіх сущих народів на землі.

5 Прочитайте виразно «ланцюжком» вірш Степана Литвина. Яку мету ставить автор і які мовні засоби задля її досягнення використовує? Прокоментуйте рядки, у яких розкривається взаємозв'язок мови і духовного світу людини.

Люблю, як сонце, материнську мову...
Вселюдську мудрість мова осяга.
Грінченко й Даль ведуть у даль чудову.
О словників жага, віків снага!

А слово і голубить, і карає,
А слово і вбиває, й воскреша...
Ти, мово, — море, небо неокрає,
Несмертність наша, правда і душа.

Чи здатна розгулятись бездуховність,
Якщо в душі цвіте віків любов?
Глибинна мови рідної верховність,
Вершинна чарівливість інших мов...

Майну дитинства добрими краями —
І серце незрівнянно защемить.
Щебече рідна мова солов'ями,
Гаями, наче молодість, шумить.

6 Прочитайте висловлювання Максима Рильського, визначте його основну думку. Доведіть на прикладах, що державною мовою необхідно володіти всім громадянам незалежно від фаху.

Мова — могутнє знаряддя і шкільного навчання, і наукової та публіцистичної думки, й ораторського мистецтва, і поетичної творчості, і ділового листування, і дипломатичних переговорів. Не лише прозаїк чи драматург, а й фізик чи математик доконче повинні мати до своїх послуг багатий, гнучкий, тонкий і виразний мовний апарат.

7 Прочитайте початок міркування. Продовжіть і закінчіть висловлену в ньому думку (усно). Доберіть заголовок.

Дехто схильний розглядати мову тільки як засіб комунікації, інструмент порозуміння між людьми. Насправді ж це не так... *(За Г. Нудьгою)*.

8 Прочитайте висловлювання Костянтина Ушинського, поясніть хід його міркувань. Що, на вашу думку, надає слову такої надзвичайної сили?

Не тільки умовні звуки засвоює дитина, вивчаючи мову, а й п'є з неї духовне життя й силу. Слово пояснює їй природу, як не зміг би пояснити її жоден природознавець; воно розкриває перед нею характери людей, суспільство, у якому дитина живе, його історію і прагнення, як не зміг би це зробити жоден історик; слово вводить її в народні вірування, у народну поезію, як не зміг би жоден естет; воно, нарешті, формує поняття й філософські погляди, як не зміг би жоден філософ.

9 Виконайте одне із завдань (на вибір):
1. Висловіть у письмовій формі свої міркування на тему «Мова — життя духовного основа».
2. Виконайте письмово вправу 7.
3. Вивчіть напам'ять вірш про українську мову.
4. Складіть вірш про українську мову.

§ 2. Культура мовлення

Книжка у вік Інтернету

— місце книжки серед інших джерел інформації, її майбутнє;
— читання і культура мовлення.

— формувати мовленнєву культуру.

10 1. Прослухайте текст.

До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. Мова — найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свої досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і сподівання.

Слово — це життя народу, невмируще джерело його поступу. З цього невичерпного джерела мовець здобуває і засвоює не тільки знання про навколишній світ, а й моральні та естетичні цінності. Тонкий різець слова формує і вигранює особистість. Прилучення до мовних скарбів надає нам духовної дужості, адже мова є наймогутнішим виявом національної культури.

повсякча́с
призна́чення

Повсякчас[1] потрібно відкривати для себе красу, неповторні барви, музику, високість і найтонші відтінки слова.

Висока культура мовлення, як складова гармонійної особистості, передбачає вміння правильно розмовляти і писати, активно і творчо застосовувати мовні знання відповідно до мети й умов спілкування. Цього можна досягти вмілим і доцільним уживанням слів, різноманітних синтаксичних конструкцій, а в усному мовленні — багатством інтонації.

Знання виражальних засобів мови й уміння використовувати їх залежно від потреб спілкування — вищий ступінь опанування мовної культури. Щоб забезпечити його, треба знати призначення[2] мовних засобів досягнення стилістичної виразності мови *(За І. Вихованцем)*.

2. Знайдіть у тексті відповіді на запитання:

1. Як мова впливає на особистість?
2. Що таке культура мовлення і як досягти її високого рівня?

---

[1] *Повсякча́с* — постійно, завжди.
[2] *Призна́чення* — *рос.* назначение.

Культура мови — це наука про вимоги до правильного мовлення, яка встановлює правила вимови, наголошування, формотворення, слововживання, побудови словосполучень і речень.

Культура мови включає також власне стилістичний аспект, оскільки унормоване мовлення повинно мати такі комунікативно-стилістичні якості, як точність, логічність, чистота, багатство, виразність, доречність.

На відміну від культури мови, яка встановлює норми правильного літературного мовлення, **стилістика** вчить мистецтва мовлення, уміння домагатися його дієвості та виразності.

Стилістика вивчає виражальні засоби мови: точність, логічність, образність, доречність. Це вищий ступінь культури мови.

Досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності свідчить про високий рівень культури мовлення особистості.

11 Прочитайте текст. Поясніть, як за ставленням людини до мови можна визначити культурний рівень особистості.

Є люди різного культурного рівня, і вони по-різному ставляться до мови. Одні розуміють усю глибину значення мови в житті народу, тому плекають її, дбають про неї. Є люди малоосвічені або й без освіти, які від природи мають тонке мовне чуття. Однак трапляються освічені люди, які не дбають про чистоту мови, говорять суржиком *(За М. Шумилом)*.

Робота в парах

12 Розіграйте діалог за поданим початком.

— Читання — ось головне в піднесенні мовленнєвої культури кожної людини і нації в цілому. Ти згоден (згодна) зі мною?

— ...

13 1. Прочитайте, визначте основну думку висловлювання. Наведіть аргументи з тексту, які засвідчують перевагу книжки над іншими джерелами зберігання й поширення інформації.

2. Розкрийте взаємозв'язок читання і мовленнєвої культури.

Чи замінить Інтернет книжку?

Микола Карамзін сказав: «Історія розуму становить дві головні епохи: винайдення букв і друкарні, усі інші були їх наслідком». «Цікаво не може говорити той, хто мало читає», — розвинув його думку Їржі Томан.

Ми живемо в час нечуваного розвитку інформаційних технологій і систем зв'язку — радіо, телебачення, електронних ЗМІ. Відкрилися безмежні можливості для оволодіння знаннями, одержання інформації, для спілкування. А в Інтернеті взагалі немає

меж і кордонів. Відтепер[1] звичайний користувач має доступ до будь-яких новин, які множаться в геометричній прогресії. Інтернет поступово перетворюється на неосяжну бібліотеку всієї планети.

користува́ч

перетво́рюватися на *кого́/що*

на моє переконáння

Однак викликає тривогу те, що Інтернет, завойовуючи інформаційний простір, починає витісняти з нього книжку. За даними соціологів, понад 40 % дорослого населення зовсім не читає книжок. Дехто передрікає[2] навіть повну перемогу медіаресурсів (у тому числі й Інтернету) над книжкою. На їхнє переконання[3], всі необхідні знання людина майбутнього одержуватиме з комп'ютера.

Проте ці псевдопророкування безпідставні[4], оскільки радіо й телебачення не замінюють друковане слово, а доповнюють його. Втративши монопольне становище в інформаційному просторі, книжка ще довго залишатиметься душею сучасної системи комунікації, а її роль зростатиме з кожним новим етапом соціального, культурного і науково-технічного прогресу. Вона належить до тих винаходів, що, як і колесо, ніколи не полишають цивілізації.

Переваги книжки перед іншими засобами збереження і передачі інформації очевидні. Адже саме завдяки їй читач має час для роздумів, можливість повернутися до прочитаного, щоб глибше вникнути в його зміст, вибрати, що читати. Пріоритет книжки обстоюють інтелектуали світового рівня. Айзек Азімов акцентував увагу на тому, що книжку можна читати й перечитувати, коли вам зручно — у ліжку, у кріслі, за столом і як вам потрібно — не поспішаючи, швидко, підряд чи вибірково. Та головне — книжка дає вам слова, до яких ви самі добираєте картини, що виникають у вашій уяві. Ніколи не буде придумано щось подібне до книжки — здатне подарувати вам одному цілий Всесвіт.

[1] *Відтепе́р — рос.* отныне.
[2] *Передріка́ти/передректи́ — рос.* предсказывать/предсказать.
[3] *Переконáння — рос.* убеждение.
[4] *Безпідста́вний — рос.* безосновательный.

Едгар Фор із Франції вважає, що книжка тільки на порозі справжнього успіху, тому що вона поширюється, надає нам право вибору і враховує наші бажання, тоді як все, що ми слухаємо або дивимося по телевізору, не передбачає вибору і врахування наших смаків.

Науково-технічний прогрес сприяє поширенню книжки. Статистика свідчить, що інтелект спеціаліста, який здобув професію, потребує самостійного мислення, роздумів над книжкою. Молодь усвідомлює: щоб мати престижну роботу й конкурувати на ринку праці, недостатньо мати диплом, потрібне постійне інтелектуальне й фахове самовдосконалення через читання книжок.

Тож не підлягає сумніву[1], що книжка була, є і буде основою духовного життя народу. У книжки довгий і щасливий вік. Це універсальне сховище думки, надихаюче джерело нових ідей *(За В. Драчуком, Ю. Ліхтенштейном)*.

не підлягáє сýмніву

14 Перекладіть афоризми українською мовою. Поясніть, як ви їх розумієте.

1. Книга делает человека хозяином Вселенной *(П. Павленко)*. 2. Суть книги — вечна. Суть эта — увековечение мысли *(Л. Толстой)*. 3. Две силы наиболее успешно содействуют воспитанию культурного человека: искусство и наука. Обе эти силы соединены в книге *(Максим Горький)*. 4. Не забывай, что самое колоссальное орудие многостороннего образования — чтение *(А. Герцен)*. 5. Книга — коллективный опыт. Тот, кто прочёл два десятка великих книг, прожил два десятка великих жизней *(П. Павленко)*. 6. Наш наставник — знание. Книга — наш учитель *(В. Маяковский)*.

15 Висловіть свою згоду чи незгоду з думкою англійського письменника Самюеля Смайлса: «Людину можна пізнати по тих книжках, які вона читає». Обґрунтуйте свою думку.

16 Одні фахівці радять читати повільно, інші рекомендують учитися читати швидко. Поміркуйте, до кого варто дослухатися. Чи ці поради тільки видаються суперечливими[2]?

17 Прочитайте слова і словосполучення двома мовами. Складіть і запишіть речення з українськомовними варіантами.

Українською	***Російською***
одного чудового дня	в один прекрасный день
на відміну від	в отличие от
на мій подив	к моему удивлению

[1] *Не підлягáє сýмніву — рос.* не подлежит сомнению.
[2] *Суперéчливий* — який містить протилежні думки.

Українською	***Російською***
уперше	в первый раз, впервые
час від часу	время от времени
дорогою назад	на обратном пути
насилу	с трудом

Робота в парах

18 Розіграйте діалоги за наведеними ситуаціями.

1. Ви прочитали цікаву книжку. Переконайте однокласника теж прочитати її.

2. Ви зацікавилися книжкою, яку бачили у свого друга, але він її ще не дочитав.

3. Ви вибираєте книжку на подарунок у книжковому магазині. Попросіть поради в продавця.

19 1. Прочитайте текст. З'ясуйте, що таке привітальна промова.

Привітальна промова — це урочисте звернення з нагоди[1] якоїсь особливої події. Зміст промови становлять: вказівка на нагоду; похвала і вдячність конкретній особі чи групі осіб; перелік позитивних якостей і заслуг, заклик до подальших добрих справ, побажання всіх благ, які сприяють успіхові.

з нагóди ювілéю

Привітальна промова відповідає на запитання *чому? кому? що?*

2. Обміркуйте зміст привітальної промови з нагоди: 1) Дня знань; 2) Дня вчителя; 3) ювілею вчительки. Текст промови (до семи речень) запишіть і виголосіть її в класі.

20 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення. У разі потреби користуйтеся словником.

1. Ми не могли побачитися по багатьох причинах і договорилися зустрітися в другий раз. 2. Учні попросили новенького, що ти розкажеш нам про себе в двух словах. 3. Поїзди ходили точно по графіку. 4. Пасажир запитав у провідника, що чи скоро ви подасте мені чай. 5. Це лікарство слід приймати у два прийоми. 6. В прошлому році ми їздили в Крим залізною дорогою, а тепер їдемо на машині. 7. У крайньому випадку Ігорь прилетить літаком. 8. По бажанню клієнта вибирають обої.

---

[1] *Нагóда — рос.* подходящий случай; *з нагоди ювілею — рос.* по случаю юбилея.

СТИЛІСТИКА ТЕКСТУ

§ 3. Стилі мовлення

Великі Українці

— Великі Українці й Україна;
— ідеальний образ українки;
— благодійництво в ім'я науки;
— професійні знання;
— український гумор.

— розвивати стилістичні вміння на основі знань зі стилістики.

Наші висловлювання залежать від того, з ким ми говоримо, де говоримо і з якою метою, тобто від мовленнєвої ситуації. Саме вона визначає вибір мовних засобів, які ми використовуємо для висловлення думки. Відбір виражальних засобів мови залежно від мети висловлювання та мовленнєвої ситуації вивчає наука **стилістика**.

Одиницею стилістики є стиль мовлення.

Стиль мовлення — це своєрідна[1] сукупність мовних засобів, що використовуються мовцем за певних умов спілкування.

Стиль мовлення залежить від його призначення. Так, основна функція розмовного стилю — спілкування; наукового — з'ясування, доведення, повідомлення; публіцистичного — вплив, переконання. Кожен стиль обслуговує свою сферу діяльності: розмовний — побутову, науковий — наукову, офіційно-діловий — законодавчу, ділову, публіцистичний — громадсько-політичну та суспільно-культурну.

Усі стилі мають ***усну*** і ***писемну форми***, але визначальною для кожного стилю є одна з них. Так, для розмовного стилю — це усна форма, для решти — писемна.

Науковий, офіційно-діловий, публіцистичний і художній стилі, на противагу[2] розмовному, називаються книжними, оскільки вони були сформовані на книжній основі.

---

[1] *Своєрі́дний — рос.* своеобразный.
[2] *На противáгу — рос.* в противовес.

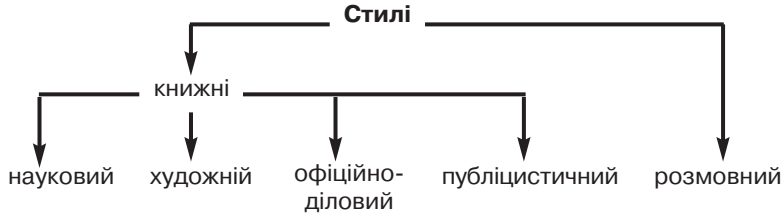

Структура текстів різних стилів теж неоднакова. Для розмовного стилю характерний діалог (полілог), а для решти чотирьох — монолог.

Наявність у мові виражальних засобів, з одного боку, та їх використання в мовленні — з другого, зумовлюють розмежування ***стилістики мови*** і ***стилістики мовлення***.

Для створення різностильових текстів використовують увесь арсенал мовних засобів (морфеми, слова, словоформи, словосполучення, речення). Стилістичні ресурси всіх мовних рівнів і виражальні можливості мовних одиниць вивчає стилістика мови. Вона встановлює систему стилістичних протиставлень одиниць та їх варіантів на кожному рівні мови. Завдяки цьому мовець має можливість вибрати саме ту мовну одиницю, яка відповідає конкретній ситуації спілкування.

Використання стилістичних засобів мови в мовленнєвій діяльності вивчає стилістика мовлення.

21 Прочитайте афоризми. Поясніть, як у них розкривається поняття стилю.

1. Стиль — одяг думок *(Ф. Честерфілд)*. 2. Стиль — як кришталь: від чистоти його залежить його блиск *(В. Гюго)*. 3. Хороший стиль не повинен зберігати слідів зусиль: написане має здаватися щасливою випадковістю *(С. Моем)*. 4. Не можна писати високим стилем про дрібниці *(С. Моем)*.

Розмовний стиль

22 1. Прочитайте уривок із повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Проаналізуйте критичні репліки Карпа, ужиті ним засоби гумору й зробіть висновок, яким був ідеальний образ української дівчини наприкінці XIX століття. Яких змін він зазнав і яким бачиться сучасним хлопцям?

— Карпе! — тихо почав Лаврін, дуже охочий до гарних дівчат. — Скажи-бо, кого ти будеш сватать?

— Ат! Одчепись од мене, — тихо промовив Карпо.

— Сватай Олену Головківну. Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць; у неї щоки, мов яблука, зуби, як біла ріпа,

коса, як праник[1], сама дівка здорова, як тур: як іде, то під нею аж земля стугонить.

— Гарна... мордою хоч пацюки бий; сама товста, як бодня, а шия хоч обіддя гни.

— Ну то сватай Одарку Ходаківну: ця тоненька, як очеретина, гнучка станом, як тополя; личко маленьке й тоненьке, мов шовкова нитка; губи маленькі, як рутяний[2] лист. З маленького личка хоч води напийся, а сама пишна, як у саду вишня, а тиха, неначе вода в криниці.

Старий Кайдаш аж набік сплюнув, а Карпо промовив:

— Вже й знайшов красуню! Та в неї лице, як тріска, стан, наче копистка[3], руки, як кочерги, сама, як дошка, а як іде, то аж кістки торохтять.

— Але ж ти й вередливий! То сватай Хотину Корчаківну, — сказав Лаврін і засміявся.

Сцена з вистави «Кайдашева сім'я» (Національний академічний драматичний театр ім. І. Франка)

— Чи ти здурів? Хотина як вигляне у вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду в неї неначе чорт сім кіп гороху змолотив.

— Ну, то бери Ганну.

— Авжеж! Оце взяв би той кадівб[4], що бублика з'їси, поки кругом обійдеш, а як іде...

— Коли я буду вибирати собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо, — сказав веселий Лаврін.

— Мені аби була робоча та проворна та щоб була трохи куслива, як мухи в спасівку, — сказав Карпо.

— То бери Мотрю, Довбишеву старшу дочку. Мотря і гарна, і трохи бриклива, і в неї серце з перцем, — сказав Лаврін.

Лаврінові слова запали Карпові в душу. Мотря не виходила в нього з думки, неначе стояла тут на току недалечко від нього, під зеленою яблунею, і дивилась на нього своїми темними, як терен, очима.

2. Визначте стиль уривка. Користуючись однією зі схем (див. с. 16, 19, 23, 24, 28), укажіть у тексті ознаки конкретного

---

[1] *Пра́ник* — дерев'яний гладенький валок для вибивання білизни під час прання.

[2] *Рутяни́й, рутвя́ний* — прикм. до *рута* — рослина, що містить ефірну олію.

[3] *Копи́стка* — дерев'яна лопатка для розмішування чого-небудь.

[4] *Ка́дівб, ка́діб* — велика діжка.

стилю. Наскільки характерна для нього така перенасиченість порівняннями? Яку роль вони виконують?

Розмовний стиль

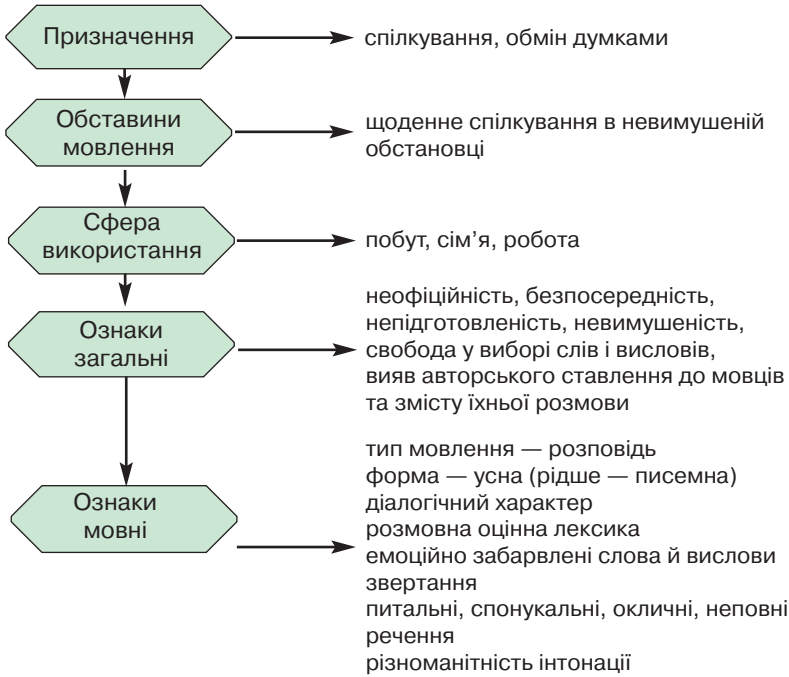

Робота в парах

23 Прочитайте уривок з роману Марини і Сергія Дяченків. Розіграйте діалог, який відбувся між дівчиною та продавцем. Яким стилем мовлення ви скористаєтеся?

Уздовж стіни стояли засклені вітрини з виставленими напоказ мобільними телефонами, а добре одягнена довгонога дівчина уважно вивчала моделі й ціни. За стійкою сидів елегантний молодий чоловік, найяскравішою деталлю його зовнішності була жовтогаряча краватка...

24 Прочитайте текст в особах, знайдіть у ньому риси розмовного стилю. Вкажіть використані автором засоби гумору.

Хоч ледачий, та здогадливий

Одна мати весь час вимагала, щоб її малий син рано вставав, бо хто рано встане, той багато встигне.

Якось уранці, ще й не світало, хлопець солодко спав, а мати вже стояла над ним, примовляючи:

— Агов, синку, вставай, поглянь, як гарно навколо, як сонечко пригріває. Вставай, подивися, як пташки співають і люди поспішають до роботи взятися. Вставай, щоб якнайбільше встигнути. Он дядьків син — устав раненько і знайшов повний гаманець грошей...

— Знайшов, бо їх загубив той, хто встав ще раніше, — крізь сон пробурмотів хлопець і знову заснув *(З журналу)*.

Робота в парах

25 Продовжіть діалоги, змінюючи в разі потреби напрям думки.

1. — Тобі ніколи не хотілося змінити світ?
   — Я побудувала б Країну Справедливості...
2. — А чому ти не любиш потяги? — запитала Анжела.
   — Безглуздо[1] тягтися по землі, коли можна літати, — пояснив Влад.
3. — А в дитинстві ти мріяв, щоб тебе показували по телевізору? — поцікавилась Анжела.
   — Ні, — відповів Влад, подумавши...
   — А я мріяла, — мовила Анжела... *(За М. і С. Дяченками)*.

26 Прочитайте і запишіть текст, увівши до нього діалог, що міг би відбутися, якби мобільний телефон був заряджений. Яким стилем і типом мовлення ви скористаєтесь?

Цієї миті мобільник, забутий до часу в кишені Владової куртки, зачувши близькість міста, раптом вибухнув тоненькою механічною мелодією.

Влад вийняв з кишені телефон.

— Слухаю...

— Алло, — сказав далекий жіночий голос. — Нареш...

Телефон жалібно пискнув. Остаточно розрядилася давно не заряджувана батарея — і розмова перервалася *(М. і С. Дяченки)*.

Робота в парах

27 Розіграйте діалог за поданим текстом і закінчіть його монологом.

— ...Історія, яка вразила?

— Так, не просто цікава, смішна чи страшна, а саме вражаюча! Ну, як буває в кіно. Щось таке.

— Навіть не знаю.

— І бажано, щоб це трапилося з тобою. Якщо можна.

...

(За В. Івченком)

---

[1] *Безглу́здо — рос.* бессмысленно.

28 1. Прочитайте уривок. З'ясуйте, про що в ньому йдеться. Визначте тип і стиль мовлення.

Кравчина дбайливо приймає дитину.

— Синочку! Здрастуй! Се ти? Появився на світ? Ой-ой-ой!.. Маріє! Як гарно! Неначе гілочка виросла з мого серця. І сам я наче народився заново четвертий раз. Хлопчику мій... Хто ти? Хто він? Товариші! Може, це народився видатний талант? Га? Може, це новий світоч людства? *(О. Довженко)*.

2. Спишіть, підкресліть характерні для стилю уривка мовні засоби. Зробіть стилістичний аналіз тексту за схемою відповідного стилю.

Науковий стиль

29 Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок, визначте стильову належність. Користуючись однією зі схем, вкажіть у тексті ознаки конкретного стилю.

Голландський математик Ганс Фройденталь опублікував роботу «Лінкос». Її підзаголовок пояснював: «Створення мови для космічного зв'язку». З дивовижною педантичністю[1] й ретельністю[2] автор «Лінкосу» розробляє космічну мову (її принципову схему), яка повинна слугувати засобом спілкування з розумними жителями інших планет, причому розробка цієї мови ведеться так сумлінно[3], ніби «космічна розмова» має відбутися з дня на день *(За А. Кондратовим)*.

принципо́ва схе́ма, з дня на день

30 1. Прочитайте текст, даючи відповіді на запитання по ходу читання. Визначте тип і стиль мовлення. Знайдіть у тексті характерні ознаки стилю.

Якось — це було за царювання Катерини II — жителі Петербурга побачили кулю, що світилася. Від неї йшло таке сяйво, що на Англійській набережній було світло як удень.

Які здогади у вас виникають? Перевірте себе за текстом.

З'ясувалося, що світить ліхтар, вивішений на четвертому

---

[1] *Педанти́чність* — надмірна увага до деталей.
[2] *Рете́льність* — *рос.* тщательность.
[3] *Сумлі́нно* — старанно.

поверсі у вікні квартири відомого механіка Івана Петровича Кулібіна. Ліхтар справді, як на той час, був незвичним.

Які у вас припущення щодо будови ліхтаря?

Це був справжній прожектор, — річ, у ті часи зовсім не відома. Його задня стінка була зроблена з дрібних шматочків дзеркального скла. Ця стінка відбивала світло єдиної свічі стільки разів, скільки в ній було шматочків скла *(За М. Поступальською)*.

2. З'ясуйте, чи все вам зрозуміло в змісті тексту, чи залишилися запитання, на які ви не одержали відповіді. Що нового ви дізналися з тексту?

Науковий стиль

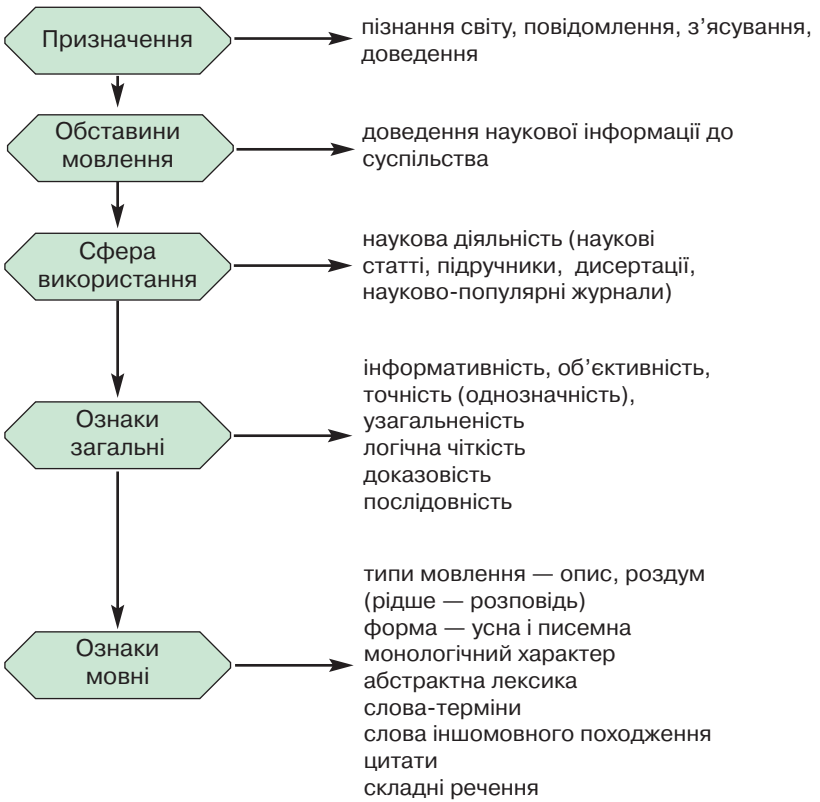

31 Запишіть українською мовою 5–6 термінів, що позначають наукові поняття, які ви засвоїли на уроках географії, біології та інших предметів. Складіть і запишіть із ними речення.

32 1. Прочитайте текст. З'ясуйте, чи дотримано в ньому єдність стилю. Обґрунтуйте свою думку.

Грім і блискавка... Хто не спостерігав ці явища — величні й небезпечні?

Між хмарою та землею відбувається зигзагоподібний розряд, який несе електричну напругу[1] в кілька тисяч вольт.

...Як полосне через усе небо, як цвьохне прямо перед очима...

На Землі одночасно відбувається майже 2000 гроз. У кожній із них зосереджена енергія, що дорівнює вибуху водневої бомби. Щосекунди в землю вдаряє 100 розрядів блискавок *(З журналу)*.

2. Переробіть і запишіть текст так, щоб він відповідав науковому стилю.

3. Напишіть твір-мініатюру з описом грози в художньому стилі.

33 Перекладіть і запишіть текст українською мовою, дотримуючись норм відповідного стилю. Вкажіть ознаки стильової належності висловлювання.

Дождь — жидкие атмосферные осадки, выпадающие в виде капель диаметром 0,5–7 мм. Дождь с каплями размером менее 0,5 мм носит специальное название — морось. Дождь выпадает из облаков в результате слияния мелких капель в более крупные.

Различают ливневый дождь — крупнокапельный, кратковременный, выпадающий из кучевых облаков, и обложной дождь — с менее крупными каплями, продолжительный, выпадающий из слоистых облаков *(Из учебника)*.

34 Виконайте одне із завдань (на вибір):

1. Випишіть приклад невеликого тексту наукового стилю з навчальної літератури, яку ви використовуєте під час підготовки до занять, і зробіть його стилістичний аналіз.

2. Доберіть уривок із науково-популярної статті. Знайдіть у ньому риси, які зближують науково-популярний виклад, з одного боку, з художньою літературою, а з другого — з науковою. Вкажіть у тексті елементи розмовного стилю.

---

[1] *Напрýга — рос.* напряжение.

Офіційно-діловий стиль

35 1. Прочитайте текст. З'ясуйте:
— за яких обставин мовлення (у якій мовленнєвій ситуації) можливе таке висловлювання;
— яке завдання мовлення (обмінятися думками; поінформувати про щось; пояснити щось; спонукати до чогось; живописати);
— які основні стильові ознаки висловлювання (узагальнене воно чи конкретне, офіційне чи невимушене, емоційне чи безстороннє, нейтральне).

Засідання Верховної Ради України (24 серпня 1991 року)

Акт
проголошення незалежності України

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом у СРСР 19 серпня 1991 року,

продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні;

виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами;

здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто

проголошує

незалежність України та створення самостійної української держави — України.

Територія України є неподільною і недоторканною.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

24 серпня 1991 року Верховна Рада України

2. Проаналізуйте будову тексту (виділіть мікротеми, абзаци, типи мовлення, засоби зв'язку).

3. Розкажіть, як Україна здобула незалежність. У якому стилі ви будуватимете висловлювання?

36 1. Прочитайте текст. Як характеризує Альфреда Нобеля його заповіт[1]? Що вам відомо про цю унікальну особистість?

2. Користуючись схемою відповідного стилю, зробіть стилістичний аналіз тексту.

Я, нижчепідписаний Альфред Бернард Нобель, зваживши[2] й ухваливши, цим оголошую мій заповіт щодо майна[3], нажитого мною до моменту смерті.

Усе майно, яке залишилося після мене і яке можна реалізувати, розподілити так:

капітал виконавці моєї духівниці повинні використати на придбання цінних паперів, створивши фонд, відсотки з якого видаватимуться як премія тим, хто протягом попереднього року найбільше прислужився людству.

Зазначені відсотки треба поділити на п'ять частин, які призначаються:

перша частина — тому, хто зробив велике відкриття або винахід у галузі фізики;

друга — тому, хто зробив велике відкриття або вдосконалення в галузі хімії;

третя — тому, хто досяг видатних успіхів у галузі фізіології або медицини;

четверта — творцеві найбільш значного літературного твору, що відображає людські ідеали;

п'ята — тому, хто зробив вагомий внесок у єднання народів, ліквідацію рабства, зменшення кількості наявних армій і сприяння мирній домовленості.

Премії в галузі фізики та хімії має присуджувати Шведська королівська академія наук, премії з фізіології та медицини — Королівський Каролінський інститут у Стокгольмі, премію миру — комітет із п'яти осіб, обраних норвезьким стортингом[4]. Моє особливе бажання полягає в тому, щоб на присудження премій не впливала національність кандидата, щоб премію здобували найдостойніші, незалежно від того, скандинави вони чи ні.

---

[1] *Запові́т — рос.* завещание.

[2] *Зважа́ти/зва́жувати — рос.* взвесить/взвешивать.

[3] *Майно́ — рос.* имущество.

[4] Парламентом.

Цей заповіт є останнім, він має законну силу і скасовує[1] всі мої попередні заповіти.

Офіційно-діловий стиль

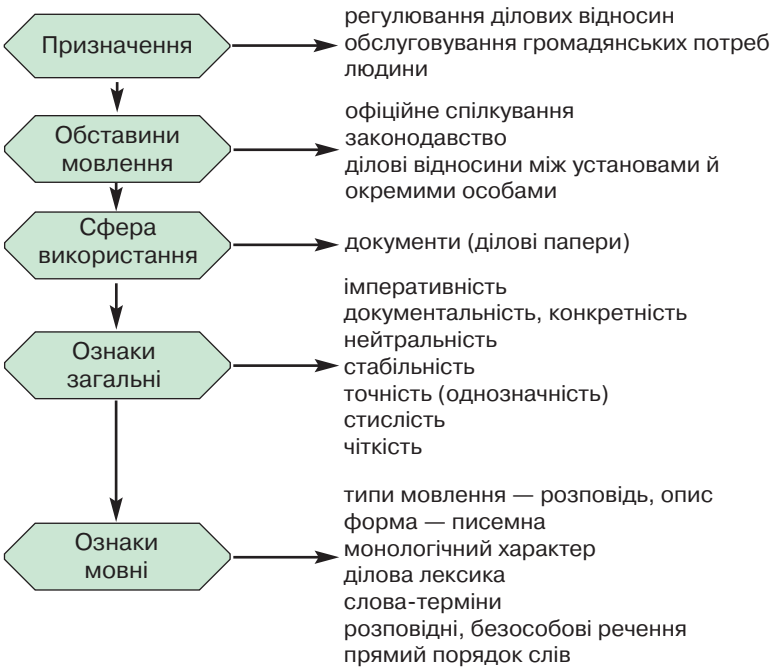

Публіцистичний стиль

37 1. Прочитайте текст. З'ясуйте, яку мету ставив автор і чи досяг її. Визначте основну думку висловлювання.

2. Проаналізуйте будову тексту (виділіть мікротеми, абзаци, засоби зв'язку). Зробіть стилістичний аналіз висловлювання за схемою відповідного стилю, приділивши окрему увагу емоційно-експресивним засобам впливу на читача.

Світочі України

У нас є прекрасні взірці, що сяють маяками серед мороку[2] дальніх і ближніх часів.

Ми сформуємо свою душу і душі своїх дітей так, щоб Великі Українці минулого освятили ті душі на творення небувалої небесної України — невмирущої і життєдайної — віднині й довіку.

---

[1] *Скасо́вувати/скасува́ти — рос.* отменять/отменить.

[2] *Мо́рок — рос.* мрак.

Ми візьмемо нерушиму сміливість і мужність від славетного козацтва запорозького, дух якого стукає в наші дрімаючі серця!

Ми приймемо дитячу віру і полум'яну непохитність[1] від духа невмирущого Кобзаря!

Ми нап'ємося з невичерпної криниці мудрості й посвяти від космічного велета Сковороди!

Ми осяємось вічним болем і тривогою Лесі, щоб байдужість до горя жодної живої істоти не торкнулась нашого серця!

Ми візьмемо до вічнодіючих рук і розуму громову потугу Каменярського молота! *(О. Бердник)*.

Публіцистичний стиль

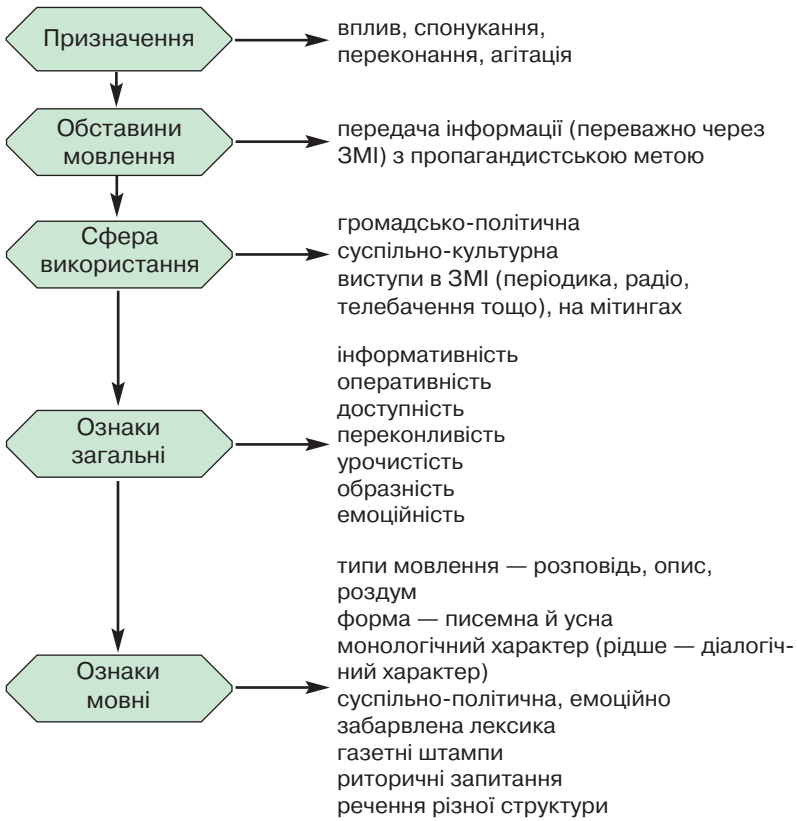

38 1. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку. Чому, на ваш погляд, Іван Франко займає особливе місце в історії української культури?

[1] *Непохи́тність — рос.* стойкость, непоколебимость.

2. Укажіть характерні ознаки висловлювання, що визначають його стильову належність.

Іван Франко

Письменник-гігант. Будівничий величного храму української культури. Це — Іван Франко. Поет, прозаїк, драматург, критик, публіцист, учений, філософ і політик.

Його називають Каменярем, але він не тільки джаґаном[1] розбивав скелі, а й камінними брилами мостив тверді, тривкі магістралі прогресу. Був будителем мас і вчителем нації.

Марко Черемшина феномен Франка уявляв в образі великого астрального тіла, що гріє на всю Україну, а світить ще далі.

Іван Франко — це наша національна Біблія. Ми розгортаємо його «Книги Битія» і за пошуками естетичної насолоди, і за пошуками ізмарагдів людяності й мудрості.

На схилі письменникового віку Європа визнала, що немає достойнішого за Франка кандидата на Нобелівську премію. Але проголосувала проти одна особа — смерть... Посмертно Нобелівську премію не присуджують... *(За І. Денисюком)*.

39 Прочитайте уривок. Дайте відповідь панянці в письмовій формі. У якому стилі ви будуватимете висловлювання?

Я — родовита полька. Мене зацікавила Україна: а хто вона є, кого славетного має? Поляки пишаються Міцкевичем, росіяни — Пушкіним, а українці? *(Р. Іваничук)*.

40 Доберіть уривок із газетно-публіцистичного тексту, знайдіть і випишіть мовні засоби вираження волевиявлення, спонукання, емоційності та експресивності викладу.

41 1. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

Здобувайте професійні знання

Що таке професійні знання? Більшість розуміє так: глибоке знання свого предмета; людина на своєму місці; кваліфікований працівник. Сперечатися з цим не доводиться. Та я додам: у знань є причина, є привід[2] ставати ще більш значущими. Адже вони

[1] *Джаґáн* — різновид кайла.
[2] *Прúвід* — *рос.* повод.

визначають поведінку особистості й безпосередньо стосуються людської гідності[1], упевненості, рішучості й сміливості.

Людина, яка не має достатніх професійних знань, не може розраховувати на те, що їй довірять цікаву й складну справу. Навіть якби таке трапилося, вона змушена була б викручуватися, щоб її не змістили із займаної посади. Перебування ж такої людини на відповідальній посаді не забезпечене золотим запасом розуміння справи.

змісти́ти із за́йманої поса́ди

Тільки знавець справи може дозволити собі розкіш бути сміливим і самодостатнім[2]. Саме із середовища знаючих можна сподіватися принципових оцінок, зваженого погляду на ситуацію. А це вже громадянська поведінка. Це прообраз людини майбутнього, яка поєднуватиме в собі потребу в самоосвіті, самовдосконаленні, відповідальність і вимогливість[3] як норму життя *(За О. Абрамовим)*.

2. Дайте відповіді на запитання:
   1. Що таке професійні знання?
   2. З якими людськими якостями і в який спосіб вони пов'язані?
   3. До чого спричинює брак професійних знань?

3. Підготуйте текст невеликого виступу на тему «Професійні знання» на засіданні профорієнтаційного клубу старшокласників. Для цього визначте мету висловлювання, тип і стиль мовлення; доберіть матеріали з різних джерел, які розкривають роль школи в здобуванні знань, приклади; складіть план виступу. Підготуйтеся виголошувати текст із застосуванням позамовних засобів впливу на аудиторію.

Художній стиль

42 1. Прочитайте твори ваших однолітків. Що об'єднує і що відрізняє обидва тексти? Які думки й почуття вони викликають?

Весняні фантазії

Над моїм чарівним краєм сходить сонце, народжує новий день і несе весняне тепло благодатній землі. Серед зеленої оксамитової травички красуються нарциси — горді й неповторні квіти-символи рідної Хустщини. Погляд зупиняється на дивовижному витворі природи, білі пелюстки якого нагадують віночок-хустинку, що

---

[1] *Гі́дність — рос.* достоинство.

[2] *Самодоста́тній* — який має цінність сам по собі; який має цілком самостійне значення.

[3] *Вимо́гливість — рос.* требовательность.

ніжно огортає краплинку сонця — жовту серцевинку. На тоненькому зеленому стебельці рослина гордо тримає свою голівку-віночок, що тягнеться до яскравого сонечка. На цій диво-квітці — крапля вчорашнього дощу, що світиться наскрізь, блищить, сипле іскрами, діамантами, переливаючись то різким, то матовим світлом. Моя душа невимовно радіє з тієї краси... *(Я. Андьол)*.

Душа нарциса

Там, де річка Тиса
Гори зупинила,
Розцвіли нарциси
Незбагненним дивом.

Ніжно-білі квіти
В місячному сяйві
Зустрічають літо
Дивом надзвичайним.

Викупана в росах
Непорочність світу!
Та сховався острах
Серед дивоцвіту.

Пада тінь тривожна
На долину дива.
Чи людині — можна,
Чи ж вона — людина?

Почорніло небо,
Стала дибки Тиса:
Не зривай, не треба!
Там — душа нарциса!

Н. Мамалига

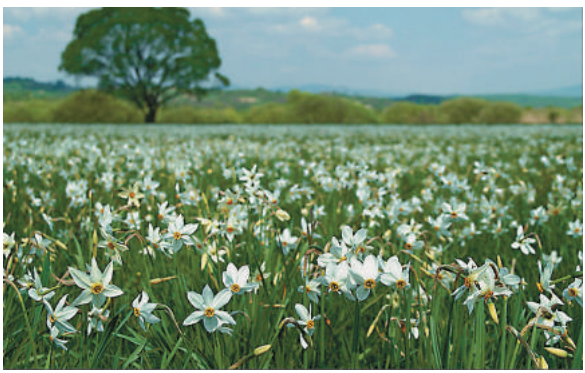

Долина нарцисів (Закарпаття)

2. Визначте стильову належність текстів і зробіть їх розбір за схемою відповідного стилю.

3. Випишіть приклади слів і словосполучень, які впливають на образність обох текстів.

Художній стиль

43 Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Визначте стильову належність тексту, вкажіть у ньому характерні ознаки стилю.

Тюльпан

В класс принесли тюльпан. Лепестки его были свёрнуты в тугой бутон. Тёмно-красный, он как будто ждал чего-то. Вдруг в класс ворвался луч солнца и зайчиком заплясал по партам, по доске, потом осветил тюльпан и замер. Цветок из бутона превратился в яркий факел на тёмно-зелёном стебле. Этот факел стал разгораться — цветок раскрывал лепестки, из красного превратился в огненно-алый и заиграл, засветился золотистыми светло-оранжевыми оттенками. Возле этого гордого цветка на страже — бархатный листок.

В классе все притихли.

Ребята следили за тем, как рождается чудо *(Из журнала)*.

44 1. Прочитайте уривок, визначте його комунікативну мету. З'ясуйте, до якого типу і стилю мовлення належить текст, обґрунтуйте свою думку.

Зиркаю у вікно — й очам своїм не вірю: багато бачив в Україні вишень і черешень, але такого дива не трапляв. Уся черешня в цю благодатну літню пору як величезне виноградне гроно, навіть листочки за рожевими ягодами поховались. Аж не віриться, що дерево може так рясно родити.

Не можу очей відірвати від дерева, яке буяє в рожевих плодах *(За Я. Гояном)*.

2. Складіть і запишіть власний опис фруктового дерева в художньому стилі.

45 Поширте текст утричі, увівши в нього опис дощу. Доберіть заголовок і запишіть текст.

За прочиненим вікном зашарудів дощ. Важкі краплини застукотіли по обшивці підвіконня...

Листя, тільки-но вимите, раділо яскравому світлові дня *(За О. Ільченком)*.

46 Поширте текст на дві третини, увівши в нього опис краєвидів, побачених Владом з борту літака. Доберіть заголовок і запишіть текст.

Сьогодні був винятково вдалий день для повітряної подорожі.

Літак відірвався від землі...

Влад дивився вниз, притулившись чолом до ілюмінатора. Земля проглядалася чітко, жодна хмаринка не заважала оглядові. У променях сонця поблискували озера — друзки скла...

Небесна подорож закінчувалася... *(М. і С. Дяченки)*.

47 Доберіть із художнього твору опис будь-якого явища природи й опис того самого явища в енциклопедії. Запишіть обидва тексти. Зіставте уривки і відзначте характерні риси художнього й наукового викладів.

48 1. Прочитайте текст, визначте його комунікативну мету, тип і стиль мовлення, вкажіть характерні ознаки стилю.

Райдуга

На небі багатоколірною дугою спалахнула райдуга. Яка причина цього надзвичайно мальовничого явища?

Пригадаймо, сонячне світло утворює сім кольорів: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій і фіолетовий. У цьому можна переконатися за допомогою клиноподібного скельця — скляної призми. У повітрі немає складних призм, їх замінюють дощові краплі.

Світловий промінь, падаючи на поверхню дощової краплі й заломлюючись, проходить усередину. Досягнувши внутрішньої стінки, він відбивається й виходить із краплі, знову заломившись. Так світло розкладається на спектр...

Під час дощу сонячне проміння заломлюється в міріадах краплин води... Однак в очі нам потрапляють лише ті кольорові промені, які йдуть від крапель, що знаходяться в одному положенні щодо нас і до сонця: вони розташовані по колу. Зливаючись, вони і дають нам яскраву картину райдуги *(З журналу)*.

2. Сформулюйте тему тексту і напишіть твір-мініатюру про веселку в художньому стилі.

49 1. Прочитайте жартівливі листи, проаналізуйте їх мовні особливості. Вкажіть використані Федором Лузаном засоби гумору.

2. У чому виявляється стилістичний дисонанс[1] і як він називається? Що треба змінити в обох текстах, щоб досягти стилістичної однорідності, або єдності, стилю?

Добрий день, Поліно Платонівно!

Не знайшовши консенсусу, ти незначну конфронтацію так близько прийняла до серця, що навіть не погодилася на деякий консорціум і вирішила припинити наші стосунки.

Я ще раз офіційно заявляю, що ніякої альтернативної тобі особи в мене немає. У тому, що часто приходив пізно, винуваті брифінги, бо я маю високий рейтинг і мені доручали їх проводити.

Сподіваюсь, ти все добре обміркуєш, прийдеш до конверсії, незважаючи на плюралізм наших думок, повернешся, і в нас з'явиться повна консолідація.

Усе буде о'кей.

Кирило

---

[1] *Дисона́нс* — те, що вносить ро́злад у щось, суперечить чомусь.

Високоповажний пане Кирюхо!

Не звинувачуй мене в популізмі. У нас із тобою ніколи не було синхронного погляду на речі, як і єдиної концепції. Тому й виникали різні колізії. Ти вихваляєшся своїм рейтингом, а я теж не в тім'я бита і маю непоганий імідж. Будучи індиферентним, ти ніколи не робив мені презентів, а я по відношенню до тебе не вдавалася до рекету.

Тобі, як менеджеру, твій офіс дорожчий від домашнього затишку... Ти згорда дивишся на електорат, хоч саме від нього й залежиш. Свій менеджмент ти ставиш понад усе, і я підозрюю, чи не замішаний ти в корупції? Вважаю, що маркетинг, яким ти нібито займаєшся, то фікція.

У наших відносинах наступила повна стагнація, і тому я вирішила поставити крапку.

P. S. Поки не завершаться ринкові реформи і не виберемося з економічної та фінансової кризи, житиму в селі, у своїх батьків. Такий у мене менталітет.

Поліна

50 Прочитайте уривок. Поширте і запишіть текст, доповнивши його живописанням місць, якими їхала дівчина, стислим викладом змісту останніх вістей та описом настрою, навіяного музикою. Дотримуйтесь єдності стилю.

Рената їхала за кермом червоного БМВ. З радіоприймача лунали голоси коментаторів останніх вістей. Вона змінила хвилю — і в динаміках почулася легка музика *(О. Жовна)*.

§ 4. Будова (внутрішня організація) тексту

Краса рятує світ

— природа як джерело естетичного розвитку суспільства;
— збереження природи.

— удосконалювати навички побудови висловлювання на основі знань про внутрішню організацію тексту.

51 Пригадайте вивчене про будову тексту, способи й засоби зв'язку речень у тексті, про «дане» і «нове». За можливості скористайтеся § 29–30 підручника Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк «Українська мова» для 9 класу.

У мовленні речення пов'язані за змістом і граматично. Їх об'єднують, з одного боку, спільні тема і думка, що розвивається від одного речення до іншого, створюючи розгорнуте повідомлення, а з другого — специфічні засоби зв'язку.

Речення в тексті поєднуються за допомогою **послідовного**, або **ланцюгового**, і **паралельного способів зв'язку**, які виступають у чистому вигляді або комбінуються в одному висловлюванні.

Засобами зв'язку речень у тексті слугують повтори слів із попередніх речень, займенники, прислівники, сполучники, синоніми, однакові видо-часові форми присудків, однотипні, неповні речення та ін.

Найпоширенішим є **послідовний (ланцюговий) зв'язок**, який забезпечує послідовне розгортання думки, її рух від найбільш самостійного першого речення до наступного і подальших. Окремі фрагменти думки, розвиваючи одна одну, становлять ніби кільця одного ланцюжка.

52 1. Прочитайте текст. Простежте, як у кожному наступному реченні розкривається, уточнюється смисл попереднього, як відбувається розвиток, рух думки.

2. Визначте в тексті структурні частини — зачин (початок думки, теми), середню частину (розвиток, виклад теми) і кінцівку. Вкажіть засоби зв'язку між частинами тексту.

Як розпускається мак

Ось так розпускається мак.

Рано-вранці серед сивого різьбленого листя на волохатому стеблі гойдається зелений бутон. Теж увесь волохатий, у краплинках роси.

І раптом ти бачиш, як бутон лопнув. Цю ж мить! Зелені стулки[1] розсуваються, проглянула між ними рожева смужка. Вона стає все ширшою, ширшою...

Ще мить — і зелені стулки впали на землю.

І все це відбувається на твоїх очах!

цигарко́вий папі́р

І вже не зелений бутон гойдається на стеблині, а ніби грудочка[2] рожевого цигаркового паперу.

---

[1] *Сту́лка — рос.* створка.

[2] *Гру́дочка — рос.* комочек.

Зім'ята грудочка.

Та ось грудочка починає оживати, пухнути, розправляти складки. Розгладжуються пелюстки, вигинаються... Червоніють. Наливаються жаром.

І ось уже вогняна чаша розкрилась на стеблині. Всередині неї лежить чорна вуглинка. Сяє вогняна чаша. Бо́язко доторкнутися до неї — обпалить пальці!

А якось увечері, знову на твоїх очах — раз! — відвалиться одна пелюстка, ще одна, ще...

Лежать на землі. Темнішають. Остигають.

Ось так гасне мак. Не відцвітає, не в'яне, не хилиться. Просто гасне *(За Е. Шимом)*.

Послідовний зв'язок речень використовується в усіх стилях мовлення, допомагаючи уникнути невиправданого повтору слів. Ланцюговий зв'язок із повторенням слів застосовується в науковому й діловому мовленні, забезпечуючи його точність: *Цинк — один із найпоширеніших кольорових металів. Це синювато-білий метал, який на повітрі вкривається захисною плівкою окису. Він застосовується для захисту від корозії, у виробництві каучуку, фарб, добрив*[1]. *За допомогою цинку з гірської породи видобувають золото й срібло. Цинко-алюмінієві сплави добре зарекомендували себе в оптичному приладобудуванні*[2] *та у виробництві підшипників* (З журналу).

Паралельний спосіб зв'язку полягає в тому, що кожне наступне речення однаковою мірою доповнює або розгортає розповідь чи опис, подані в першому реченні, називаючи одночасні, рівнозначні явища (ознаки). Кожне з цих речень відносно самостійне (як частини складносурядного чи безсполучникового складного речення з однотипними частинами). Речення поєднані між собою більше за змістом, ніж граматично (хоча зв'язок між ними виявляється в єдності видо-часових форм дієслів-присудків).

53 Прочитайте текст. Визначте спосіб поєднання речень у тексті, вкажіть засоби зв'язку.

Вечір був м'який, теплий, густо настояний на степових пахощах. Зорі мигтіли, як перед дощем. Море колисково шелестіло хвилями по узбережжю. Десь на обрії, ніби в темному величезному проваллі, зрідка звивались білі сухі зірниці.

Над морем зненацька креснула блискавиця.

Велике несподіване сяйво високо тремтіло у хмарах *(За О. Гончаром)*.

[1] *Добриво — рос.* удобрение.

[2] *Оптичне приладобудування — рос.* оптическое приборостроение.

Паралельний спосіб зв'язку надає мовленню піднесеності, урочистості, а повтор слова тут може бути засобом підсилення думки. Ці риси характерні для публіцистичного стилю.

54 Прочитайте текст. Визначте спосіб зв'язку речень у тексті, його стильову належність. Сформулюйте основну думку тексту, з'ясуйте роль повторів у її розкритті та їх функцію як засобів зв'язку речень.

Воскреснемо!

Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша, хоч і розіп'ята на хресті історії, але свята.

Воскреснемо! Бо ми вічно були на цій Богом даній землі як народ, і рідне небо хай пошле нам силу для життя.

Воскреснемо! Бо світить нам у віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля» *(Я. Гоян)*.

Залежно від змісту повідомлюваної інформації в реченні виділяють **«дане» (відоме)** і **«нове» (невідоме)**.

«Дане» є вихідною частиною, предметом повідомлення і зазвичай містить відому інформацію.

«Нове» (як правило, це друга частина речення) містить основний зміст висловлювання, те нове, що повідомляється про «дане». «Нове» виділяється логічним наголосом і зазвичай знаходиться наприкінці речення.

55 Прочитайте текст, визначте його тему, основну думку і стильову належність. Знайдіть у тексті «дане» і «нове», вкажіть спосіб і засоби зв'язку речень.

Мальовнича палітра озер

Усе має свій колір. Немає чисто зеленого листя чи трави. Є неймовірна кількість відтінків цього кольору. Це ж стосується й озер Канади, забарвлення яких залежить від кольору гір, лісів, трав, снігів, льодовиків і, звичайно ж, небес, які їх оточують. Тамтешні[1] озера мають ще одну цікаву особливість: вода в них за кольоровою гамою разюче[2] схожа на коштовне каміння.

[1] *Тамтешні* — *рос.* тамошние.
[2] *Разюче* — *рос.* поразительно.

Кольори природи, як відомо, можуть змішуватися, надаючи об'єкту інколи зовсім незвичайного вигляду. Легко пояснити, наприклад, густо-ліловий або голубуватий колір Аметистового чи Сапфірового озер, тому що вони відбивають глибоку синь неба. Жодних таємниць не криє і Смарагдове озеро, оскільки його береги вкриті вічнозеленими хвойними лісами. Та складно пояснити колір Бірюзового озера. Воно мало б відбивати брунатно-білий колір навколишніх гір і тайгові ліси, що ростуть на схилах, але його колір дійсно бірюзовий і ніякий інший. Те саме стосується і Топазового озера, м'який золотистий колір якого заспокоює зір. Усього в національних парках Банф і Джаспер налічується близько двадцяти озер, вода яких імітує[1] колір лазуриту, бірюзи, смарагду, топазу, сапфіру, кіновару[2], аметисту та ін. Більшість водойм мають назви цих мінералів і коштовних каменів *(За Ю. Метелєвим)*.

разю́че
імітува́ти

56 Прочитайте тексти, визначте тип і стиль мовлення. Вкажіть «дане» і «нове», з'ясуйте, яким способом поєднано речення в тексті. Назвіть засоби зв'язку.

1. Над тихою святковою землею високими золотими мазками починався ранок. Ось уже затремтів рожевий, з перловим відливом схід, і хтось його відразу прошив гарячим вінцем проміння. Розчахнулась небесна брама, і сонце заіскрилося на синьому тумані роси, на задуманих нивах *(М. Стельмах)*.

2. Як волошка, в лісах озеречко цвіте.
Марить небо над ним, наче мед, золоте.
На зеленій траві білі чайки сидять.
Білі свічі горять на тарелях латать.
Д. Павличко

3. Починався прекрасний літній день. На небі жодної хмари. Дніпро виблискував сріблом своїх широких вод і ловив поверхнею проміння веселого сонця. Зелені береги посувалися від пароплава назад і пропадали десь у синіх димках обрію *(Микола Хвильовий)*.

Робота в групах

57 1. Колективно виберіть одну з тем.

1. Молодим бути легко.
2. Щасливим бути просто.

---

[1] *Імітува́ти/зімітува́ти* — *рос.* имитировать/сымитировать.
[2] *Кі́новар* — мінерал червоного кольору.

3. Автомобіль — не розкіш, а засіб пересування.
4. Будь-яка реклама корисна.

2. Організуйте дві команди — оптимістів (які обстоюють оптимістичний погляд на проблему) і песимістів (які сповідують протилежну позицію). Доберіть вагомі аргументи на підтвердження своєї точки зору та оприлюдніть позицію своєї команди через її представника.

56 Прочитайте речення. З'ясуйте, чи правильно використано займенники при послідовному зв'язку речень. У разі необхідності відредагуйте речення. Запишіть їх.

1. На столі в кришталевій вазі стоїть троянда. Вона дуже гарна. 2. Ми із сестрою і дружкою нареченої їздили на весілля. Вона була в найвишуканішому вбранні. 3. Там росли береза і липа. На ній подекуди з'явилося жовте листя. 4. Батько з племінником прийшли до банку. Він підготував усі потрібні документи.

59 Складіть міні-тексти за першими реченнями, використовуючи паралельний зв'язок із повтором слів.

Зразок. *Міла дивилася мов зачарована. Вона вперше в житті бачила море. Вона мріяла про це ще з дитинства. Вона марила ним у снах. Вона була неймовірно щаслива.*

1. Міла дивилася мов зачарована. Вона вперше в житті бачила море *(Я. Дубинянська)*. 2. Ішов теплий весняний дощ. Він вимив вулиці і площі *(Ю. Камаєв)*. 3. Я жив мріями *(Ю. Камаєв)*. 4. Спогади дитинства найяскравіші *(Ю. Камаєв)*. 5. Осмислив суть усіх своїх проблем *(Л. Возна)*. 6. Все! Вирішено! Починаю нове життя *(Л. Возна)*. 7. Бувають дні, коли життя видається нам особливо ясним і злагодженим *(К. Паустовський)*. 8. Сьогодні все навкруги було іншим, неповторним, фантастично прекрасним *(О. Гончар)*.

60 Складіть два тексти на тему «Ліс зустрів мене як друга» з послідовним і паралельним зв'язками речень.

§ 5. Варіанти висловлювання

Природа — наш учитель і взірець

— індивідуальний стиль письменника;
— способи вдосконалення тексту.

— вчитися створювати варіанти висловлювання на основі знань про стилістичний квадрат.

Зміст тексту зазвичай конкретний і відкритий. Той самий зміст можна повідомити різними способами, у різних варіантах, які відрізнятимуться нюансами й особливостями смислу.

Різним добором і комбінуванням слів початковий зміст можна перетворити на ряд варіантів, різних за обсягом і цінністю інформації. Це, зокрема, виявляється у своєрідній стилістичній манері різних авторів, коли вони розробляють ту саму тему. Невичерпні виражальні можливості мови кожен письменник використовує по-своєму, що й зумовлює його індивідуальний стиль.

Індивідуальний стиль — це система виражальних засобів мови окремого письменника, яка вирізняє його мову з-поміж інших. Вибираючи свої мовні засоби, автор подумки створює оригінальні художні образи, що полонять уяву читача. Саме через специфічні мовні засоби та їх оригінальне авторське використання стиль письменника відображає його оригінальне світобачення і світосприймання.

Іван Франко вважав, що «кожний письменник, особливо талановитий, виробляє свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова. Письменник, у якого немає своєї індивідуально забарвленої мови, — слабкий письменник, він пише безбарвно, мляво» і не може розраховувати на тривалу популярність.

61 Прочитайте речення, простежте, як вони відображають індивідуальність авторського стилю.

1. Стояла тиха зоряна ніч *(Микола Хвильовий)*. 2. Ніч — наче озеро в берегах неба *(М. Коцюбинський)*. 3. Зорі сяють; серед неба горить білолиций *(Т. Шевченко)*. 4. Там, далеко, огнів хороводи засвітились в небеснім гаю *(В. Сосюра)*. 5. Знову на сході визвіздило небо *(Микола Хвильовий)*. 6. За вікном спить ніч, в темне небо загорнена, зорями прихорошена *(Ю. Збанацький)*. 7. Місяць, закоханий в ніч чарівну, сяє, щасливий, і світить *(Олександр Олесь)*.

Прочитайте уривки, з'ясуйте, чи об'єднані вони спільністю теми, типом і стилем мовлення. Що відрізняє тексти? Як виявляється індивідуальність стилю кожного письменника в доборі виражальних засобів, у створенні образів, у будові тексту, у структурі речень? Як це впливає на чіткість і переконливість змальованої словесної картини?

1. Ясна ніч, човен під вербою, рясні, аж над саму воду, віти, місячна іскриста доріжка через увесь став. Тиша, гіркуваті пахощі квітучої верби *(В. Козаченко)*.

2. А над полями велично плив місяць, розкришуючи й розтрушуючи своє сяйво на кожне деревце, на кожну зілинку, і зараз вибілене жито від колоса й до кореня було повите такою сріблястою голубінню, яку, здається, можна було зачерпнути в пригорщі й пити мов джерельну воду *(М. Стельмах)*.

1. Прочитайте тексти, визначте їх тему, випишіть 7–9 слів, які становлять тематичне ядро. З'ясуйте, що зумовлює індивідуальність стилю кожного письменника. Який текст сподобався вам найбільше і чому?

2. Котрий із текстів містить найбільше інформації та який він за обсягом порівняно з іншими текстами?

1. В осінні сиві світанки туман розсіює палахкотючий аж до небес цвіт кленів, беріз, осокорів, дубів, верболозів, а на землі зворушливо-рухливий і шепіткий листяний покров, різнобарвне різнотрав'я. Поки у віконця між хмарами накоротко прорветься сонце, день уже засвітився і помолодів *(Р. Дідула)*.

2. Сонячно цвіла осінь.

Вона прийшла так неждано-негадано, мовби зоряної ночі тихцем упала з високого неба і до ранку протоптала на землі перші стежки. Ще на деревах, травах і квітах тремтіли росинки, ще берегло зелену барву листя, а все ж, глянь, і закружляє в зачарованій тиші пожовклий лист, і випрозорить хвилю світанок, і в багряну кирею непомітно переодягнеться ліс, і вище виростуть небеса. То в парі з літом мандрує землею рання осінь.

Гляну в очі цій осені, в очі сині й променисті, як заквітчане сонцем осіннє небо, і побачу... велич *(За Я. Гояном)*.

3. Осінній променисто-задумливий день... Дивні, мінливі барви лісу, прощальний журавлиний крик, ше-

лестіння пожовклого листу, прозорі краплі минулого дощу... Здається, ніби осінь тебе обвіває своїми шовковими крилами і несе на них у країну тихої задуми. Здається, ніби вся природа співає тиху елегію[1]; звуки тої елегії вливаються в найпотаємніші[2] кутки серця і сповнюють всю істоту хвилями якогось дивного почуття.

І несподівано бринить серед тих пісень осінніх голос меткої безжурної синиці... *(За М. Рильським).*

4. Утома в далечині; червінок-червінь у вишневому листку і виноградному. А в берези листок тендітний: доторк[3] дитячого пальчика до уст.

Жовтий смуток обсипається з куща на вогкий ґрунт.

З височини, на сивій струні, павучок до райдужинки, що на вістрі листка.

Повітря стоїть — струна в роялі.

Коло дворика скрізь квіти, схожі на Сатурн. Чорнобривці жаріють. І шовково-рожева троянда, ясно-ясно рожева, повна-повна ласки. Зворушлива[4], чиста. Келих почуття, піднятий на гожій струні з колючками.

Випий барву щирості, як вино, випий!

Жоржино моя, жоржино! Смілива і непокірна селянська квітко! Сили, і здоров'я, і правди, квітко-надіє, чесна, безневинна і вірна, ти — он пломенієш, наче лампадка — сонце.

Хоч ти не гасни! *(За В. Баркою).*

5. Тоді падало небо, міцно обнімало землю, огортало її голубими туманами і з тривогою дивилося на сльозинки роси. І плакали верби, схиливши довге віття аж до сірих каменів біля потемнілої води. Щось нерозбірливе шепотів очерет, похитуючись посеред сизого озера-віконця.

А квіти вже не цвіли. Їх пелюстки опадали в воду і повільно-повільно пливли, цілуючи на прощання рідні береги.

Від дощів посивіли трави. Стукали голівками в шибку високі мальви, а гарячі величезні жоржини востаннє цвіли-палахкотіли, віддаючи свою красу, тепло і ніжність...

Увечері холодний різкий вітер нещадно шматував легке літнє вбрання хмарин і обкидав їх важкими чорними шалями. А вночі одна-єдина зірка блукала по небу, і після неї на сіро-чорному полотнищі холодним золотом виблискувало майже невидиме слово «осінь».

Осінь... *(За М. Поліщук).*

---

[1] *Елегія* — вокальний чи інструментальний твір задумливого характеру.
[2] *Потаємний* — глибоко особистий.
[3] *Доторк* — *рос.* прикосновение.
[4] *Зворушливий* — *рос.* трогательный.

64 Прочитайте і спишіть речення. Простежте, в чому виявляється індивідуальність авторського стилю письменника.

1. І розкриває день свою зелену книгу, друковану вночі хмаринами небес *(А. Малишко)*. 2. Раннє сонце — молоде оленя прибігає з-за лісу до вас *(Б.-І. Антонич)*. 3. Між скелями снується неба синя акварель *(А. Малишко)*. 4. Білокрилими кораблями пливли сліпучо-білі хмари *(З. Тулуб)*. 5. Сяють блакиттю на сонці води Дніпра *(Н. Рибак)*. 6. Шумлять дерева елегійно *(Б.-І. Антонич)*. 7. Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою й легшою *(М. Коцюбинський)*. 8. Здавалось, ніби з неба впала веселка, поламалась, подробилась, покришилась і обсипала тими пишними кольоровими окрушками всю гору з верху до низу *(І. Нечуй-Левицький)*. 9. Там, де березина витісняла сосну та пропускала паруси сонця, усе, здавалось, залите було зеленим бенгальським вогнем *(М. Коцюбинський)*. 10. У Криму гармонійно поєднуються блакить неба і моря, зелень парків і сивизна скель, сонячний переплав пісків і бузкове цвітіння тамариску *(І. Безхутрий)*. 11. У попелі хмарин дотлівало сонце *(М. Стельмах)*.

65 Уявіть, що ви — письменник. Складіть кілька речень, які засвідчили б ваш індивідуальний стиль.

66 Доберіть заголовок і напишіть твір-мініатюру з описом природи в осінній сонячний (похмурий, дощовий) день, який закінчувався б так: «...Це зайвий раз доводило, що літо минуло і настала осінь» *(В. Врублевська)*. У якому стилі ви будуватимете висловлювання та яких ознак свого індивідуального стилю йому надасте?

Стилістичний квадрат

Кількісне співвідношення між обсягом змісту та обсягом тексту (вжитими мовними засобами) можна звести до чотирьох типів, кожен з яких позитивно або негативно впливає на стиль висловлювання. Це наочно демонструє стилістичний квадрат.

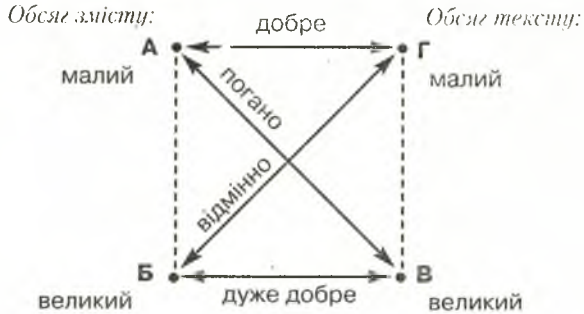

67 1. Розгляньте фото.

2. Співвіднесіть обсяги змісту й кількості слів у реченнях.

АГ: Місяць освітлює ліс.

БВ: Місяць у цей нічний час розсипав срібло по гущавині на краю лісу.

АВ: Повний і круглий місяць уночі зверху освітлює ліс своїм світлом.

БГ: Спить ліс у чистому сріблі місячного сяйва.

3. Проаналізуйте кожен поданий приклад за такими показниками[1]:

1) кількість слів (обсяг висловлювання);
2) інформативність повідомлення (обсяг змісту);
3) стилістична цінність (якість) висловлювання.

Стислий зміст у короткому реченні/тексті (АГ)

Місяць освітлює ліс. — У реченні лише одне повідомлення (узагальнене спостереження). Воно містить мало інформації, тому передане всього трьома словами. Слова використано економно; кожне вжите в прямому значенні; жодне з них не є зайвим.

Така пропорційність стислого змісту й короткої форми обумовлює стилістичну цінність висловлювання.

Висновок: якщо ми володіємо незначною інформацією, то й повідомлення має бути стислим.

---

[1] *Показник — рос.* показатель.

68 Прочитайте речення, сформулюйте і запишіть висловлену в них думку якомога меншою кількістю слів. Простежте, як зміняться речення.

1. Немає нічого прекраснішого, ніж широке море, залите сонячним світлом *(Г. Кублицький)*. 2. Знову припустив дощ, монотонний, дрібний, неначе осінній *(Я. Дубинянська)*. 3. Дніпро голубів, звиваючись стрічкою в луках *(С. Скляренко)*. 4. У безладно розсипаних хмарах засяяла веселка *(А. Хижняк)*. 5. Її вражала розкішна картина природи, обсипана сонячним промінням під чистим блакитним небом *(М. Коцюбинський)*.

69 Складіть і запишіть до п'яти коротких речень, які містили б стислий зміст.

Розлогий[1] зміст у великому реченні/тексті (БВ)

Місяць у цей нічний час розсипав срібло по гущавині на краю лісу.— Спостереження багатше, воно охоплює більше значущих деталей. Кожна частина речення насичена інформацією. Явище побачене безпосередньо, воно відбулось у певний час *(нічний)*, миттєво й несподівано *(розсипав срібло)* і в конкретному місці *(в гущавині на краю лісу)*.

Висновок: довше говорити й більше писати доцільно лише за потреби передати значний обсяг наявної у вас **цінної інформації**, думок і спостережень.

70 Прочитайте речення, проаналізуйте їх щодо співвідношення змісту й обсягу.

1. І даль, і гай, і темні кручі відбились в лагідній воді *(Є. Маланюк)*. 2. Вершини гір, од снігу білі, сліпучо сяють навкруги *(М. Луків)*. 3. Чистий свіжий сніг сріблом сяяв під блакитним наметом неба *(М. Коцюбинський)*. 4. Над берегом прослався невеликий, густо зацвічений білою ромашкою луг *(В. Козаченко)*. 5. Море на листівці було яскраво-синє, сонце — яскраво-малинове, від нього йшла вниз така ж яскрава доріжка *(Я. Дубинянська)*. 6. Дикі маки цвітуть і за один день осипаються, ніби червоні вогники спалахують і зразу зникають то тут, то там у пишному різнотрав'ї *(В. Собко)*.

71 Складіть і запишіть до п'яти поширених речень, які містили б розлогий зміст.

---

[1] *Розлогий* — великий, просторий; *рос.* обширный.

Стислий зміст у великому реченні/тексті (АВ)

Повний і круглий місяць уночі зверху освітлює ліс своїм світлом. — У цьому завеликому реченні з десяти слів не сказано більше ніж у реченні з трьох слів: *Місяць освітлює ліс.*

Більшість слів у реченні є надлишковими. Замість того, щоб розширити й збагатити повідомлення, вони тільки ускладнюють розуміння, а тому втрачають свою цінність. У великій кількості слів зерно змісту губиться й дуже важко розпізнається.

Зайвим є вживання слів *повний, круглий, уночі, зверху, своїм, світлом*. Якщо місяць освітлює ліс, зрозуміло, що він повний, а якщо він повний, то обов'язково круглий. Місяць світить тільки вночі і завжди тільки згори і з неба. Тому всі ці означення й обставини мають нульову інформативність. Така надлишковість очевидна і в словосполученні *освітлює світлом.*

Висновок: стислий зміст у великому за обсягом тексті, коли людина багато й беззмістовно розповідає (пише), **свідчить про стилістичну невправність**. Марнослів'я — найбільший стилістичний недолік.

72 Прочитайте речення. Вкажіть слова, які не несуть нової інформації та можуть бути вилучені без шкоди для змісту.

1. Для літаків, які кудись летять на крилах, маршрути прокладають заздалегідь, і штурмани суворо дотримуються їх, щоб не зіткнутися з кимось у повітрі *(О. Аврамчук)*. 2. З-за пагорба з'явилися човники вух зайця. 3. Він побачив блакитнавий клубок зайця, що прийшов поласувати корою молодих дерев. 4. І Марко навіть кинув посмішку в нерівну підківку вусів. 5. У тракториста занепокоєно осів півмісяць рота *(З тв. М. Стельмаха)*.

Розлогий зміст у короткому реченні/тексті (БГ)

Спить ліс у чистому сріблі місячного сяйва. — У цьому реченні мало слів, але кожне з них цінне. Речення чітке, стисле, хоча повідомляє стільки ж, скільки вдесятеро більший опис. Воно передає основну інформацію про місяць, який освітлює ліс, малює словесну картину цілого пейзажу і переносить читача в нічне чародійство. Персоніфікація *спить ліс* занурює читача в мрійливий стан, спонукає фантазувати, дивуватися картині, яку він сам створив.

Висновок: багатий зміст, що передає тільки нові факти, оригінальні думки і спостереження, **за умови економного використання виражальних засобів мови ілюструє стилістичну довершеність висловлювання**.

73 Прочитайте уривок. Поширте його описом картини, яку побачив герой крізь відчинені двері, її запишіть. Намагайтеся наслідувати особливості індивідуального стилю письменника та дотримуйтесь оптимального співвідношення змісту і тексту.

Через широкі двері було видно Заросся зі скелями, вербами і млинами.

— Ой, яку чудову картину видно за річкою через двері! Зовсім ніби картина, намальована пензлем художника і вставлена в зелену раму, — сказав Гануш *(За І. Нечуєм-Левицьким)*.

74 Виконайте одне із завдань (на вибір).

1. Напишіть твір-мініатюру, продовживши думку, висловлену одним із письменників (на вибір). Дотримуйтесь оптимального співвідношення обсягів змісту і тексту.

1. Так іноді хочеться зустрітись із ясним поглядом свого дитинства! *(Є. Гуцало)*. 2. Коли зробиш кому бодай маленьке добро, як стає на душі легко, чисто *(О. Гончар)*. 3. Чи доводилося вам коли-небудь подорожувати Дніпром? *(І. Цюпа)*.

2. Напишіть твір-мініатюру на тему «І розказати літня ніч могла б, якби вона уміла говорити...» *(М. Рильський)*.

§ 6. Мовна надмірність і мовна недостатність

Тяжіння рідної землі

— культура мовлення;
— винаходи;
— загадки природи.

— вдосконалювати мовленнєву культуру;
— вчитися знаходити й усувати мовленнєві недоліки.

Однією з важливих ознак мовленнєвої культури є точність висловлення думки. Вимога ця порушується в разі вживання слів без урахування їх значень. Це виявляється в появі зайвих, або надлишкових, слів, речень, а в письмовому мовленні навіть цілих абзаців, які не несуть нічого нового. Багатослів'ям дехто намагається компенсувати брак інформації. Несуттєві подробиці й надлишкові слова зазвичай з'являються разом. Бідність змісту й багатослів'я взаємно заохочуються[2], вони завжди поряд.

Поширена звичка багато говорити і мало сказати відбирає в людей дорогоцінний час і порушує **основний закон стилістики — якомога меншою кількістю слів сказати якомога більше**.

Марнослів'я — типовий вияв мовної надмірності, що набуває форм плеоназму й тавтології.

Плеоназм (від *грец.* pleonasmos — *надмірність*) — це словосполучення, у якому поєднано слова з близьким значенням. Плеоназм вважається помилкою в стилістично нейтральному мовленні. Наприклад: ***основний** лейтмотив* (*мотив* — основна ідея твору), ***народний** фольклор* (*фольклор* — народна творчість), ***вільна** вакансія* (*вакансія* — вільна, незайнята посада), *інфляція **грошей*** (*інфляція* — знецінення[3] грошей), ***демобілізуватися** з армії* (демобілізуватися — звільнитися зі збройних сил).

Плеоназмом вважається також невмотивоване вживання поряд синонімів, які дублюють значення один одного. Наприклад: ***виявити повагу і пошану; ретельно й прискіпливо**[4] вибирати.*

Деякі словосполучення-плеоназми закріпилися в мові й не вважаються помилкою. Наприклад: *букіністична книга* (*фр.* bouquin — *стара книга*), експонат виставки (*латин.* expono — *виставляю напоказ*), *монументальний пам'ятник* (*латин.* monumentum — *знак пам'яті*), *реальна дійсність* (*латин.* realis — *дійсність*).

---

[1] *Надмірність — рос.* избыточность.
[2] *Заохочувати/заохотити — рос.* поощрять/поощрить.
[3] *Знецінення — рос.* обесценивание.
[4] *Прискіпливо — рос.* придирчиво.

Плеоназм може використовуватися задля увиразнення мовлення, зокрема в сталих висловах типу *бачити на власні очі*, а також у народно-поетичній творчості. Наприклад: *соловій-пташечка, хвалити-вихваляти, хвáлить — не нахвáлиться. Вже чи сердься, чи не сердься, а він мені страх як припав до вподоби!* (І. Нечуй-Левицький).

72 Прочитайте афоризми. Простежте, як у них обґрунтовується необхідність дотримання стислості викладу.

1. Сила мови полягає в умінні сказати багато небагатьма словами *(Плутарх)*. 2. Щоб словам було тісно, а думкам — просторо *(М. Некрасов)*. 3. Справжнє красномовство — це вміння сказати все, що треба, і не більше, ніж треба *(Ф. де Ларошфуко)*. 4. Справжня мудрість небагатослівна *(Л. Толстой)*. 5. Стислість — сестра таланту *(А. Чехов)*. 6. Слова подібні до листя: дерево, що має їх надто багато, дає дуже мало плодів *(А. Поуп)*. 7. Стислість надає мові сили. Є вислови, що мають властивість променів сонця: чим більше вони згущені, тим сильніше печуть *(Р. Соуті)*.

76 Прочитайте речення. Знайдіть у них надлишкові слова й словосполучення, поясніть причини таких стилістичних недоліків. Запишіть відредаговані речення.

1. У кожної людини є своя заповітна мрія. 2. Друзі звикли взаємно допомагати один одному. 3. Розмови під час бесіди велися на різні хвилюючі теми. 4. Текст телеграми був стислим і лаконічним. 5. Дощ перестав іти. 6. Вогонь перестав горіти. 7. У березні місяці річка вийшла з берегів і затопила луки. 8. Захоплено прийняла виступ української співачки публіка слухачів. 9. Квартет скрипалів із чотирьох виконавців тріумфально завершив концерт класичної музики. 10. Гід ознайомив екскурсантів із визначними меморіальними пам'ятниками. 11. Колеги по роботі цінували Терехова як висококваліфікованого інженера. 12. У подальшому майбутньому я планую здобути професію будівельника.

Тавтологія (від *грец.* tauto — *те саме*, logos — *слово*) — смислові повтори, коли поряд уживаються спільнокореневі слова. В усіх стилях, крім художнього, тавтологія вважається мовленнєвою помилкою. Наприклад: *Майстер якісно* ***зробив роботу****. Які* ***почуття*** *ви* ***відчуваєте****, коли слухаєте класичну музику?* ***Користь*** *від* ***використання*** *цього приладу незаперечна.*

Щоб усунути тавтологію в наведених реченнях, потрібно замінити одне зі спільнокореневих слів або слів з омонімічними коренями синонімом чи займенником: *Майстер якісно виконав роботу. Які*

почуття викликає у вас класична музика? Вигода від використання цього приладу незаперечна.

Проте не кожне повторення спільнокореневих слів вважається помилкою. Воно природне в таких словосполученнях: *загадати загадку, накрити кришкою, вимити мийку.* Тавтологічний характер мають сталі вислови, уживані в розмовному мовленні: *поїдом їсти, сидьма сидіти, горе горювати, усяка всячина, святая святих* тощо.

77 Прочитайте уривок, визначте його тему, тип і стиль мовлення. З'ясуйте роль повторів у тексті, визначте, чи потребує він редагування.

Ясно та тепло було надворі. На синьому небі ані хмариночки. Зеленіли верби, зеленіли садки, зеленів вигон, а під вербами чорніла велика група людей, неначе великий рій вийшов з вулика і сів під вербою. На колоді сиділи музики зі скрипками, цимбалами та з решетом. Кругом музик обступили хлопці та дівчата *(За І. Нечуєм-Левицьким).*

78 Прочитайте речення, з'ясуйте, чи всі вони потребують редагування. Запишіть виправлені речення.

1. У читальному залі бібліотеки читач завжди може прочитати цікаві матеріали. 2. Ми повинні краще вивчати мистецтво, щоб покращити свій культурний рівень. 3. Тривалість рейсу триває 1 годину 20 хвилин. 4. Оксся Степанівна була одним одна дочка старого священика в селі Чайках *(І. Нечуй-Левицький).* 5. Приймаючи на роботу нових працівників, при їх прийомі беруть до уваги знання іноземних мов. 6. Я маю задоволення, коли закінчую роботу до кінця.

79 1. Прочитайте текст, визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення.

2. Знайдіть у тексті слова, які не несуть жодної нової інформації. Назвіть вид цього мовного недоліку. Відредагуйте і запишіть текст.

Голова сільської ради Семен Іванович був шанованою людиною, талановитим керівником і цікавим співрозмовником. Спілкування голови з односельцями було сповнене влучного і веселого гумору. Та варто було Семенові Івановичу вийти на трибуну, як він починав просторікувати[1]: «Що ми з вами маємо на сьогоднішній день у плані подальшого перспективного розвитку товарної лінії

[1] *Просторікувати — рос.* разглагольствовать.

виробництва виробленої молочної продукції у вигляді молока, сметани, сиру, масла, кисломолочних продуктів та ліквідації її відставання за планом надоїв коров'ячого молока?»

Нерідко в усному мовленні (а інколи і в писемному) трапляється випадковий пропуск слів, необхідних для точного висловлення думки й адекватного її сприймання. Це вияв **мовної недостатності**, яка призводить до нерозуміння смислу сказаного. Наприклад: *На Голову Верховної Ради надійшов лист. Характеристика директора була позитивна. Якщо він потопатиме, ми йому допоможемо.*

80 Відредагуйте і запишіть речення, усунувши мовну недостатність.

1. Надійшли у продаж «НеАнгели» і Валерій Меладзе. 2. Ательє шиє шапки з хутра замовників. 3. Зібралася танцювальна група віком від 15 до 25 років. 4. Усі чоловічі душі зайняті. 5. Міліція недостатньо займається наркоманією. 6. Ось уже п'ять років без ремонту працює тракторист Юрченко. 7. На ярмарку буде виставка-розпродаж народних умільців. 8. Меблярі нашої фабрики представлені тільки шкіряними диванами зі шкіри суміжників[1]. 9. За значні успіхи в роботі депутат міськради Лобода цілий рік висів на Дошці пошани. 10. Надсилаємо замовлення на новорічні подарунки. Діти додаються. 11. Усім власникам собак завести паспорти й ошийники. Хто буде без ошийника, вважатиметься бродячим.

81 Прочитайте гумористичний вірш Володимира Стрекаля. Зверніть увагу на будову речень (заперечні конструкції з дієсловами). Визначте основну думку вірша. Яку роль у її розкритті відіграє використання мовної недостатності як стилістичного прийому?

Його анкета

Не був.
Не чув.
Не брав.
Не дав.
Не думав.
Не сварився.
Ні з ким.
Нічим.
Ніде.

Ніяк.
Ніколи.
Не ділився.
Не вмів.
Не смів.
Не знав.
Не мав.
Ні учнів,
Ані школи.

Не дбав.
Не міг.
Не йшов.
Не біг.
Немов.
Не жив.
Ніколи.

[1] *Суміжник* — підприємство, виробнича діяльність якого пов'язана з іншим.

82 До кожного з поданих речень доберіть і запишіть ще два, пов'язані з ним за смислом.

1. Ось і місто *(Є. Гуцало)*. 2. Куди не глянеш — історія *(Л. Смілянський)*. 3. Будівлі ростуть як гриби після дощу *(С. Плачинда)*. 4. Мій дім — це не просто житло, мій дім — це я сам *(В. Слапчук)*. 5. Вітали іменинницю *(О. Ільченко)*. 6. Попереду заголубіло море *(Вас. Шевчук)*. 7. Було пізно, але він ще працював *(Микола Хвильовий)*. 8. Пропозиція всім сподобалась *(О. Гончар)*. 9. Я не можу в це повірити! *(Л. Возна)*.

83 1. Прочитайте текст, одночасно шукаючи відповіді на поставлені в ньому запитання.

Восени, коли похолодає, птахи відлітають до вирію, а навесні повертаються назад, у рідні краї.

А звідки вони знають, що в рідних краях настає весна, звідки знають, що у твоєму селі вже потепліло, зазеленіла трава по ярах і на лузі, можна звивати гнізда? Хто їм каже на тій далекій чужині, де завжди тепло, де ніколи не буває зими?

І як вони не забувають дороги, як пам'ятають?

Що примушує їх завжди повертатись додому?

Може, на чужині не така вода, як у нас, і птахи не годні без неї жити? А може, там не так сонце світить, не так вітер віє, не такі дощі перепадають? А чи земля там не така, як у нас, бо у нас вона — у розквітлих соняхах, у густих коноплях, у житах-пшеницях, у м'яті, канупері, татарському зіллі, бо світанки у нас молоді й щасливі, бо вечори замислені й печальні. Мабуть, не годні лелеки прожити без такої землі, а тому завжди повертаються до неї.

Навіть тоді прилітають, коли весна бариться, коли ще сніги не посходили.

Може, то птахи приносять на своїх крилах весну? *(Є. Гуцало)*.

2. Чи залишились у вас нез'ясовані запитання після ознайомлення зі змістом тексту? Чи ставив автор за мету давати відповіді на ним же поставлені запитання? Якою була його мета? З'ясуйте роль запитань у тексті.

3. Визначте тип і стиль мовлення. Поміркуйте, чи можна вважати мовною недостатністю брак інформації в текстах художнього стилю.

84 1. Прочитайте текст, відповідаючи на запитання по ходу читання. Визначте тип і стиль мовлення.

Багато птахів восени полишають[1] рідні місця і летять на південь.

Які запитання у вас виникають? Які орієнтовні відповіді на них ви можете дати?

Чому? Тому що взимку на півночі ці птахи загинуть. Але звідки це відомо птахам? Коли вони збираються відлітати, ще не холодно і корму достатньо.

Які припущення у вас виникають? Чи можна припустити, що в птахів є почуття небезпеки, яка наближається?

безпідста́вне припу́щення

Таке припущення безпідставне[2]. Птахів, що живуть у неволі і в яких корму достатньо цілий рік, восени охоплює така сама тривога, як і їхніх вільних родичів. Птахи мечуться по клітці, збиваючи крила в кров об залізне пруття, прагнучи за всяку ціну вирватись на волю.

Дайте своє пояснення такої поведінки птахів, залучивши здобуті знання з біології, географії та інших предметів. Перевірте достовірність своїх припущень за текстом.

У цьому разі ми маємо справу з вродженими механізмами поведінки — з інстинктами *(За Г. Леве)*.

2. Чи залишились у вас нез'ясовані запитання після ознайомлення зі змістом тексту?

Запитання і завдання

1. Що вивчає стилістика?
2. Як розрізняють стилістику мови і стилістику мовлення?
3. Яка група стилів протиставляється розмовному?
4. Що є основою поділу мовлення на стилі?
5. Яке призначення розмовного, наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього стилів?
6. Окресліть сферу використання кожного з п'яти стилів мови.
7. Охарактеризуйте структуру текстів розмовного стилю.
8. З'ясуйте, чим науковий стиль відрізняється від розмовного.
9. Що схоже й відмінне в текстах наукового й офіційно-ділового стилів?
10. Що схоже в текстах публіцистичного, наукового та офіційно-ділового стилів?
11. У чому своєрідність художнього стилю?
12. Що єднає художній стиль з іншими стилями?
13. Охарактеризуйте види зв'язку речень у тексті.
14. Які засоби зв'язку використовуються при послідовному й паралельному поєднанні речень у тексті?

---

[1] *Полиша́ти/полиши́ти — рос.* покидать/покинуть.

[2] *Безпідста́вний — рос.* безосновательный.

ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ

§ 7. Норми української літературної мови

Українська народна пісня

— одвічні цінності в народнопісенній творчості.

— удосконалювати мовленнєву культуру на основі знань про норми української літературної мови.

Правильно й чисто говорити може кожен, було б тільки бажання. Це не є перевага вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників, це — не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас можуть бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично *(Б. Антоненко-Давидович)*.

Одна з найважливіших ознак культури мовлення — його правильність. Правильним вважається мовлення, що відповідає літературній нормі.

Норми літературної мови — це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні.

Кожна мовна норма засвоюється через конкретне правило, яке є визначенням або описом цієї норми.

Мовні норми обов'язкові для всіх носіїв мови, їх додержання є показником високої мовленнєвої культури.

Норми української літературної мови

Норми	Регулюють правильність	Приклади
Фонетичні, орфоепічні	вимови звуків, звукосполучень; наголошування слів	[вкри́йес'а]; [шчи́стиети]; *водно́час, посто́яти*
Лексичні	вживання слів із властивим їм значенням; поєднання слів	***втрутитися*** *в розмову;* ***відвертати*** *увагу;* ***замовити*** *вечерю*

Норми	Регулюють правильність	Приклади
Граматичні	творення і вживання слів та їх форм; побудови словосполучень і речень	*найменший, по горах і долинах, більшою мірою, на відміну від, на мій подив*
Стилістичні	використання мовних засобів відповідно до стилю мовлення	***власник** нерухомості, **посісти чільне** місце*
Орфографічні	написання слів	*пів'ящика, пів-Європи, бе**зз**астережно*[1], *ме**нш**е, густ**о**населений*
Пунктуаційні	вживання розділових знаків	*Проблема досить складна, і я не знаю, чи вдасться мені розв'язати її самотужки*[2]

85 Користуючись наведеною вище таблицею, назвіть норми, які стосуються: а) тільки усного мовлення; б) тільки писемного; в) обох форм.

86 1. Прочитайте вірш Михайла Старицького, що став українською народною піснею. Як у ньому відображено стосунки між юнаком і дівчиною? За допомогою яких виражальних засобів мови це зроблено?

Ніч яка місячна, зоряна, ясная!

Ніч яка місячна, зоряна, **ясная**!
Видно хоч голки збирай.
Вийди, **коханая**, працею зморена,
Хоч на хвилиночку в гай.

Ти не лякайся, що змерзнеш, лебедонько,
Тепло — ні вітру, ні хмар...
Я пригорну тебе до свого серденька,
А воно палке, як жар.

---

[1] *Беззастерéжно — рос.* безоговорочно.
[2] *Самотýжки — рос.* своими силами.

М. Пимоненко. Побачення

Ти не лякайся, що ніженьки **босії**
Вмочиш в холодну росу:
Я тебе, **вірная**, аж до хатиноньки
Сам на руках **однесу**.

2. Випишіть виділені слова, доберіть до них більш уживані паралельні форми.

Зразок. *Ясная (ніч) — ясна (ніч).*

3. Вивчіть пісню напам'ять.

Виписані з вправи 86 пари слів — це **варіанти норми**, які співіснують у мові. Вони зазвичай представлені двома паралельними формами: *учн**еві** — учн**ю**, (на) батьков**ому** — (на) батьков**ім** (обличчі), роб**іте** — роб**іть**, та — та**я**, в**осьми** — в**ісьмох*** та ін.

Варіантність (варіативність) мовних **норм виявляється на таких** основних **рівнях мови**:

Фонетичному	**Граматичному** (морфологічному)
*знов — знов**у***	*ім'**я** — ім**ені***
***в**низу — **у**низу*	*син**у** — син**ові***
*хоч — хоч**а***	*двер**ми** — двер**има***
*у — в — ув**і***	*стрів — стрі**нув***
*з — з**і** — і**з** — з**о***	***від**сунув — **од**сунув*
за́вжди́	*у лавров**ому** — у лавров**ім***
ро́ки́	*в т**ому** — в т**ім***
нашвидку́ру́ч	*п'ят**ьма** — п'ят**ьо**ма*
ба́жа́ний	

Уміння розрізняти варіантні (паралельні) мовні форми і послуговуватися ними вкрай важливе для набуття стилістичної вправності. Вона включає володіння різноманітністю виражальних засобів мови, художньо-образним оформленням думки, законами милозвучності.

87 Спишіть наведені уривки. Випишіть слова, що мають варіанти норми; з'ясуйте, який рівень мовної системи вони представляють, доберіть до них паралельні форми і запишіть парами. Поясніть, чому письменник віддає перевагу тому чи іншому варіанту норми.

1. Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?

І. Франко

2. Одбіліли підсинені березневі сніги. Відшуміли квітневі повені. Одцвіли крокуси і проліски. Відквітували терни, вишневі садки, яблуні та груші *(В. Козаченко)*.

88 Установіть, яка з наведених парами форм нормативна. Складіть і запишіть речення із нормативними формами.

По бажанню — за бажанням.
За підтримки — при підтримці.
У випадку необхідності — у разі потреби.
На протязі дня — протягом дня.
Будь-коли — в любий час.
До тих пір — до́ти.
Від нічого робити — знічéв'я.
Принáймні — по меншій мірі.
В серцях — спересéрдя.
Через розсіяність — через неуважність.
Опанувати себе — взяти себе в руки.
Щиро — з відкритою душею.
В кінці кінців — врéшті-решт.

89 Спишіть речення. Підкресліть варіанти норми, визначте, який рівень мовної системи вони представляють; доберіть до них пару. З'ясуйте, чим відрізняються паралельні форми і чому письменник віддає перевагу саме цій, а не іншій формі.

Зразок. *Ліс шумить, красою повен. Повен — повний.*

1. Ліс шумить, красою повен *(П. Дорошко)*. 2. Нема на світі України, немає другого Дніпра *(Т. Шевченко)*. 3. Слово «мама». Веселеє, найкращеє слово *(Т. Шевченко)*. 4. Ну що б, здавалося, слова... слова та голос — більш нічого, а серце б'ється, ожива, як їх почує... *(Т. Шевченко)*. 5. Українська пісня може кожне серце полонить *(М. Рильський)*. 6. Соловейко в темнім гаї сонце зустрічає *(Т. Шевченко)*. 7. Великому кораблеві слід іти в море, човнові — триматися берега *(Народна творчість)*. 8. Мій ідеал являвся уві сні, мені про нього шелестіли зорі *(О. Матвієнко)*. 9. Я наче знав його. Але звідкіля? *(І. Крип'якевич)*.

90 Спишіть речення, вибираючи з дужок потрібний варіант норми. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли, у нас (немає, нема) зерна неправди за собою *(Т. Шевченко)*. 2. (Благословенний, благословен), хто викопав криницю *(М. Рильський)*. 3. Засне долина. На калині і соловейко (задрімає, задріма) *(Т. Шевченко)*. 4. Шумів травою степ шовковий, (сміявся, сміявсь) день, пісні (лилися, лились) *(Олександр Олесь)*. 5. У (кожному, кожнім) (такому, такім) (будиночку, будиночкові) жила сім'я: батько й мати зі своїми дітками *(Панас Мирний)*. 6. Двері до кімнати (знов, знову) (відчинилися, одчинилися) (з, зі, із, зо) скрипом *(І. Нечуй-Левицький)*. 7. Стара антонівка в (моєму, моїм) саду у причілкові заглядає вікна *(Н. Павлик)*. 8. А ми (розлізлися, розлізлись) (між, межи) людьми, мов мишенята *(Т. Шевченко)*. 9. Діти закричали і сипонули (врозтіч, урозтіч) *(О. Гончар)*. 10. А на Волині — грози та дощі. Пливуть хмарки (звідти, звідтіля, ізвідтіля), можливо *(С. Литвин)*.

Періодично звертайтеся до таблиці, запам'ятовуйте місце наголосу в словах.

Складні випадки наголошування слів

Склад, на який падає наголос			
перший	**другий**	**третій**	**четвертий**
ба́лувати	аге́нт	безкори́сливий	аристокра́тія
бе́сіда	ара́хіс	бюрокра́тія	апартаме́нти
ви́падок	близьки́й	грошови́й	безготівко́вий
ві́рші	визна́ння	докуме́нт	безпереста́нку
вче́ння	вимо́га	запита́ння	ветерина́рія
ди́хання	всере́дині	інструме́нт	дешевина́
до́нька	гляда́ч	катало́г	медикаме́нти

Склад, на який падає наголос			
перший	**другий**	**третій**	**четвертий**
жа́дібний	гурто́житок	кіломе́тр	нафтопрові́д
за́молоду	дале́ко	металу́ргія	начистоту́
о́бмін	джентльме́н	навскоси́	напризволя́ще
по́друга	дочка́	низина́	сироконче́ний
по́милка	допі́зна	одина́дцять	щодобови́й
по́смішка	дохі́д	псевдоні́м	
при́ятель	дужки́	симетрі́я	
ре́мінь	експе́рт	украї́нець	
спо́кій	живо́пис	украї́нський	
ста́туя	завда́ння	урочи́стий	
ха́та	задо́вго	чотирна́дцять	
ци́ган	заня́ття		
	засу́ха		
	зразко́вий		
	ім'я́		
	іржа́віти		
	кухо́нний		
	легки́й		
	мізе́рний		
	нена́висть		
	непри́язний		
	нови́й		
	обіця́нка		
	пере́пустка		
	стара́нний		
	товсти́й		
	тонки́й		
	фено́мен		
	черпа́ти		

ФОНЕТИЧНІ НОРМИ. ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ

§ 8. Основні норми української літературної вимови

Поетичність української мови

— поезія в прозі як вищий вияв досконалості мови.

— вдосконалювати навички правильної вимови та інтонування речень.

Висока культура усного мовлення передбачає додержання фонетичних та орфоепічних (вимовних) норм.

Фонетичні норми — це правильне вживання звуків мови (чергування голосних і приголосних, подовження, уподібнення тощо).

Представлені в таблиці **орфоепічні норми** закріплюють єдино можливу літературну вимову наголошених і ненаголошених голосних звуків, дзвінких і глухих приголосних, звукосполучень. Орфоепічні норми регулюють також наголошування слів.

Основні норми правильної вимови

Види звуків	Правила вимови	Приклади
Голосні	Під наголосом вимовляються чітко	*[мак], [том], [сум], [сир], [н'іс]*
	[а], [у], [і] та здебільшого [о] вимовляються чітко і в ненаголошених складах	*[ма́рка], [ко́ло], [і́ній], [бу́рун]*
	ненаголошений [е] у вимові наближається до [и], а ненаголошений [и] — до [е]	*[си^{е}ни́], [пи^{е}ла́]*
	[о] вимовляється дещо наближено до [у] перед складом з наголошеним [у]	*[го^{у}лу́бка], [зо^{у}зу́л'а]*

Продовж. таблиці

Види звуків	Правила вимови	Приклади
Приголосні	Дзвінкі вимовляються дзвінко перед глухими та в кінці слів	*[ка́зка], [зни́жка], [дуб], [н'іж]*
	[р] вимовляється твердо в кінці складу та в кінці слова	*[л'ікар], [пові́рте]*
	[р'] буває м'яким на початку складу	*[р'асни́й], [бур'а́к], [вар'у́], [чотир'о́х]*
	шиплячі [ж], [ч], [ш] вимовляються твердо	*[пор'іж], [р'іч], [гу́биш], [дочка́]*
	[ц'] вимовляється м'яко в кінці слів	*[млие^нє́ц']*
	[ц] вимовляється твердо в словах іншомовного походження та в деяких вигуках	*[шприц], [клац], [бац]*
	усі приголосні перед [е] вимовляються твердо	*[студе́нти], [те́ма], [тре́не^ир]*
	[д͡з], [д͡з'], [д͡ж] вимовляються неподільно	*[ку́ку́ру́д͡за], [д͡же^ирело́], [ґе́д͡з']*

91 1. Прочитайте (мовчки) висловлювання видатних людей. Перекладіть і запишіть афоризми українською мовою, поясніть, як ви їх розумієте.

1. У всех звуков, из которых состоит слово, своя душа, своя природа, своё содержание, которые должен почувствовать говорящий (*К. Станиславский*). 2. Голос — важнейшее зеркало характера (*Б. Дизраэли*). 3. Чем писклявее голос, тем ниже интеллект (*Э. Ньюмен*).

2. На основі наведених афоризмів сформулюйте 1–2 правила володіння голосом.

92

Визначте особливості вашого мовлення як мовлення, що звучить, елементи якого в сукупності утворюють інтонацію (у це поняття входять темп, тембр, тон мовлення, логічний наголос).

93 1. Прослухайте два уривки, слідкуючи за текстом. Зверніть увагу на темп читання, з'ясуйте, від чого він залежить.

1. Я подивився на клен і побачив, як обережно й повільно відділився від гілки червоний лист, здригнувся[1], на одну мить зупинився в повітрі й косо почав падати до моїх ніг, ледь шелестячи і погойдуючись[2] *(За К. Паустовським)*.

2. Листок, що за ним так пильно стежила, опустився в прижухлу траву, а в повітрі вже линув другий, підхоплений вітерцем, виписував незбагненні[3] ієрогліфи, якісь загадкові письмена *(М. Сидоряк)*.

загадкóві письменá

2. Прочитайте уривки з відповідною інтонацією.

94 Прочитайте текст із правильною інтонацією; з'ясуйте її роль в усному мовленні.

Художник Михайлов пише пейзаж, захоплений, як завжди, щасливий і вражений щедрістю природи. Своє захоплення він виражає одними й тими ж нескладними словами, але щоразу в ці слова він вкладає нові інтонації, що свідчать про невичерпну любов його до світу: «Краса ж яка! Боже мій! Скільки краси гине дарма!.. А-а! От краса! Чудово!» *(За О. Довженком)*.

95 1. Прочитайте речення. Чи зрозумілий вам їх смисл? Чому?

2. Спишіть, розбиваючи речення на мовленнєві такти. Визначте, як при цьому зміниться їх смисл.

Зразок. *Чужим // службовим ліфтом користуватися заборонено. Чужим службовим ліфтом // користуватися заборонено.*

1. Чужим службовим ліфтом користуватися заборонено. 2. У столиці нещодавно отриманий виграш танув. 3. Суміжники повідомляють про отримання вантажу з деяким запізненням. 4. Ти цього навіть не знаєш.

---

[1] *Здригáтися/здригнýтися — рос.* вздрагивать/вздрогнуть.
[2] *Погóйдуватися/гойднýтися — рос.* покачиваться/качнуться.
[3] *Незбагнéнний — рос.* непостижимый, немыслимый.

96 Поясніть, як ви розумієте смисл висловлювання Рубена Аванесова.

Відхилення від літературної орфоепічної норми майже так само заважають мовному спілкуванню, як і неграмотне письмо.

97 Чи можна фразу *Я таки зміг (змогла) подолати труднощі* сказати по-різному, надавши їй додаткового смислу? Спробуйте вимовити її:
— радісно, ніби ви щойно зробили це відкриття;
— із сумнівом;
— повчально, наче хтось засумнівався в цьому, а ви хочете довести, що сумніватися не варто.

98 1. Прочитайте виразно вірш Вадима Крищенка, звертаючи увагу на тверду вимову шиплячих приголосних; з'ясуйте різницю у вимові цих звуків в українській і російській мовах.

2. Визначте основну думку вірша. Поясніть розділові знаки.

Пробач

Пробач, мій дню, що був похмурим,
Пробач, мій рух, що кволим[1] був,
Пробач, любове, що в зажурі
Твоє ім'я на мить забув.
Пробач мені, серпневий степе,
Бо завинив[2], здається, знов
І на побачення до тебе
Я не зібрався, не прийшов.
Пробач мені, далекий друже,
Що згадку затягли дими,
Хоч у серця свої байдужість
Не смієм поселяти ми.
Пробач мені, дитинства хато,
Що не озвавсь на тихий плач...
Стою німий і винуватий,
Зігнутий зболеним «пробач».

99 1. Запишіть слова, розподіляючи їх у дві колонки: у першу — з буквою *г*, у другу — з буквою *ґ*.

..імн, ..оробина, ..авань, ..едзь, ..атунок, ..оризонт, ..удзик, ..рип, ..учний, ..раціозний, ..рецький, ..речний, ..речана, ..рунт, ..азель,

[1] *Кволий* — *рос.* хилый, слабый.
[2] *Завинити* — *рос.* провиниться.

..валт, ..алас, ..енерал, ..етеборзький, про..авити, ..оден, ..еоло..ія, ..рим, ..юрза, ..азда, ..винт, ..олкіпер.

2. Прочитайте записані слова, правильно вимовляючи звуки [г] і [ґ].

100 1. Прочитайте речення, дотримуючись орфоепічних норм. Зверніть увагу на вимову звуків [ц], [ц′] на початку, в кінці складу і слова.

2. Випишіть з-поміж поданих речень афоризми, поясніть, як ви їх розумієте.

1. Думка, як парашут, працює тільки, коли відкрита *(Г. Форд)*. 2. На зоряне небо і людське лице людина ніколи не зможе надивитися *(І. Андріч)*. 3. Без щирості неможливо уявити собі життя так само, як не можна уявити дня без сонця *(Т. Осьмачка)*. 4. Краса до вінця, а розум до кінця *(Народна творчість)*. 5. В таке цвітіння, князю Володимире, тобі не важко бути кам'яним? *(Л. Костенко)*. 6. З першого поверху піднімаються східцями двоє дівчат *(О. Аврамчук)*. 7. В золотій смушевій шапці циган-вечір сходив з гір *(Олександр Олесь)*. 8. І швець, і кравець, і на дуду грець *(Народна творчість)*. 9. Обіцяного три роки ждуть *(Народна творчість)*. 10. Здавалося б, і справі кінець *(П. Жур)*. 11. Експедиція посувалася далі й далі, по тих землях, де ще не ступала нога європейця *(О. Ільченко)*. 12. І я вірю, що люди дадуть воду всім пустиням, і вони оживуть, зацвітуть, заграють усіма барвами буття *(О. Ільченко)*.

101 Прочитайте прислів'я, правильно вимовляючи [р]. З'ясуйте різницю у вимові цього звука в українській і російській мовах.

1. Маєш розум — керуйся ним, не маєш — іди за прислів'ям. 2. Усі ріки течуть до моря, та не всі знаходять пряму дорогу. 3. Добрий чоловік і гарна днина ніколи не набриднуть. 4. Голова без розуму, як ліхтар без свічки. 5. Вір побаченому, а не почутому. 6. Нічого не роби раніше пори. 7. Не вір початку, а вір кінцю.

102 Прочитайте речення, звертаючи увагу на тверду вимову звукосполучення [шч].

1. Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає *(Леся Українка)*. 2. Щастя — як здоров'я: якщо його не помічаєш, значить, воно є *(І. Тургенєв)*. 3. Щаслива та дорога, яка веде до людей *(Я. Гоян)*. 4. Була весна весела, щедра, мила, промінням грала, сипала квітки *(Леся Українка)*. 5. Ущухла буря, розійшлись хмарки,

і скрізь панує тиша урочиста *(М. Вороний)*. 6. Свята тиша промінилася з чистоти домашнього вогнища цієї прекрасної родини *(Я. Гоян)*. 7. Ще не вдарив мороз, а вже втомлений лист в'яне, жовкне *(Леся Українка)*. 8. Його ощадливість не мала нічого спільного зі скупістю, грошова проблема ніколи не була для нього головною *(Я. Гоян)*.

103 1. Прочитайте речення, дотримуючись орфоепічних норм. Поясніть вимову звукосполучень [д͡ж], [д͡з], [д͡з'], з'ясуйте, який звуковий ефект вони справляють. Укажіть інші засоби поетичної виразності.

1. Обліплені бджолами вишні дзвоном м'яким золотим задзвеніли *(І. Вирган)*. 2. Біжить по камінцях струмок од сонця в тиху тінь. Видзвонює, вицокує, немов грайливий кінь *(В. Бичко)*. 3. На розі десь дзенькнув останній трамвай *(А. Кацнельсон)*. 4. Лісове джерельце, добре в нього серце, всім дає водиці: і звірятку, й птиці, дереву, травині, квітці і людині. Тому й не міліє, дзюркотить, радіє, і з лісів дзвінкою витіка водою *(М. Чепурна)*.

2. Запишіть у віршовій формі друге й четверте речення, вивчіть їх напам'ять.

104 Прочитайте слова російською та українською мовами. Поясніть відмінності у вимові.

Російською	***Українською***
лоб	лоб
ночлег	нічліг
министров	міністрів
звездопад	зорепад
отрежь	відріж
угроз	погроз
поверь	повір
мизинец	мізинець

105 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Порівняйте написання і вимову виділених слів в обох мовах; зробіть висновок.

1. **Любовь** должна совершить чудо *(М. Атаров)*. 2. Лучше **горькая** правда, чем сладкая ложь *(Народное творчество)*. 3. Когда стемнело, в квартире на Таганке раздался **звонок** *(Л. Ленч)*. 4. Звонок **звенел** всё настойчивей *(В. Кетлинская)*. 5. Почти каждое лето я **езжу** на родину, в Сибирь — тянут туда воспоминания детства *(В. Астафьев)*. 6. Вся эта **ночь** слилась в какую-то волшебную, чарующую сказку. Взошёл **месяц**, и его сияние причудливо пёстро

и таинственно расцветило лес. **Местами** свет вовсе не проникал под густой навес сосновых ветвей *(А. Куприн)*.

106 Цей текст — зразок поезії в прозі, або ритмічної прози. Прочитайте його виразно, додержуючись норм орфоепічно правильної вимови (вживання фонетичних варіантів слів, чергування наголошених і ненаголошених складів, пауз, відповідної інтонації речень). Простежте, як завдяки переліченим стилістичним засобам фонетики автор створює словесну картину весняного ранку. Які особливості вимови окремих звуків та їх сполучень відбились у поетичному мовленні?

Дві крапельки

Темне озерце тихо дрімало. В смерклій блакиті проснулась зоря; мружачись, з подивом скрізь роздивлялась, поки в озерці себе не знайшла.

Та й засміялась.

Тихе озерце **здригнулось**, зітхнуло, зірці в одвіт усміхнулось само: геть по воді покотились кружала, зірку одбили тисячма іскр, зіроньку ніжно пестило-гойдало. Стишилось, чулості повнеє вщерть, ще й задивилося пильно в блакить

та й замовчало...

В темному небі і в водянім лоні тихо зоріють дві зірки ясні.

Тільки що глянув ранок **весняний**. В сивій росі **спочиває** комиш. **Стелиться** сивий туман **пеленою**. Вітер не будить дрімаючих хвиль.

Округ причаїлось, округ усе слуха; слуха... чекає... бажає чогось...

Тільки чого? Зрозуміти не в силі...

Там, на човні і на **березі** — двоє — теж заніміли не знати чого: скуті вуста, опустилися руки, стрінутись поглядом сили нема...

Сонце з-за обрію яро-червоне бризнуло владно промінням в блакить. Глянь, заквітчалась блакить та хмарками, округ усе зайнялося — ряхтить[1]: в перлах — комиш, в діамантах — травиця, легке **весельце черпнуло** води — ціла дуга самоцвітів добірних з дзюркотом ніжним на хвилю спада.

добірний

Карії очі з сірими стрілись — ті ж самоцвіти в обох загорілись — двоє росинок, щастя краплинок.

Нічка панує, гамує життя. Море зчорніло, влягається спати. Сонно із землі позіхає вітрець.

---

[1] *Ряхтíти* — поблискувати.

Море, могутнє, вольнеє море! Повне борні, і одчаю, й примар[1]! Повнеє співу, і гніву, і чар! Вічне й мінливе, грізне й жартливе, скарбом даруєш, вщент обкрадаєш, чорним — чаруєш, жах наганяєш ти, чарівник-володар!

Бризнуло море, здулось, **загриміло**, — серце юнацьке заграло, кипить: гостриться погляд, шириться сила, крила неначе зростають в ту мить.

Бризнуло море, **дихнуло**, **шепнуло** — очі дівочі розкрились — горять, серце з грудей наче вирватись хоче, рученьки мліють-тремтять. Слухають вуха без страху ті речі, речі палкі[2], що підносять увись, радо вуста поцілунків шукають, руки з руками в обіймах **сплелись**. Море звінчало закохану пару, море не жалує пишного дару: щиро їм щастя дало. Бризки ж ті, бризки морські чарівнії всі в самоцвіт одлило *(За Дніпровою Чайкою)*.

поціл́унок

107 Випишіть із тексту вправи 106 виділені слова з ненаголошеними голосними в корені, пригадайте за поданою нижче схемою способи їх перевірки і поясніть правопис.

Ненаголошені голосні в корені

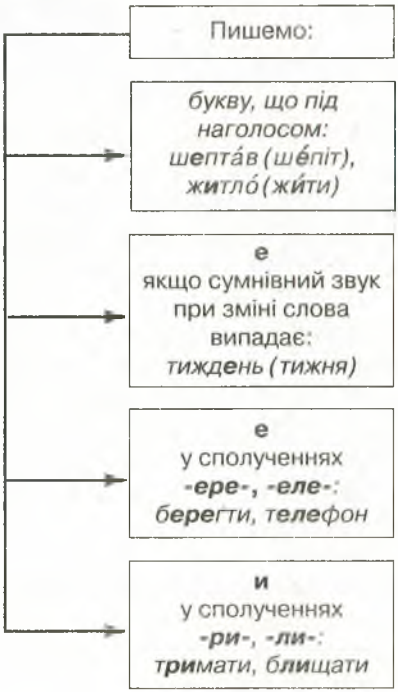

[1] *Прима́ра* — *рос.* привидение.
[2] *Палки́й* — *рос.* пылкий, страстный.

108 Спишіть слова, ставлячи пропущені букви і записуючи в дужках перевірне слово там, де сумнівний приголосний перевіряється зміною форми слова або добором спільнокореневих слів. Поясніть правопис.

Набл..жатися, т..рплячий, к..сневий, розд..влятися, ст..хати, зав..сати, б..р..жливий, скр..ніти, гр..мить, д..р..гент, кр..ниця, гл..бокий, тр..тина, поз..чати, заз..мляти, бр..хливий, л..йтенант, в..лучати, в..личати, к..рувати, т..раса, кр..тичний, прод..ш..вити, зал..шити.

109 Пригадайте, що таке наголос та які його особливості в українській мові.

110 З'ясуйте різницю в значенні наведених слів, спричинену наголосом. Складіть і запишіть із ними речення.

Ви́года	**Вигóда**
рос. *выгода* — те, що дає прибуток, зиск *(особиста ви́года, матеріальна ви́года, мати ви́году)*	рос. *комфорт, удобство* — речі, що створюють побутові зручності для людини *(квартира з усіма вигóдами, будинок без вигóд)*

111 Спишіть наведені словосполучення, ставлячи наголос, і прочитайте їх.

Урочисті заходи, законослухняний громадянин, українські солодощі, середина листопада, важливе завдання, спортивний оглядач, тонка порцеляна, новий різновид, легкі тарілки, кулькова ручка, чотирнадцять гривень, шерстяні килими, лляні сорочки, бавовняна білизна, вигідний обмін, пільговий проїзд, пологовий будинок, мешкати в гуртожитку.

112 З'ясуйте значення незнайомих слів іншомовного походження і прочитайте всі слова, правильно наголошуючи їх.

Псевдонім, документ, аргумент, бюлетень, апартаменти, експерт, інструмент, індустрія, кілометр, квартал, предмет, феномен, діалог.

113 Перекладіть і запишіть слова українською мовою. Порівняйте їх наголошування в обох мовах.

Песни, песен, шёлковый, резкий, новый, олень, покров, тополь, показ, перепись, усидеть, слабый, спина, страшный, смолчать, класться, посланец, колесо, повезти, молодёжь, колея, загадочный, щавель, спала, обруч, висеть.

114 Користуючись матеріалами довідки, з'ясуйте розходження в значенні кожної пари слів, спричинені наголосом. Складіть і запишіть із ними речення.

Зразок. *1. Деревина́ (матеріал) — дерев́ина (одне дерево). Замовник віддав перевагу дверям з натуральної деревин́и. — Звалена бурею дерев́ина пошкодила паркан.*

1. Деревина́ — дерев́ина. 2. Му́зика — музи́ка. 3. Лі́карський — ліка́рський. 4. Я́кось — яко́сь. 5. За́мковий — замкови́й. 6. Госпо́дарський — господа́рський. 7. По́кришка — покри́шка. 8. Пере́їзд — переї́зд. 9. Ні́коли — ніко́ли.

Довідка: *невідомо як — одного разу; належний господареві — пов'язаний із господарством; мелодії — музикант; брак вільного часу — ні в якому разі; який стосується за́мка — який стосується замка́; матеріал — одне дерево; кришка — захисна гума для колеса; місце проїзду — процес переїзду; який стосується лікаря — який стосується ліків.*

§ 9. Засоби милозвучності української мови

В природі все доцільне і прекрасне

— людина і природа.

— вдосконалювати мовлення на основі знань про засоби милозвучності.

Характерна ознака української мови, усіх її стилів, — милозвучність. Милозвучність досягається завдяки таким якостям мови:

— **уподібненню приголосних**: *молодість [мо́лод'іс'т'], безжурний [безж:у́рний]*;

— **подовженню приголосних**: *весілля [ве^{и}с'іл':а], мовчання [мовча́н':а]*;

— природному **чергуванню** голосних і приголосних **звуків**: *гора — гірський, рік — річний*;

— **спрощенню** в групах приголосних: *радість — радісний, честь — чесний*;

— **використанню фонетичних варіантів слів**, які відрізняються окремими звуками: *вмить — умить, іти — йти*;

— **використанню паралельних форм слів**: *ходім — ходімо, знає — зна, знов — знову.*

Уподібнення приголосних

Приголосні уподібнюються:

за дзвінкістю:
боротьба — [бород'ба́]
просьба — [про́з'ба]
вокзал — [воґза́л]
якби — [йаґби́]

за глухістю:
легко — [ле́хко]
нігті — [н'і́хті]
зсунути —[с:у́нути]

за м'якістю:
спів — [с'п'ів]
радісні —[ра́д'іс'н'і]
одділити —[од':іли́ти]

за місцем і способом творення:
жати — *зжати* [ж:а́ти]
дочка — *дочці* [доц':і]
книжка — *книжці* [кни́з'ц'і]
гордитися — *гордишся* [горди́с':а]

115 1. Прочитайте текст, визначте його комунікативну мету й основну думку.

Все, що народжується, розквітає і вмирає під банею зеленого храму, є природі властиве: ніщо тут не зайве, усього для гармонії достатньо, і кожен листок, кожне зе́ло, комаха, птах і звірина живуть у згоді з Творцем, ніщо нічому не заважає.

Дав Бог людині зразок перебування на землі — довколишню природу, він відокремив її від людини, поставив збоку, унеможливив спілкування з нею словом — залишив для споглядання, прикладу, науки і наслідування **досконалість** Свого творіння недосконалій людині. І дивується, певне, Господь, коли і де, непомильним будучи, помилився, допустивши до того, що наділена розумом істота, вінець Його творіння, не чує й не відчуває гармонії природи, **безжально** нівечить[1] її, знищує саму себе і помислами своїми та ділами, двоєдушністю і фальшю, **ненавистю** і **заздрістю**, владолюбством

[1] *Нівечити/знівечити* — зни́щувати/зни́щити (*рос.* уничтожать/уничтожить).

і **жорстокістю** — прикметами, які в храмі природи не існують, топче і руйнує її **довершеність**.

У чому Божа помилка? *(За Р. Іваничуком).*

2. У чому причина жорстокого поводження людини з природою і як запобігти цьому?

3. Затранскрибуйте виділені слова. Користуючись поданою на с. 67 схемою, доведіть, що в них наявне уподібнення приголосних (вимова одних звуків зазнає змін під впливом інших).

116 Прочитайте речення вголос. Затранскрибуйте слова, у яких відбулося уподібнення приголосних, з'ясуйте, за якою ознакою змінилися звуки.

1. Безсмертя достоїн лиш той на землі, хто любить свою Батьківщину *(В. Сосюра)*. 2. Стояла пізня осінь *(Я. Гоян)*. 3. Оце возовиця[1] підходить, а там і молотьба *(А. Головко)*. 4. Я не розчув його слів через шум поїзда. 5. Старий Джеря в сорочці стояв коло воріт, спершись на тин, і розмовляв з якимсь чоловіком *(І. Нечуй-Левицький)*. 6. Два дні й дві ночі сиділи вони у вогкості й пітьмі *(М. Коцюбинський)*. 7. Враз Тимофій почув, як забряжчали ворота *(М. Стельмах)*. 8. Поїдеш далеко, побачиш багато; задивишся, зажуришся, згадай мене, брате! *(Т. Шевченко)*.

117 1. Прочитайте слова. Обґрунтуйте уподібнення приголосних, вказавши його причини. З'ясуйте, чи позначаються звукові зміни на письмі. Затранскрибуйте виділені слова.

Чесні, сміються, вокзал, **принісши**, дні, **злегка**, **футбол**, внучці, просьба, зцілювати, **переможці**, **анекдот**, незчувся, не мучся, **не поріжся**, **з черги**, з шафи, зчепити, розширити, безжурний, безсилий, **на квіточці**, на кінці, на стежці, у Шостці, **хоч би**, так же, якби.

2. Складіть і запишіть речення із затранскрибованими словами. Прочитайте записані речення, звертаючи увагу на вимову слів з уподібненням приголосних.

118 Прочитайте виразно вірш Лесі Українки. Зверніть увагу на виділені фонетичні варіанти і слова, що можуть їх мати; обґрунтуйте вживання.

Вечірня година

Уже скотилось **із** неба сонце,
Заглянув місяць **в** моє віконце.

[1] *Возовиця* — вивезення хліба з поля після жнив, а також період, коли це робиться.

Вже засвітились **у** небі зорі,
Усе заснуло, заснуло **й** горе.
Вийду **в** садочок та погуляю,
При місяченьку та **й** заспіваю.
Як же тут гарно, як же тут тихо,
В таку годину забудеш лихо!
Кругом садочки, біленькі хати,
І соловейка **в** гаю чувати.
Ой, чи так красно в якій країні,
Як тут, на нашій рідній **Вкраїні**!

Більшість фонетичних варіантів стилістично нейтральні. Вони дають змогу уникнути збігу двох і більше приголосних звуків. Чимало фонетичних варіантів стилістично марковані, тобто вживаються в окремих стилях мовлення. Це фонетичні синоніми. Так, *робити*, *знає* — загальновживані форми, а *робить*, *зна* — властиві розмовному і художньому стилям.

119 Прочитайте речення. Вкажіть слова, що мають фонетичні варіанти або паралельні форми, обґрунтуйте доцільність їх уживання.

1. Лиш правда є вічна, а то все трава *(П. Тичина)*. 2. Давно колись те діялось у нас на Вкраїні *(Т. Шевченко)*. 3. «Є вісті зі Львова», — сказав князь *(І. Крип'якевич)*. 4. Хлопці розіклали багаття понад ставком *(І. Нечуй-Левицький)*. 5. Їх упізнали *(Вас. Шевчук)*. 6. Туман почав рідшати, підніматись угору *(Панас Мирний)*. 7. Од садків, од верб лягли тіні *(І. Нечуй-Левицький)*. 8. Та тижнів зо два їхатимемо *(Вас. Шевчук)*. 9. Хоч з мосту та в воду *(І. Нечуй-Левицький)*. 10. Стояв морозець, снігом укрило землю, гілля дерев *(Вас. Шевчук)*. 11. Вона все ходить, з уст ні пари. Кругом, як в усі, все мовчить *(Т. Шевченко)*. 12. Нараз усі замовкли. І знову стало тихо *(Вас. Шевчук)*. 13. Тоді десь раптом ударив грім і метнулась блискавка *(Микола Хвильовий)*.

120 Прочитайте прислів'я, поясніть, як ви їх розумієте. Спишіть речення, підкресліть слова, що мають фонетичні варіанти і паралельні форми, назвіть їх. Обґрунтуйте доцільність їх уживання.

1. Усе добро від землі. 2. Хвали день увечері. 3. Багатство не в майні, а в гідності. 4. П'єш воду — вклонися джерелу. 5. Не було ще ночі, якої не змінив світанок. 6. Добру пораду запам'ятай на все життя.

121 Запишіть подані слова разом з їх фонетичними варіантами (паралельними формами). Складіть і запишіть речення з обома варіантами виділених слів, обґрунтуйте доцільність їх уживання.

Врочисто, учений, вперед, впізнати, **ввібрати**, **впевнено**, йти, **перед**, кимось, **домовитись**, ухопитися, вдосконалити, всередину, над, взятися, знов, вся, **ущерть**, вщент, **вдосталь**, ще, би.

122 Прочитайте речення, знайдіть у них порушення милозвучності. Відредаговані речення запишіть.

1. Турист з США був в захопленні від побаченого. 2. «Технополіс» — найбільший супермаркет в центрі міста. 3. Батько заздалегідь готувавсь до закордонного відрядження. 4. Мама радила йому узяти з собою теплий светр. 5. В кого ви збираєтесь зупинитись в Львові? 6. Порадившись з співробітником, він вирішив їхать поїздом. 7. Чоловік постояв з хвилину, ніби вагаючись, й вскочив в трамвай. 8. Він знов блукав спорожнілими улицями міста. 9. Вітер переходив в буревій. 10. Я залишивсь вдома через негоду. 11. Коли ти повернешся з змагання? 12. Вершки перед вживанням збовтати. 13. Вітер раптом вщух, й хмари розійшлися. 14. В траву упали один за одним два яблука. 15. Парк був вкритий снігом.

123 Прочитайте. Доберіть заголовок, перекладіть і запишіть текст українською мовою, дотримуючись вимог милозвучності.

Вчера вечером пошёл в сад. Я опять бродил по саду вдоль длинной аллеи акаций. В воздухе разлит крепкий и нежный аромат увядающих клёнов. Под ногами шуршат жёлтые листья. Деревья убрались пёстро и ярко, точно для пира. Ещё оставшиеся кое-где зелёные ветки причудливо перемешаны с осенними тонами, то светло-лимонными, то палевыми, то оранжевыми, то розовыми и кровавыми, переходящими изредка в цвета лиловый и пурпурный. Небо густое, холодное, но его безоблачная синева приятно ласкает взор *(А. Куприн)*.

Чергування звуків

Зроби себе сам

— можливості самоосвіти і самовиховання.

— вдосконалювати власне мовлення щодо милозвучності.

124 1. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку.

Можливості самовиховання

«Людство завжди **успішніше** розвивалося тільки шляхом самоосвіти», — писав Г. Спенсер. На одне з перших місць за систематичністю і продуктивністю самоосвіти й самовиховання варто поставити Льва Толстого. З **юнацьких років** він вирішив постійно працювати над собою, щоб досягти всебічного розвитку — усе знати і все вміти. Крім того, майбутній письменник прагнув удосконалити свій характер, зокрема позбутися сором'язливості, запальності[1], ніяковості[2] при спілкуванні.

Згідно з характеристикою, яку давав собі сам Лев Толстой, він був погано вихований і недостатньо **освічений**. Завдяки невтомній щоденній роботі над собою він переборов лінощі, марнославство[3], брехливість та інші недоліки, а натомість розвинув свої кращі якості: людинолюбство, **спостережливість**, розумові здібності, творчу уяву, пам'ять.

позбу́тися сором'язли́вості

перебороти́ лінощі

Крім російської мови, Лев Миколайович знав українську, старослов'янську, англійську, французьку, німецьку; читав польською, **чеською**, сербською. Володів **грецькою**, латинською, давньоєврейською мовами, любив італійську. Вивчав юридичні науки, історію, механіку, статистику, знав теорію і практику **сільського** господарства. Добре розбирався в **музиці**, прекрасно малював.

Лев Толстой вирізнявся великою працездатністю, любив як інтелектуальну, так і фізичну працю, був чуйною і доброю людиною *(З журналу)*.

2. Чи є у вас ідеал, до якого ви прагнете наблизитись у своєму самовихованні?

125 Прочитайте правила, які допоможуть вам у самовихованні. Доведіть їх дієвість на прикладах.

Правила самовиховання

1. Постав перед собою мету і неухильно йди до неї.
2. Обміркуй свої дії і прораховуй їх результат.

---

[1] *Запа́льність — рос.* вспыльчивость.
[2] *Ніяковість — рос.* неловкость.
[3] *Марнославство — рос.* тщеславие.

3. Вір у власні сили, проте не ігноруй поради авторитетних людей.
4. Будь цілеспрямованим, зібраним і рішучим.
5. Раціонально використовуй час.
6. Не втрачай самовладання за жодних обставин.

Робота в парах

126 Поділіться один з одним досвідом самоосвіти й самовиховання.

127 Пригадайте вивчене про чергування голосних і приголосних звуків при словозміні й словотворенні. За можливості скористайтеся підручником Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк «Українська мова» для 9 класу.

128 Випишіть із тексту вправи 124 виділені слова, добираючи до кожного з них форму або спільнокореневе слово, які підтверджували б наявність чергувань.

Зразок. *Успіх — успішний; [х] — [ш].*

129 1. Доберіть до поданих слів форми або спільнокореневі слова, що підтверджували б наявність чергування звуків.

Зразок. *Дорогий — дорожнеча; [г] — [ж].*

Дорогий, вигадка[1], долетіти, підморозити, белькотіти, спростити, індик, зростатися, **зрікатися**, **зосередитися**[2], мокнути, **випередити**, **заохотити**[3], заглибитися, **справдитися**, кипіти, полиця, причепити, гнітити, уможливити, омолодити, **умовити**[4], розлютитися, образитися, насупитися[5], оздобити.

2. Прочитайте записані пари слів.

3. Складіть і запишіть речення зі словами, які ви дібрали до виділених дієслів.

Робота в групах

130 Згрупуйтеся і визначте цікаву проблему для обговорення та підготуйте аргументи на підтвердження того, що вибрана вашою групою проблема — найважливіша. Виберіть журі конкурсу з п'яти осіб. Журі вирішує, котрій із груп вдалося навести найпереконливіші аргументи.

---

[1] *Вигадка — рос.* выдумка.
[2] *Зосередитися — рос.* сосредоточиться.
[3] *Заохотити — рос.* заинтересовать.
[4] *Умовити — рос.* уговорить.
[5] *Насупитися — рос.* нахмуриться.

131 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Порівняйте вимову і написання виділених слів в обох мовах і зробіть висновок.

1. Мне Москва снится каждую ночь. Мы **переезжаем** туда в июне... *(А. Чехов)*. 2. Я его **предупрежу** *(А. Куприн)*. 3. Снега ярко **блестели**, облитые лунным сиянием *(В. Короленко)*. 4. Вокруг изб снег казался мелок: так всё было **уезжено** *(С. Аксаков)*. 5. Я пошёл вдоль **волжского** берега *(В. Короленко)*. 6. В море — штиль, и ласково плещет в **песчаный** берег хрустальная волна *(И. Бунин)*. 7. В половине десятого Рудин уже был в **беседке** *(И. Тургенев)*. 8. Чай, **спят** себе теперь *(В. Короленко)*.

Робота в групах

132 Подискутуйте, де краще писати твір — удома чи в класі. Наведіть аргументи «за» і «проти» щодо:
— рівня свободи у виборі напряму думки і темпу роботи;
— можливостей для добору фактичного матеріалу;
— умов, щоб зосередитися, не відвертаючи увагу на зовнішні чинники (письмо «на людях» і наодинці) тощо.

133 Критично проаналізуйте свої силу волі, працездатність та інші якості характеру, як це робили видатні діячі науки, культури, мистецтва, політики, спорту. Напишіть невеликий твір на одну з тем: «Повір у власні сили», «Погляд на себе», «Що я хотів би (хотіла б) змінити у своєму характері», «Мій ідеал», «Людина майбутнього».

Подовження приголосних

Люди, будьте взаємно ввічливі

— ввічливість як норма життя.

— вдосконалювати мовлення щодо милозвучності.

134 1. Прочитайте виразно вірш Ліни Костенко. Визначте комунікативну мету й основну думку висловлювання.

У **житті**, як на полі **мінному**,
Я просила у цьому **сторіччі**
Хоч би той **магазинний** мінімум:
Люди, будьте взаємно **ввічливі**.
І якби на те моя воля,

Написала б я скрізь курсивами[1]:
Так багато на світі горя, —
Люди, будьте взаємно красивими.

2. Випишіть виділені слова, затранскрибуйте їх. З'ясуйте, які звуки і чому позначаються на письмі двома однаковими буквами. Скористайтеся поданими нижче схемами.

Подовження приголосних

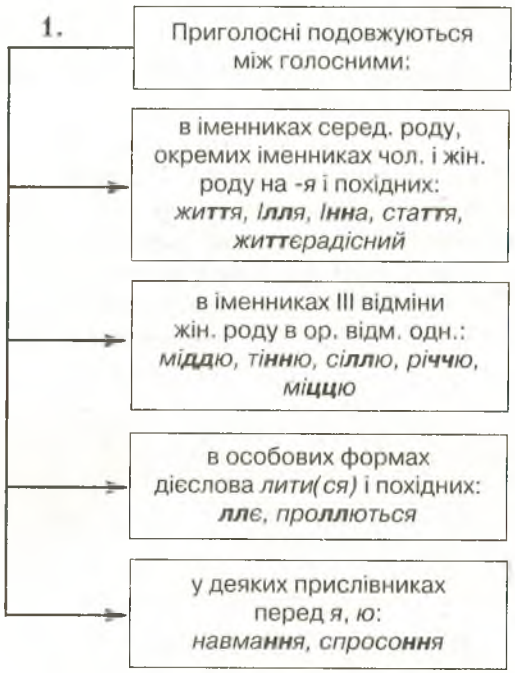

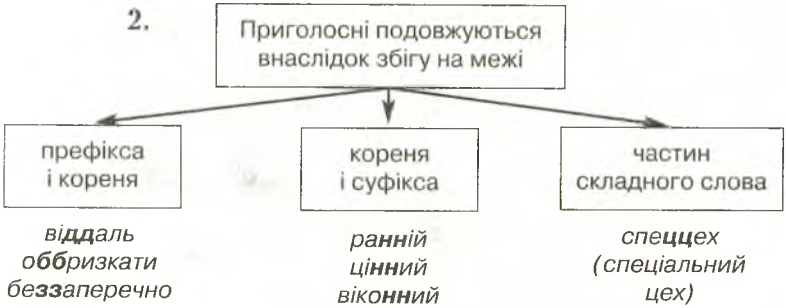

[1] *Курсив* — друкарський похилий шрифт із начертанням літер, подібним до рукописного.

135 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Порівняйте написання і вимову виділених слів в обох мовах і зробіть висновок.

1. **Сонный** городок зашевелился, ожил *(Л. Дугин)*. 2. Его разбудило **чириканье** птиц *(В. Катаев)*. 3. Воздух был наполнен **тысячью** разных птичьих голосов *(Н. Гоголь)*. 4. Наступило **молчание** *(В. Костылёв)*. 5. Потом первое **плаванье** под водой *(А. Новиков-Прибой)*. 6. **Ощущение** какой-то лёгкости не покидало его *(М. Колесников)*.

136 Спишіть речення, ставлячи, де треба, пропущені букви й обґрунтовуючи їх уживання.

1. Виховуйте дітей для служі..ня істині, красі й добру *(А. Дістервег)*. 2. Зна..ня — знаря..дя, а не мета *(Л. Толстой)*. 3. Жи..тя без розпитува..ня — це не жи..тя *(Сократ)*. 4. Терпі..ня — це мистецтво сподіватися *(Й. В. Ґете)*. 5. По аудиторії проні..ся шум і раптом стих *(Микола Хвильовий)*. 6. Росте передгро..зя: скоро буде гроза *(Микола Хвильовий)*. 7. Хрускало під ногами лома..чя, кущі дряпали руки *(Б. Антоненко-Давидович)*. 8. Таке безла..дя! *(М. Коцюбинський)*. 9. Загін зупинився на середині узлі..ся *(Б. Антоненко-Давидович)*. 10. Залатане озеро зеленим лата..тям. Над озером берізонька пишається пла..тям *(П. Дорошко)*. 11. З лю..тю ві..давали накази капітани захоплених кораблів *(З. Тулуб)*.

137 Складіть невеликий текст за поданим початком. Доберіть заголовок. Підкресліть слова з подовженими приголосними, затранскрибуйте їх і поясніть правопис.

На лататті місцинами густо біліють лілії. Вони схожі на зграї білих чаєнят, що сіли на воду *(Гр. Тютюнник)*.

Спрощення в групах приголосних

Дружба — найбільший скарб

— як вибрати і зберегти друга;
— як бути хорошим другом.

— вдосконалювати власне мовлення щодо милозвучності;
— вчитись аргументовано дискутувати.

138 1. Прочитайте афоризми, поясніть, як ви їх розумієте.

1. Ніколи **щастя** не ставило людину на таку висоту, щоб вона не потребувала друга *(Сенека)*. 2. Хто не мріє мати вірного товариша й самому бути таким! *(О. Гончар)*. 3. **Серце** людське відкривається лише назустріч доброму серцю, дружбою обдаровують лише тоді, коли бачать у тобі щирого друга *(Ю. Збанацький)*. 4. Земля плодоносить раз на рік, а дружба — повсякчас *(Піфагор)*. 5. **Корисних** друзів є три і шкідливих три. Корисні друзі — це друг відвертий, друг щирий і друг, який уміє слухати. Шкідливі друзі — це друг лицемірний, друг **облесливий** і друг, який багато говорить *(Конфуцій)*.

2. Випишіть виділені слова, доберіть до іменників прикметники, а до прикметників — іменники і запишіть їх парами. З'ясуйте, які фонетичні процеси відбулися в словах і як це пов'язано з милозвучністю мови.

Для полегшення вимови в групах приголосних відбувається спрощення — випадіння одного з приголосних, що здебільшого передається на письмі.

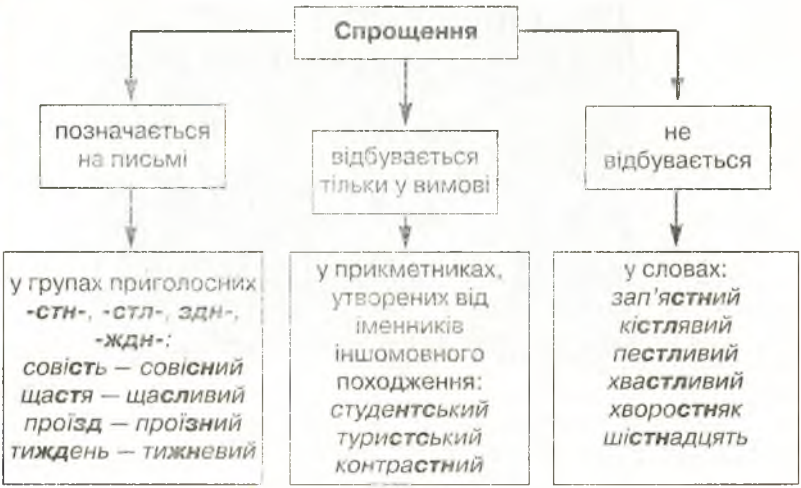

139 1. Прочитайте текст в особах, з'ясовуючи позиції учасників дискусії. Якого висновку вони дійшли? Що означає дружба для вас?

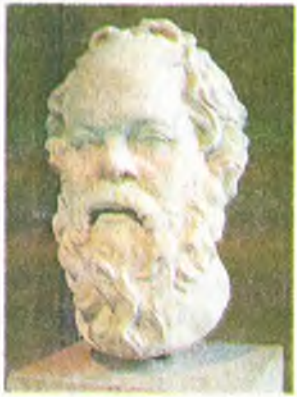

Сократ. *Антична скульптура*

Найбільше і найпалкіше дискутували в гуртку Сократа. Того дня схрестили зброю слова Алківіад і Крітій. Сократ спочатку стежив за суперечкою своїх учнів, а потім узяв на себе нелегку роль судді.

— Крітію, як ти гадаєш, дружба — це благо, **щастя** чи горе і зло? — спитав Сократ.

— Звичайно, благо й щастя, — відповів не задумуючись Крітій.

Філософ поцікавився знову:

— Дружба повинна бути одностороння чи взаємна?

— Яка ж може бути дружба, якщо немає взаємності? — сказав похмуро Крітій.

— Так, так... — підтримав його Сократ. — Алківіаде, а ти якої думки?

якóї ти дýмки?

— У цьому я згоден із ним, — кивнув на Крітія Алківіад.

— Чудово. Оскільки поняття «дружба» передбачає не менше, ніж дві особи, то кожен, хто прагне дружби, мусить собі обрати друга або людину, з якою може ділити горе і **радість**, залишити йому майно[1] чи гроші, коли вирушає в подорож, попросити доглянути маленьких діток...

Кого ж ми оберемо собі за друга? Того, хто любить випити і смачно попоїсти? А може, ми виберемо того, хто має звичку без дозволу встромляти руку в чуже добро чи робити доноси?

— Я краще сам звікую[2], ніж мати з ними справу! — рішуче мовив Алківіад.

— Він каже правду, — кивнув Крітій.

— Отже, дружити треба з **чесними**, шляхетними і доброзичливими. Ви згодні? — поцікавився Сократ.

— Звичайно, — мовили Алківіад і Крітій.

— А як ви поставились би до того, якби негідні[3] люди запропонували вам любов і дружбу?

— Відмовився б, — насупив брови Крітій.

— Ну а якби вони обурилися й вихопили мечі?

---

[1] *Майнó* — *рос.* имущество.

[2] *Звікувáти* — прожити свій вік.

[3] *Негíдний* — *рос.* недостойный.

— У нас теж не гірші! — всміхнувсь Алківіад.

— У цій сутичці[1] тебе могли б убити чи покалічити, — сказав Сократ.

— Краще вже смерть, ніж дружба з-під меча.

— І ти такої ж думки? — звернувся Сократ до Крітія.

— Хіба, Сократе, не бачив ти мене в бою...

однодумці

— Брато́ве, — обняв Сократ за плечі Алківіада і Крітія, — ви — однодумці!

— У чому? — спитав Крітій.

— Що дружба — річ добровільна, взаємна, чиста і щира. Що силою нажити можна ворога, а не друга. Оскільки дружби прагнуть не для поневолення, а для підтримки і взаємовиручки, то й засоби, якими прагнемо здобути друга, повинні бути **чесні**. Несправедливість, підступність[2], лжа роз'єднують не менше, ніж війни і чвари[3]. Дружба, здобута хитрістю або мечем і підтримувана в такий же спосіб, — ефемерна, оманлива[4] *(За Вас. Шевчуком)*.

2. Випишіть із тексту виділені слова, доведіть, що вони ілюструють фонетичне явище спрощення в групах приголосних. Поясніть, як воно пов'язане з милозвучністю мови.

140 Поясніть, як ви розумієте прислів'я. Зверніть увагу: запитують не про батьків, а про друга. Як ви гадаєте, чому?

Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти.

141 Закінчіть міркування.

1. Справжнім другом можна вважати лише того, хто... .
2. Не можна вважати справжнім другом того, хто... .

142 Прочитайте цитату з твору Романа Іваничука. Погодьтеся з думкою філософа або висловіть незгоду з нею. Аргументуйте свою позицію.

Хтось із грецьких філософів висловив думку, що набагато краще втручатися в суперечку ворогів, ніж друзів, бо потім один із друзів стає тобі ворогом, а один із ворогів — другом.

143 Спишіть речення, ставлячи, де треба, пропущені букви і пояснюючи написання. Як ви розумієте афоризми?

1. На світі немає нічого прекраснішого, ніж чес..на людина *(Р. Роллан)*. 2. У щас..ливі миттєвості, яких було так багато в моєму

---

[1] *Су́тичка — рос.* схватка.

[2] *Підсту́пність — рос.* подлость, вероломство.

[3] *Чва́ри — рос.* распри.

[4] *Ома́нливий — рос.* обманчивый.

дитинстві, я відчував щас..ливим не себе, а весь світ — добрий, прекрасний, сонячний *(О. Памук)*. 3. Перехрес..на станція *(М. Бажан)*. 4. На сер..ці у Насті було тихо, весело *(М. Коцюбинський)*. 5. Розпечене со..нце на заході вже шубовс..нуло в Дніпро *(О. Донченко)*. 6. Місто спить, і не шелес..не на дереві жодний листок *(Б. Антоненко-Давидович)*. 7. Вчора він ліг дуже піз..но *(Микола Хвильовий)*.

144 1. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть, як ви розумієте афоризми.

1. В мире нет ничего лучше и приятнее дружбы; исключить из жизни дружбу всё равно, что лишить мир солнечного света *(Цицерон)*. 2. Равенство — душа дружбы *(Аристотель)*. 3. Благородно только то, что бескорыстно *(Ж. де Лабрюйер)*. 4. Радость видеть и понимать есть самый прекрасный дар природы *(А. Эйзенштейн)*. 5. Следует так относиться к друзьям, как мы желали бы, чтобы они относились к нам *(Аристотель)*. 6. Друг всем — ничей друг *(Аристотель)*. 7. Притворный друг гораздо хуже злейшего врага *(Публилий Сир)*. 8. В Варшаве я провёл пять счастливейших лет моей жизни *(А. Чехов)*. 9. Нет человека в мире счастливее меня. Неужели вы сомневаетесь? *(И. Тургенев)*.

2. Випишіть із поданих речень слова зі спрощенням у групах приголосних, порівняйте їх вимову й написання в українській та російській мовах і зробіть висновок.

145 Висловіть свою згоду (незгоду) з думкою Михайла Стельмаха. Обґрунтуйте свою позицію.

Сто друзів — це мало, один ворог — це багато.

146 Перекладіть і запишіть текст українською мовою. З'ясуйте різницю у вимові й написанні виділених слів в українській і російській мовах і зробіть висновок.

Моё детство

Моё детство так же уникально и великолепно, как детство всех детей в мире...

Говорить о детстве легко и трудно. Благодаря статичности его очень легко описывать. Одним хочется казаться слишком **несчастными** в детстве, другим — слишком **счастливыми**. И то и другое обычно вздор. Детям не с чем сравнивать, и они просто не знают, счастливы они или несчастны. Как только появляется сознание, человек попадает в готовый и неподвижный мир, и самое естественное — не верить, что этот мир некогда был иным. Эта первоначальная картина навсегда остаётся в душе человека *(По А. Ахматовой)*.

§ 10. Слово і його лексичне значення

Немає друга понад мудрість...

— одвічні цінності — духовні.

— вдосконалювати навички правильного слововживання й урізноманітнювати його.

Лексикологія вивчає весь лексичний склад мови. Засвоєння лексичних норм забезпечує вживання слів із властивим їм значенням, доречне поєднання слів у мовленні.

147 Прочитайте вислів Олега Чорногуза. З'ясуйте, що означає малювати словами, а також: чим різняться сприймання людьми якоїсь певної мови і зрозумілої всім мови художників. Поясніть, що таке лексичне значення слова.

Радію, коли можу малювати словами. Але кольори треба залишати для художників. Якщо я пишу «темно-зелена трава», то сподіваюсь на уяву читача, коли ж художник малює темно-зелену траву, він досягає бажаного ефекту незалежно від того, має читач уяву чи ні.

148 З'ясуйте, у якому значенні вжито виділені слова в реченні.

Тільки **велика** мета народжує **великі** характери *(О. Довженко)*.

149 1. Прочитайте поезію Івана Франка, вдумайтеся в її глибинний зміст, поясніть, як ви розумієте поета. Що є найбільшою цінністю для вас і чому?

Немає друга понад мудрість...

Немає **друга** понад **мудрість,**
Ні ворога над глупоту,
Так, як нема любові в світі
Над матірню **любов** святу.

Не **ділиш** мудрості з братами,
Її злодії не **вкрадуть**,
Її не **згубиш** по дорозі,
Вона є вільна серед пут.

Вона — маяк посеред моря,
Найвищий скарб, безцінний **дар**,
Огнище тепле в студінь горя,
Холодна тінь під страстей шквал.

Без неї все життя — пустиня,
Так, як **пустий** без друга шлях,
І як твій дім пустий без **сина**,
І як пустий дурного страх.

2. Визначте тип і стиль мовлення. Поясніть лексичне значення виділених слів, з'ясуйте, однозначні вони чи багатозначні.

3. Дослідіть лексику вірша (синоніми, антоніми, повтори), а також систему образів, створених письменником для розкриття й увиразнення основної думки твору.

150 1. Прочитайте виразно вірш Ніни Гаврилюк, уявіть змальовану в ньому картину.

Ранкові шати приховали стежку,
Досвіток запалив тремткі вогні.
І оберемок цвіту, як мережки,
Вітрець-пустун розкидав по траві.

Правічними стежками бродять клени,
І позіхає вітер угорі.
Тюльпанний світ у сорочках зелених
Вже засвітив яскраві ліхтарі.

2. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть у тексті характерні ознаки стилю.

3. Спишіть вірш, підкресліть багатозначні слова, з'ясуйте їх стилістичні можливості у створенні оригінальних художніх образів.

151 1. З'ясуйте значення виділених слів у наведених реченнях. Як називаються такі слова?

2. Складіть і запишіть речення з виділеними словами в інших значеннях. Поясніть, як значення слова залежить від контексту, у якому його вжито.

1. Мчить автобус широким **гостинцем** *(Р. Іваничук)*. 2. Тепер усі їдуть із села в **науку** *(М. Стельмах)*. 3. А он уже до дровітень[1], до криниць вибігає в спідницях сільська **цікавість**. Вона, глипаючи[2] на

---

[1] *Дрові́тня (розм.)* — 1. Місце, де зберігають дрова. 2. Колода, на якій рубають дрова.

[2] *Глипати* — дивитися, поглядати.

вершників, вгрузла в сніг, забула про дрова, воду і долонями прикривала сміх чи насмішку *(М. Стельмах)*. 4. Олеся програла кілька **козачків**. Їй хотілось заспівати, та вона сама не сміла почати *(І. Нечуй-Левицький)*. 5. **Зараз** за домом ріс старий розкішний сад *(І. Нечуй-Левицький)*.

152 За поданими тлумаченнями визначте дієслова (див. довідку), вкажіть їх стильову належність.

1. Багато, швидко говорити про щось несуттєве.
2. Прохопитися, тобто сказати те, чого не треба було говорити.
3. Говорити грубощі, тобто говорити зневажливо, грубо.
4. Постійно говорити одне й те саме.
5. Говорити про щось надто детально, багатослівно.

Довідка: *грубіянити, товкти, просторікувати, молоти, виказати.*

153 З'ясуйте відмінності в значенні паронімів (схожих за формою слів). Складіть і запишіть речення з кожним зі слів пари.

1. Вдача — удача. 2. Вибачати — вибачатися. 3. Книжковий — книжний. 4. Корисний — корисливий. 5. Напрям — напрямок. 6. Запитання — питання. 7. Рейсовий — рейковий. 8. Рідкий — рідкісний. 9. Привітний — привітальний.

154 Проведіть бліц-турнір, даючи відповіді на запитання.

Як правильно:

— Схід *Ближній* чи *Близький*?
— *будова* чи *будівля* Кабінету Міністрів?
— комісія *авторитарна* чи *авторитетна*?
— рахунок *банковий* чи *банківський*?
— день *відкритих* чи *відчинених* дверей?
— думка *громадська* чи *громадянська*?
— *грати* чи *відігравати* роль у політиці?
— події *освітлювати* чи *висвітлювати*?
— вчинок *гуманний* чи *гуманістичний*?
— новина *вразила* чи *уразила*?
— він лагідної *вдачі* чи *удачі*?
— сік *гранатний* чи *гранатовий*?
— небезпека *погрожує* чи *загрожує*?
— ескалатор *виключають* чи *вимикають*?
— виборча *ділянка* чи *дільниця*?
— сторони *домовилися* чи *договорилися* про спільні дії?

155 Спишіть речення, вибираючи з дужок потрібне слово. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Досвід[1] України в космічній галузі став у (пригоді, нагоді) іншим країнам світу. 2. (Звернення, звертання) президента до народу транслювалося по всіх (інформативних, інформаційних) каналах. 3. Крим занесений до (регістру, реєстру) найпривабливіших (туристських, туристичних) маршрутів світу. 4. Керівництво залізниці подбало про оновлення (рухомого, рухливого) складу. 5. Від (Софіївської, Софійської) площі до (річного, річкового) вокзалу можна дістатися фунікулером. 6. Окремі вірші Івана Франка мають по кілька (музикальних, музичних) інтерпретацій. 7. (Воєнні, військові) навчальні заклади виховують справжніх чоловіків. 8. Мій колега — (тактична, тактовна) і (винахідлива, винахідницька) людина.

156 Поясніть значення слів у кожній парі, складіть і запишіть із ними речення.

1. Переводити — перекладати. 2. Протягом — на протязі. 3. Відноситися — ставитися. 4. Ви́ключний — винятко́вий. 5. Відволікати — відвертати. 6. Занапасти́ти — втратити.

157 Перекладіть і запишіть українською мовою вислів Дмитра Писарева. Поясніть, як ви його розумієте.

Ошибка в мыслях вызывает ошибку в словах, ошибка в словах вызывает ошибку в делах.

158 Прочитайте речення. Встановіть випадки неправильного вживання слів, з'ясуйте їх причини. Запишіть відредаговані речення.

1. Родина жила в будинку з виглядом на Світязь. 2. Абонемент перебуває поза зоною досяжності. 3. Правдоподібно, він скоро знайдеться. 4. Зал заповнений ущент. 5. Співак має якісь відносини до шоу-бізнесу. 6. У касі є проїзні білети на всі види транспорту. 7. Ми прийматимемо активну участь у цьому міроприємстві. 8. Гіларі Клінтон очолила пост держсекретаря США. 9. Відношення у колективі складалися непросто. 10. Велике значення у спорті грає витримка й наполегливість[2]. 11. Сусід висловив шкоду з приводу некупівлі ним дачі. 12. Я поступив би так же. 13. Яку мету переслідував автор, зображуючи тогочасні реалії? 14. Завдяки поломці прилад[3] знаходиться в неробочому становищі.

---

[1] *До́свід — рос.* опыт.

[2] *Наполе́гливість — рос.* упорство.

[3] *При́лад — рос.* прибор.

159 Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Перевірте за словником правильність вибору паронімів.

1. Дружеский визит — дружный коллектив. 2. Кирпичный дом — кирпичный завод. 3. Природный газ — естественные науки. 4. Военный городок — военный конфликт — воинские почести. 5. Человек кристальной чистоты — кристаллическая решётка. 6. Государственная задача — математическая задача. 7. Решительный человек — решающий бой. 8. Способный ребёнок — способный на всё. 9. Стрелять в цель — идти к цели. 10. Поверхностный слой — поверхностные знания. 11. Подписка о невыезде — подписка на газеты и журналы.

160 Читайте подані речення і щодня розвивайте тему одного з них. Вичерпавши всі десять варіантів упродовж десяти днів, поверніться до першого речення і продовжуйте створювати тексти, щодня переходячи від одного речення до наступного. Виконуйте завдання впродовж двох місяців.

1. Передбачають, що за десять років ... .
2. Чи відомо вам, що ... .
3. Я часто думками повертаюся в ті часи, коли ... .
4. Кожний день був для мене щаблем до нових, до невідомих тайн ... *(Б.-І. Антонич)*.
5. Завтра починається новий відлік мого життя ... .
6. Якщо кожен день, незважаючи на погоду ... .
7. Сьогодні важко повірити, що був час, коли ... .
8. Ніхто не знає, коли ... .
9. Ви, звісно, пам'ятаєте ті незабутні дні, коли ... .
10. Сьогодні я розповім, що трапилося ... .

161 Виконайте одне із завдань на вибір.

1. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. З'ясуйте різницю між ощадливістю і жадібністю.

О жадности

Меня не удовлетворяют словарные определения слова «жадность». «Стремление удовлетворить чрезмерное, ненасытное желание чего-либо» или «скупость, корыстолюбие». В принципе, это определение четырёхтомного словаря верно, но оно не передаёт того чувства отвращения, которое меня охватывает, когда я наблюдаю проявления жадности в человеке. Жадность — это забвение собственного достоинства, это попытка поставить свои материальные интересы выше себя, это душевная кособокость, жуткая направленность ума, крайне его ограничивающая,

жухлость умственная, жалкость, желтушный взгляд на мир, жёлчность к себе и другим, забвение товарищества. Жадность в человеке даже не смешна, она унизительна. Она враждебна себе и окружающим.

Иное дело — разумная бережливость; жадность — её искажение, её болезнь. Бережливостью владеет ум, жадность овладевает умом *(По Д. Лихачёву)*.

2. Спишіть вірш Івана Франка «Немає друга понад мудрість...» (вправа 149) і вивчіть його напам'ять.

§ 11. Міжстильова і стилістично забарвлена лексика

В народу є осердя золоте,
яке в собі тримає іскру Божу

— мистецька слава нації;
— унікальність бачення світу художником.

— збагачувати лексичну палітру мовлення;
— вдосконалювати стилістичні навички.

Лексична стилістика вивчає ту частину лексичного складу мови, яка стосовно нейтральних слів набуває стилістичного відтінку. Опанування стилістичних засобів лексикології дає змогу значно розширити палітру використовуваних ресурсів мови в усіх стилях.

В основі всіх стилів лежить **стилістично нейтральна**, або **міжстильова**, **лексика**. Вона становить найуживанішу частину словникового запасу.

Крім загальновживаної лексики, кожен стиль має свої специфічні для нього стилістично марковані слова. У словниках такі слова даються з примітками: *уроч.* (урочисте) — властиві публіцистичному стилю; *розм.* (розмовне) — притаманні розмовному стилю. Розмовна лексика, що має відтінок іронії, жарту, фамільярності, зневаги, подається в словнику з відповідною позначкою: *ірон.* (всезнайко), *жарт.* (благовірний), *зневажл.* (патякало[1]). Слова, притаманні поетичній мові, наводяться з позначкою *поет.* (увись). Архаїчні слова мають позначку *заст.* (застарілі), діалектні — *діал.*

[1] *Патякало — рос.* трепло.

Лексика української мови

стилістично нейтральна (міжстильова)

стилістично забарвлена (маркована)

урочиста — знижена
позитивна — негативна
пестлива — груба
жартівлива — іронічна

Розмовні слова становлять основу **емоційно забарвленої** та **експресивної лексики**. Ці поняття не тотожні: ті чи інші відтінки емоційної забарвленості створюються переважно суфіксами, що надають словам суб'єктивної оцінки — зменшувально-пестливої *(пташ**ечк**а, дівчин**оньк**а)* чи згрубілої *(ручище)*. Експресивність слів створюється їх підвищеною зображуваністю, пов'язаною з різними словотвірними засобами: *гульвіса*[1], *кривл**як**а, нос**ат**ий, **верещ**ати, про**слиз**нути*.

162 1. Прочитайте висловлювання Григорія Косинки. Поясніть, як ви його розумієте. До якої з названих вище груп лексики ви віднесли б використані в описі слова? Обґрунтуйте свою думку.

Слово — це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або ласкаво, спокійніше, з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання[2], або веселкою заграє і так бадьоро запалає, неначе вабить[3], і кличе, і навіть надихає[4].

2. Користуючись поданою цитатою, доведіть, що слово виконує не лише функцію спілкування.

163 1. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку.

Дивосвіт Марії Приймаченко

Є в Україні хата, яку видно на цілий світ. Ця хата сама випромінює світло. Її живий вогонь світить крізь густі бори — то із сільської української хати дивиться в небо Квітка Полісся. **Квітка не-**

[1] *Гульвіса — рос.* гуляка.
[2] *Сподівання — рос.* чаяния.
[3] *Вабити/привабити — рос.* манить.
[4] *Надихати/надихнути — рос.* воодушевлять/воодушевить.

земна, квітка з уявних далеких світів, де співають тихі води і ясними зорями цвітуть небеса, де живуть жар-птиці й опівнічної години розквітає папороть. Квітка, що дивом краси полонила світ, сходить з білої хатньої стіни, червоніє з черешні під вікном, сходить з любові і світлом любові озорює хату.

М. Приймаченко.
Буслики прилетіли

Як Чарівна Квітка являється світові? Їй дає життя господиня поліської хати **Марія Приймаченко — диво двадцятого століття**. В імені її — Марія — зріднились і **жіноча краса**, і **мистецький талант**, і слово поета, і **вроджений артистизм**, і спів, як пречисте одкровення джерела.

Марія Приймаченко дає життя Чарівній Квітці на самоті[1] зі своєю любов'ю, коли через хату білі голуби перелітають і жар-птиці сяйливими крильми світять у вікна.

на самоті́
уя́вний

А у світлі пера жар-птиці воскресають **дивні-предивні квіти**. Сплітаються в химерні узори і плавають у хатньому піднебессі — ліва рука від серця пензлем тихо пересаджує їх із царства уяви на папір.

Пензель говорив тихо-тихо, а **почув його мову з України цілий світ**. Пензель малював соками землі і сонцем, пензель молився до небес і сповідався перед пречистою білістю паперу, а його чуйна душа вловлювала шелестіння крил райських птахів і тупотіння[2] звірів, які з'явилися з первісного світу.

І мовкнуть слова перед **чародійством пензля**, і тане подих перед летом квітучих крил, і бліднуть фарби перед **барвистим суцвіттям**. Не дивіться художниці в руки, не сполохайте[3] її квітів — таке народне повір'я.

споло́хати

Пензель Марії Приймаченко любить птахів, **вимальовує в розкошах барв чудом-фантазією** жар-птиць, журавлів, бузьків[4], ластівок, павичів, чайок і навіть **предивно-неземних** білобоких **сорок**.

Крила розквітали квітами — кожне пір'ячко як пелюстка, корона на голівці палає, мов сонячна квітка, а **павичевий хвіст — розкішний квітник**, де сяє небесна блакить, виблискують зорі, світять частинки сонця.

---

[1] *На самоті́ — рос.* наедине.
[2] *Тупоті́ння — рос.* топот.
[3] *Споло́хати/поло́хати — рос.* испугать/пугать.
[4] Лелека *(діал.)*.

Царювання в царстві природи живе любов'ю. Саме з цього росте квітка Марії Приймаченко. Квітка сильна і добра, як і сама наша земля. «Я працюю для народу, щоб люди жили, як квіти цвіли» — так визначила своє життєве кредо художниця.

Величний гімн квітці Марії Приймаченко залишив у своєму музичному слові Павло Тичина: «Був на виставці. Це щось надзвичайне. Є ласкавці й ромашки. Ми їх всі знаємо. Але вона так несподівано їх поєднує, що виходить соната... Відчувається мелодія, звучання в поєднанні кольорів. Це великий майстер. **Це велика художня сила**».

поєднáння кольорів

Митець Василь Касіян так сказав про народну художницю — мистецьку славу нації: «**Живопис Марії Приймаченко** — це **свято в царстві краси**, материнська мова нашої культури».

Стоїмо зачудовано перед цим дивом, як перед оберегом вічності нашого народу, в якому через тисячоліття промениться **животворящий генетичний код українця**, — то **веселковим многоцвіттям являється світові його талант** *(За Я. Гояном)*.

2. Використовуючи наявні в тексті цитати, поясніть, у чому унікальність творчої манери Марії Приймаченко.

3. Визначте тип і стиль мовлення. Зверніть увагу на виділені слова; з'ясуйте, наскільки вони характерні для стилю цього тексту, до котрої з двох груп лексики належать і якого значення набувають у контексті. Якій меті підпорядкований такий добір мовних засобів?

4. Випишіть із тексту лексичні засоби, які допомагають розкрити основну думку, надають висловлюванню оцінного характеру, свідчать про майстерність авторського володіння словом.

164 1. Прочитайте речення, проаналізуйте їх лексичний склад, вказавши слова: 1) стилістично нейтральні; 2) стилістично забарвлені. Охарактеризуйте обидві групи лексики, з'ясуйте їх роль у мові.

2. Поясніть, як ви розумієте вислів Яреми Гояна.

1. Час — найбільша цінність. Важливо не змарнувати його, не пустити за вітром роки, а наповнити їх любов'ю, добром, працею для народу і залишити пам'ятний слід на землі *(Я. Гоян)*. 2. Марина завмерла у невимовному щасті *(За А. Головком)*. 3. Музики грали як навіжені[1] (*Р. Іваничук*). 4. Усе було переговорено, перегари-

[1] *Навіжéний* — *рос.* безумный, шальной.

кано, перемелено на жорнах досади *(М. Стельмах)*. 5. «Вас муха вкусила», — ображена гримаса перекосила інтелігентне обличчя колекціонера *(Р. Іваничук)*. 6. На хвильку всі замовкли *(А. Головко)*. 7. За вікнами поволеньки згасав сіренький безсніжний грудневий день *(В. Козаченко)*. 8. Ліс зробився страшенно густий *(Б. Грінченко)*. 9. А море скаженіло[1] *(Р. Іваничук)*. 10. Зима була люта й довга *(Р. Іваничук)*. 11. Ніхто нічого не знав до пуття[2] *(З. Тулуб)*.

165 Розгляньте схему. З'ясуйте, чи всі слова української мови можна розподілити за наведеними групами лексики.

Книжна лексика
(високий відтінок)
↑
Нейтральна лексика
(нульове забарвлення)
↓
Розмовна лексика
(знижене забарвлення)

166 Прослухайте і виразно прочитайте уривок із вірша Дмитра Павличка, визначте його основну думку. З'ясуйте роль виділених слів у творенні стилю поезії та розкритті ідеї твору.

Молитва

Отче наш, Тарасе **всемогущий**,
Що створив нас генієм своїм,
На моїй землі, як правда, **сущий**,
Б'ющий у неправду, наче грім.

Ти, як небо, став широкоплечо
Над літами, що упали в грузь.
Віку двадцять першого **предтечо**,
Я на тебе одного молюсь.

Мислям нашим дай ясне **поліття**,
А поетам — спину, що **не гнесь**.
Дай нам пам'ять на тисячоліття,
Непокору і любов на **днесь**.

Т. Шевченко. Автопортрет

---

[1] *Скаженíти/оскаженíти — рос.* неистовствовать.
[2] *До пуття́ — рос.* толком.

167 1. Прочитайте слова. З'ясуйте, які з них належать до розмовного стилю.

Друг — дружок, упасти — **гепнутися**[1], набриднути — **остогидіти**[2], плакати — хникати, винахідник — **вигадник**[3].

2. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

168 1. Прочитайте сполучення слів. З'ясуйте, які з них доречні в офіційно-діловому стилі, а які — в розмовному.

1. Згідно з рішенням ради директорів; як домовились; відповідно до плану роботи установи[4]; по руках; за домовленістю з партнерами. 2. Допомогти; **надати допомогу**; сприяти. 3. Через погану погоду; з нагоди майбутніх урочистостей; з **розпачу**[5]; через хворобу.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

169 Спишіть речення, вибираючи з дужок слово, що відповідає книжному чи розмовному стилю.

1. Панькатися[6] з ним у неї не було ... . сина стати будівельником підтримали батьки (бажання, охота). 2. Вчіться висловлювати свої думки ... . Та говори ж ти ... , що трапилося (зрозуміло, до ладу). 3. Ти кинь ці свої ... . Кожен народ шанує свої ... . (звичаї, звички). 4. Батько дав синові ... . Керівник оголосив ... одному зі співробітників за несвоєчасно виконану роботу (догана, прочуханка).

170 Перебудуйте речення, усунувши недоречні звороти офіційно-ділового мовлення. Запишіть перебудовані речення.

Зразок. *Дирекція повідомляє, що у вівторок, 10 жовтня, о 19.00 в актовому залі відбудуться урочистості з нагоди 10-річного ювілею школи.*

1. Дирекція доводить до відома, що у вівторок, 10 жовтня, о 19.00 в актовому залі відбудуться урочистості з нагоди 10-річного ювілею школи. 2. По прибутті до містечка екскурсанти розмістилися в готелі. 3. Питання про недружній вчинок Юрмилова було внесене до порядку денного і стало предметом обговорення на класних зборах. 4. З боку батьків нареченого заперечень не було.

---

[1] *Ге́ппутися/ге́патися — рос.* шлёпнуться/шлёпаться.
[2] *Остогі́діти — рос.* осточертеть.
[3] *Вигадник — рос.* выдумщик.
[4] *Устано́ва — рос.* учреждение.
[5] *Ро́зпач — рос.* отчаяние; з розпачу — *рос.* от отчаяния.
[6] *Пан́ькатися — рос.* возиться, няньчиться.

5. З огляду на несприятливий[1] прогноз Укргідрометцентру похід було перенесено на більш пізній термін. 6. Наконечний звернувся до шкільної бібліотеки з метою одержати потрібну книжку.

171 Доберіть заголовок, перекладіть і запишіть текст українською мовою. Підкресліть ламаною лінією слова, що належать до стилістично маркованої лексики.

Доброта — вещь удивительная. Она сближает, как ничто другое, она — тот язык, на котором с вами всякий захочет разговаривать, на котором мы только и можем понять друг друга... Доброта избавляет нас от одиночества, душевных ран и непрошеных обид. Мы больше получим, чем отдадим, если будем чаще вспоминать про то, что человек становится человеком только благодаря другому человеку... *(В. Розов)*.

§ 12. Стилістичні можливості лексичних одиниць

Примхи погоди

— виражальні можливості мови;
— примхи погоди.

— урізноманітнювати лексичний склад мовлення.

Багатство **синонімів** — одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці, — невід'ємна прикмета хорошого стилю, доконечна риса справжнього майстра *(М. Рильський)*.

172 1. Прослухайте, потім прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Яким способом — ланцюговим чи паралельним — поєднано речення?

2. Зверніть увагу на виділені слова. З'ясуйте, нейтральні вони чи емоційно забарвлені та котрі з них увиразнюють зміст тексту.

...**Шкварконула** блискавиця, обвиваючи огненним поясом будівлю, і **спустилася** стрілою у яр; **гогонула** земля, **тіпаючи** на своїх широких грудях, як пір'їну, здоровенні палати, височенні церкви і невеличкі хати; **зацокотали** шибки у вікнах; **струснулися** підвалини;

---

[1] *Несприятливий — рос.* неблагоприятный.

загуло-зашуміло в повітрі... Дощ, як з відра, линув на землю — і зразу покрив її калюжами. Побігли швидко, мов ящірки, потоки з гір, стрибаючи на переступах, в'ючись гадюками по ровах, щось глухо булькочучи, грізно пінячись; **зашуміла** вода на низині, шукаючи виходу, і, не знаходячи, щось булькотала своїм бульбашковим[1] язиком, наче сердилася... **Моргала** моргавка з усіх боків; переписувала темряву[2] покрученими стрілами блискавиця; а грім **гукав-торохтав** на увесь світ своїм страшним гуком... *(Панас Мирний).*

3. Пригадайте, що таке синонімічний ряд, випишіть з-поміж виділених слів такі, що належать до одного синонімічного ряду.

Синонімічний ряд включає слова з однаковим або близьким значенням, які різняться смисловими та емоційно-експресивними відтінками. Загальне значення синонімічного ряду виражає стилістично нейтральне **стрижневе слово**, що визначається мінімальною експресією: *говорити* (нейтральне), *промовляти, ректи* (урочисте), *балакати* (розмовне), *базікати, патякати* (розмовне з негативним забарвленням). Той, хто говорить або пише, має змогу урізноманітнювати своє мовлення, усуваючи повтори і вибираючи із синонімічного ряду найточніше, найдоречніше слово.

173 Прочитайте речення. Вкажіть синоніми, визначте відмінності у відтінках їх значення та емоційно-експресивному забарвленні.

Ми з вами знаємо, що значить кричати, що значить галасувати, лементувати, але те, що робиться, коли — гол! — цього описати не можна *(Остап Вишня).*

Використання синонімів у текстах різних стилів неоднакове. Офіційно-діловий стиль використовує синоніми обмежено. У текстах наукового стилю серед термінологічної лексики чимало абсолютних синонімів — слів іншомовного походження, які мають українські відповідники: *інтервал — перерва, вакуум — порожнеча.* Синоніми з яскраво вираженим емоційно-експресивним забарвленням

[1] *Бу́льбашка — рос.* пузырёк.
[2] *Те́мрява — рос.* тьма.

найактивніше використовують у художньому і публіцистичному стилях для урізноманітнення висловлювання й увиразнення змісту. Характерні для цих стилів **контекстуальні синоніми** набувають синонімічних відношень тільки в контексті: *Думи пливли, як* ***плине*** *вода в широкому Імані, —* ***гомонить*** *срібними голосочками,* ***плюскотить***, ***воркоче*** *ніжно,* ***вабить***, ***вмовляє***, ***кличе*** *й* ***утікає***, *ховається в імлі* (Іван Багряний).

174 1. Визначте стилістичну належність поданих слів, з'ясуйте їх значення за допомогою стилістично нейтральних синонімів або описово. Вкажіть характер експресії, властивий пояснюваним словам.

Бідолаха, дармовий, товстосум, **боягуз**, лупити, залюбки, нахаба, курдупель[1], **тюхтій**[2], **жбурляти**, **жахатися**, абракадабра, гульвіса, **поцупити**[3], голота, **розгардіяш**[4], навіжений, сутичка, ландшафт, розтрощити, дубасити, тачка.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

175 Прочитайте наведений синонімічний ряд, вкажіть стрижневе слово, з'ясуйте спільне й відмінне між ним та іншими членами ряду.

Всесильний, дужий, міцний, потужний, могутній, могучий, сильний, здоровий, двожильний, стожильний, повносилий.

176 Утворіть і запишіть словосполучення, поєднавши кожен із наведених синонімів з відповідним іменником (прикметником) у дужках.

1. Звичайний, щоденний, буденний, пересічний, рядовий (випадок, актор, факт, меню, маршрут).
2. Іноземний, закордонний, чужоземний, заморський, кругосвітній, екзотичний (паспорт, подорож, фрукт, мова, гість, ікра).
3. Сила, міць, потужність, могутність (промислова, фізична, сталева, військова).
4. Уживаний, ходовий (товар, вислів).
5. Дивовижний, вражаючий, надприродний, надзвичайний (подія, знахідка, краса, дар).

---

[1] *Курду́пель — рос.* коротышка.
[2] *Тюхтій — рос.* тюфяк, растяпа.
[3] *Поцу́пити/цу́пити — рос.* стащить/тащить.
[4] *Розгардія́ш — рос.* кавардак.

177 З'ясуйте, у яких ситуаціях (стилях мовлення) доречне вживання кожного з наведених синонімів.

1. Просити, клопотати, благати, молити, звертатися, волати[1], канючити. 2. Розуміти, осягати, метикувати[2], кумекати. 3. Вражати, дивувати, приголомшувати. 4. Інцидент, пригода, випадок. 5. Ознаки, симптоми. 6. Дескриптивний, описовий. 7. Гарний, файний. 8. Інструкція, пам'ятка.

178 Прочитайте, поясніть, як ви розумієте перше речення. Вкажіть контекстуальні синоніми, проаналізуйте їх стилістичні функції.

1. Криши, ламай, трощи стереотипи! Вони кричать, пручаються[3], — ламай! *(Л. Костенко)*. 2. Он він (жайвір) невтомний, десь там угорі тюрлюкає, розливається стодзвонно, на все небо дзвенить, а сам — невидимий... Розтанув у сяйві, нічиєму зору він не дається, а далі десь там інший озвався, за ним ще якийсь у самій високості видзвонює, ще завзятіш грає-виграє на своїх невидимих дзвіночках... *(О. Гончар)*.

179 Перегляньте усмішку Федора Лузана (вправа 49). З'ясуйте, з якою метою автор використовує слова іншомовного походження. Визначте сферу функціонування запозичень в українській мові. Обґрунтуйте доцільність і можливість заміни слів іншомовного походження українськими відповідниками в згаданому тексті.

180 Доберіть до поданих слів іншомовного походження українські відповідники з довідки і запишіть їх парами. Визначте сферу функціонування слів-синонімів.

Акумулювати, демонструвати, репрезентувати, бартер, консенсус, ревізія, конфіденційний, еміграція, реєстр, конфронтація, конкуренція, компенсувати.

Довідка: *перевірка, суперництво, перелік, показувати, відшкодовувати, таємний, накопичувати, згода, протиборство, представляти, переселення, обмін.*

181 Прочитайте речення. Визначте доречність і можливість заміни виділених слів українськими синонімами. Відредагуйте і запишіть речення, що потребують правки.

1. Науковці вивчають природні **аномалії**. 2. **Матч** судили **арбітри** міжнародного **класу**. 3. Серед гостей **превалювала** молодь.

---

[1] *Волати/заволати — рос.* взывать/воззвать.
[2] *Метикувати — рос.* соображать, кумекать.
[3] *Пручатися — рос.* сопротивляться.

4. Випробування **аеробуса** проходило в **екстремальних** умовах. 5. **Ідентичну резолюцію** було прийнято учнями паралельного класу. 6. Мій друг висловив слушну **сентенцію** щодо подальших дій. 7. Кожна наступна **генерація** житиме в досконалішому **соціумі**.

182 Прочитайте. Поясніть, як ви розумієте афоризм. Укажіть у реченнях тавтологію і плеоназм; з'ясуйте, чим мотивується їх використання і чи є потреба в редагуванні.

1. Найвища наука в житті — мудрість, а найвища мудрість — бути добрим *(Г. Тютюнник)*. 2. Натягне дощ свої осінні струни, торкне ті струни пальчиком верба *(Л. Костенко)*. 3. Прокинешся одного ранку — надворі вже біло, і сніжок сіється й сіється *(Є. Гуцало)*. 4. Сипнули сніги — і забіліли поля, забілів світ *(Є. Гуцало)*. 5. У Білій Церкві — біло, біло, у Білій Церкві — заметіль *(Г. Чубач)*. 6. Увечері сніги синішають і синішають *(Є. Гуцало)*. 7. Тьохнув соловей за гаєм, впала на подвір'я зірка. Хай луна-луна лунає: молодятам гірко! *(В. Крищенко)*.

Необхідно відрізняти тавтологію, спричинену неувагою автора до вибору слова, і тавтологію, якої не можна уникнути або яку використовують з певною стилістичною метою. Тавтологічні сполучення можуть надавати висловлюванню афористичності: *Немає нічого страшнішого за **необмежену владу** в руках **обмеженої** людини* (В. Симоненко). У художньому і публіцистичному стилях повторення слів може використовуватися як стилістичний прийом, який увиразнює, загострює думку, підсилює експресивність висловлювання або надає жартівливого відтінку:

1. ***Сильніше** за **любов** злоба горить,*
***Сильніше** за **красу** вражає бридь,*
*Але **життя** росте **лише з любові**;*
***Лишень краса** людей навчає **жить**!*
Д. Павличко

2. *Є **друзі** й **друзі**... **Друзі** минулого. **Друзі** сучасного. **Друзі** майбутнього. Дуже рідко, коли це поєднується — то вже розкішне багатство. Але й старі **друзі** теж не проста річ* (О. Іваненко).

3. *А наші, кажуть, **ремонтники ремонтували** квартиру і такого **наремонтували**, такого настругали...* (О. Ковінька).

183 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Держава забезпечує безпеку своїх громадян. 2. У цьому році ми могли здобути більше здобутків, ніж у попередньому. 3. Питання про цей медичний препарат досліджувалося в кількох дослідженнях. 4. Страховий договір передбачає відшкодування

шкоди, завданої підприємству внаслідок стихії. 5. Шановні одесити! Своєчасно утеплені вікна і двері збережуть тепло у ваших оселях. 6. У неї був чіткий, красивий і каліграфічний почерк. 7. Здається кімната для неодружених самотніх чоловіків.

184 Спишіть текст, вибираючи з дужок найдоречніший синонім. Перевірте за ключем, чи відповідає ваш вибір авторському.

(Розлого, розложисто, широко, розмашисто, розгонисто) (розмахуючи, тріпочучи, маючи, змахуючи, махаючи, помахуючи) крилами, (пересікала, перелітала, прочісувала) небо (спритна, жвава, моторна, енергійна, прудка, швидка, стрімка) чайка. Над рікою (загальмувала, сповільнила, стишила) лет, (ненадовго, на хвильку, на мить, трохи) (затрималася, зависла, завмерла) в повітрі й стала (спускатися, падати, котитися) каменем до води нижче, нижче... Над хвилями (здригнулася, затремтіла), (рвонула, смикнулася) вгору. (Заблищала, зблиснула, засріблилася, заіскрилася) в дзьобі срібна платівка. (Розпрямляючи, розправляючи) крила, птах ринув геть і за мить уже чорною (крапкою, цяткою) (щезав, зникав, пропадав) у височині *(М. Сидоряк)*.

Людина в ситуації морального вибору

— моральні цінності — вселюдські.

— урізноманітнювати мовлення лексичними засобами стилістики.

185 Прочитайте текст, визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення. Випишіть парами антоніми, з'ясуйте їх стилістичні функції в увиразненні змісту та ідеї тексту.

Поети не проливають крові. В їхньому арсеналі немає ні рушниць[1], ні гармат, ні ракет. Вони користуються лише зброєю рідного слова — крицевого[2], прицільного, вогняного. Їхні вірші, зіткані з мовного матеріалу, змушують читачів сміятись і плакати, любити й ненавидіти, дивуватись і розчаровуватись, замислюватись і каятися,

---

[1] *Рушни́ця* — *рос.* ружьё.
[2] *Кри́ця* — сталь; *крице́вий* — сталевий.

боротися й жити. Ніщо так бóляче й навідліг[1] не вражає ворога, як поетично відгранені рядки. Тому гострі пера куди грізніші, ніж гартовані багнети[2] *(М. Шудря)*.

навідліг

Антоніми мають особливості вживання в різних стилях мовлення. У науковому стилі за допомогою антонімів одні поняття протиставляються іншим: плюс — мінус, твердий — рідкий. У художньому й публіцистичному стилях антоніми є засобом створення образності, вираження зіставлення, протиставлення, контрастних відношень: ***Любов*** — *почуття вічне і вселюдське, воно будує і береже світ, єднає віки і народи, перемагає* ***ненависть*** *і освітлює віру в прийдешнє* (Я. Гоян). Антоніми широко використовуються в усній народній творчості: 1. ***Одна*** *гора* ***високая***, *а* ***другая низька***... ***Одна*** *мила* ***далекая***, *а* ***другая близька***. 2. *Не бійся* ***роботи***, *уникай*[3] ***безділля*** (Народна творчість).

186 Прочитайте і спишіть прислів'я, поясніть, як ви їх розумієте. Підкресліть антоніми, з'ясуйте їх стилістичну роль у творенні скарбів народної мудрості.

1. Живи не минулим, а прийдешнім. 2. Нового щастя шукай, а старого не полишай. 3. До свята готуйся, а будень шануй. 4. Ситий голодного не розуміє, старий — молодого, багатий — бідного. 5. Давати не барися, брати не поспішай. 6. Не женись за великим, бо й мале загубиш.

187 Прочитайте прислів'я, з'ясуйте, чи є антонімами виділені слова. Обґрунтуйте свою думку.

1. **Наука** — **срібло**, а **практика** — **золото**. 2. Краще **синиця в жмені**, як **журавель у небі**. 3. **Дешеве** обходиться **дорого.**

Робота в парах

188 Уявіть, що ви обоє дивилися фільм за твором відомого українського письменника. Одному з вас екранізація художнього твору сподобалась, а іншому видалася невдалою. Обміняйтеся враженнями.

189 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть, як ви розумієте афоризм. Підкресліть антоніми, з'ясуйте їх стилістичну роль у творенні афористичних висловів.

1. Мы не выживем физически, если погибнем духовно *(Д. Лихачёв)*. 2. Среди рек есть и большие и малые, и спокойные и буйные, и быстрые и медленные *(Н. Ильин)*.

---

[1] *Навідліг* — *рос.* наотмашь.
[2] *Багнéт* — *рос.* штык.
[3] *Уникáти/унúкнути* — *рос.* избегать/избежать.

190 1. Заповніть пропуски п'ятьма парами антонімів, вибраними із довідки відповідно до контексту, і запишіть текст.

Мабуть, благородне й нице[1] завжди ідуть поряд, як ... й ... , ... і ... , ... і ... , ... і ... , ... і ... , щоб одне одному служити тлом, доповнювати і відтіняти. І щоб боротися. Без боротьби усе застигло б, визначилося раз на віки і скам'яніло б, втративши порив до поступу і до оновлення, що означало б насправді смерть... *(За Вас. Шевчуком).*

Довідка: *світло — темрява, свята — будні, розквіт — занепад*[2], *земля — небо, день — ніч, чорне — біле, багатство — злидні*[3], *любов — ненависть, правда — брехня, добро — зло, вірність — зрада, за — проти, оптимізм — песимізм, воля — неволя, радість — сум, зустріч — розлука, щирість — лицемірство, життя — смерть, початок — кінець, захист — напад, наступ — оборона, дозвіл — заборона, мить — вічність, надія — відчай, правило — виняток, суша — вода, все — ніщо, загадка — відгадка.*

2. Прочитайте відновлений текст. Визначте його основну думку, з'ясуйте роль антонімів у її розкритті. Погодьтеся з думкою автора або аргументовано спростуйте її.

191 1. Розгорніть тему кожного з речень і складіть невеликий текст (усно).

Квартира спершу мала не зовсім відповідний вигляд... Потім квартира змінила своє обличчя... *(Микола Хвильовий).*

2. Запишіть ужиті вами антоніми, з'ясуйте їх стилістичну функцію.

192 Прочитайте поетичні рядки. Вкажіть омоніми, визначте їх стилістичні можливості в увиразненні змісту й форми художнього твору, а також у створенні комічних ситуацій у каламбурах.

1. Думи мої, думи мої, квіти мої, діти! Виростав вас, доглядав вас, — де ж мені вас діти? *(Т. Шевченко).* 2. «Вже третій місяць сохну без дощів я», — картопля нарікає[4] на талан. Тверда пшениця

---

[1] *Ни́це — рос.* подлое, низкое.
[2] *Занепа́д — рос.* упадок.
[3] *Зли́дні — рос.* нищета.
[4] *Нарі́кати — рос.* жаловаться, сетовать.

в'яне з бездощів'я... чи град періщить[1] огород та лан *(С. Литвин)*. 3. В Кабінеті Міністрів я спідницю міні стрів *(П. Скунць)*.

193 Доведіть недоречність уживання омонімів у текстах наукового й офіційно-ділового стилів.

194 Прочитайте пари російських та українських міжмовних омонімів разом із тлумаченнями, з'ясуйте різницю в їх значенні. Складіть і запишіть речення з українськими відповідниками.

Російською	***Українською***
Любой (будь-який)	Любий (дорогий)
заказывать (замовляти)	заказувати (забороняти)
лечить (лікувати)	лічити (рахувати)
лишить (позбавити)	лишити (залишити)
мешать (заважати)	мішати (розмішувати)
уродливый (потворний)	вродливий (красивий)
час (година)	час (пора)
злодей (лиходій)	злодій (крадій)
луна (місяць)	луна (звукова хвиля, відбита від перешкоди)
неделя (тиждень)	неділя (сьомий день тижня)

195 1. Спишіть неологізми, з'ясуйте їх значення, поясніть правопис. Визначте стилі, у яких вони вживаються.

Електронна пошта, теледебати, ремікс, менеджер, спонсор, стільниковий зв'язок, банкомат, євро, плеєр, євроремонт, бізнес-форум, техноярмарок.

2. Складіть і запишіть речення з трьома неологізмами (на вибір).

196 Прочитайте речення. Випишіть авторські неологізми, з'ясуйте їх значення. Поясніть, як впливають неологізми на образотворення та емоційно-експресивне забарвлення текстів.

1. Чую, як околиця вдалині теплим вітром молиться: розвесній! *(Я. Гримайло)*. 2. Весна! Весна! Яка блакить, який прозор! Садками бродить брунькоцвіт, а в небі — злотозор *(П. Тичина)*. 3. Не дивися так привітно, яблуневоцвітно *(П. Тичина)*. 4. О люба Інно, ніжна Інно! Сестру я вашу так любив дитинно, злотоцінно *(П. Тичина)*.

---

[1] *Періщити — рос.* хлестать, сечь.

5. Себелюбцем, рабом своїх забаганок, черстводухом жорстоким — хотів би ти стати таким? *(О. Гончар)*.

197 Прочитайте речення. Вкажіть фразеологізми, з'ясуйте, що вони означають і які стилістичні функції виконують.

1. А ви, ви звідки, молодці? У вас ще губи в молоці. Щоб кораблем державним керувати, навчіться носа утирати *(Олександр Олесь)*. 2. Усе це прийде з часом: зріла мудрість, розсудливість, уміння сім раз відміряти і раз відрізати *(М. Стельмах)*. 3. Мурашки бігали по спині, але цікавість перемогла страх *(В. Гжицький)*. 4. Вони сіли вечеряти на призьбі. Місяць уже високо підбився вгору, і було ясно, хоч голки збирай *(Б. Грінченко)*.

198 1. Прочитайте ряди фразеологічних синонімів — близьких за значенням сталих висловів, які співвідносяться з певним загальновживаним словом. З'ясуйте за словником, чим різняться їх значеннєві відтінки, емоційно-експресивне забарвлення та в яких стилях вони вживаються.

1. **Запам'ятати — закарбувати в пам'яті**; намотати на вус; **зарубати на носі**. 2. Добре — як слід; як по писаному; як по маслу; як по нотах. 3. **Жити** — топтати ряст; **вік вікувати**; жити як у Бога за дверима; жити як у Бога за пазухою; купатися як сир (вареник) у маслі; **у золоті купатися**; купатися в молоці; жити не по кишені; **жити по правді**. 4. **Перемогти** — взяти гору (верх); **розгромити (розбити) наголову**; у (в) пух і прах розбити; **покласти на обидві лопатки**. 5. **Перебільшувати — згущувати фарби; з мухи робити слона; передавати куті меду**. 6. **Працювати — докладати зусиль** (сил, рук, праці); не покладати рук; гріти чуба (лоба); мозолити руки; обливатися потом; **гнути спину**; рвати жили; тягти лямку. 7. **Незабаром** — не за горами; **на носі**, не сьогодні-завтра; **з дня на день**.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними фразеологізмами.

199 Складіть і запишіть невелике міркування на одну з тем, сформульовану на основі поданих антонімічних пар; використовуйте протилежні поняття. З'ясуйте стилістичну функцію антонімів.

1. Благородство — ницість. 2. Брати — віддавати. 3. Дружба — ворожнеча. 4. Будувати — руйнувати. 5. Воля — неволя. 6. Багатство — бідність. 7. Щедрість — скупість. 8. Сміливість — боягузство. 9. Однаковий — різний. 10. Святковий — буденний. 11. Освіче-

ність — невігластво. 12. Цікавий — нудний. 13. Новий — старий. 14. Легкий — важкий. 15. Дія — бездіяльність. 16. Початок — кінець. 17. Оптимістичний — песимістичний. 18. Передовий — відсталий. 19. Минулий — прийдешній. 20. Любов — ненависть. 21. Краса — потворність. 22. Ввічливість — грубість. 23. Віра — зневіра. 24. Добре — погано. 25. Велике — мізерне. 26. Вірність — зрада. 27. Зліт — посадка. 28. Разом — поодинці. 29. Пам'ятати — забувати. 30. Молодість — старість. 31. Рух — спокій.

Запитання і завдання

1. Що включає поняття «лексичні норми»?
2. Що дає мовцеві засвоєння лексичних норм?
3. Що таке лексична помилка? Яких лексичних помилок слід уникати в мовленні?
4. Охарактеризуйте лексичний склад української мови з погляду стилістики.
5. Чим емоційно забарвлена лексика відрізняється від експресивної?
6. Яка стилістична роль багатозначних слів? Покажіть на прикладах.
7. З якою стилістичною метою використовують у мовленні омоніми, синоніми, антоніми? Підтвердіть прикладами.
8. Чим контекстуальні синоніми відрізняються від звичайних? Наведіть приклади.
9. Окресліть сферу функціонування запозичень в українській мові.
10. У яких стилях функціонують терміни, застарілі слова, неологізми? Покажіть на прикладах.
11. З якою метою і в яких стилях мови використовують фразеологізми? Наведіть приклади.

МОРФОЛОГІЧНІ НОРМИ

§ 13. Морфологічна правильність мовлення

Іменник

Сучасна архітектура і топонімія

— проблеми сучасного містобудування і топонімії.

— вчитися правильно вживати частини мови й використовувати їх стилістичні можливості в мовленні.

Важлива ознака культури мовлення — його **морфологічна правильність**, яка передбачає дотримання правил змінювання слів. Кожна змінювана частина мови — іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово — мають певну нормативну систему словозміни, якою треба керуватися мовцеві.

200 1. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку, обґрунтуйте стильову належність.

2. Які переваги запроектованих хмарочосів описано в тексті? Чому ставлення суспільства до висотної забудови столиці таке неоднозначне? Висловте особисту думку.

Такого архітектура Києва і всієї України ще не бачила. Неподалік столичної станції **метро** «Лівобережна» запроектовано будівництво двох 86-поверхових хмарочосів, з'єднаних переходами.

«Наша мета — створити громадський культурний центр Лівого берега», — каже керівник проекту **архітектор** Сергій Бабушкін. Комплекс включатиме 7 підземних поверхів, де

розмістяться паркінги, супермаркети, магазини, кінотеатри, оздоровчі й розважальні центри, вище — **готель** і житлові апартаменти, ще вище — офіси та **конференц-зали**. І все це — з великими зимовими садами, завдяки яким люди почуватимуться комфортніше на такій висоті. Висотність усієї споруди сягатиме 470 метрів.

сяга́ти/сягну́ти, містобудівни́й

Цікавимось в архітектора, чи багато противників у цього проекту, адже будівництво таких «велетнів» для України — справа зовсім нова. Будівлі, що перевищують 16 поверхів, наша громадськість[1] сприймає як містобудівний злочин[2].

Архітектор стверджує, що більшість людей, з якими він спілкується, і зокрема **молодь,** цей проект підтримує. На думку Сергія Бабушкіна, за поліфункціональними комплексами на Лівобережжі — майбутнє.

Група проектувальників постійно консультується із закордонними **колегами** щодо інженерних умов зведення будівлі з такою кількістю поверхів. Адже у світі всі проблеми висотного будівництва давно розв'язані.

Це — нейтралізація коливань[3] будівлі на значних висотах, питання вітрових, сонячних, температурних навантажень і впливів, стійкості, тепло-, енергозбереження і, звичайно ж, протипожежна безпека. В оздобленні інтер'єрів не буде легкозаймистих матеріалів — тільки метал, скло, кераміка і камінь.

Зведення центру коштуватиме близько мільярда доларів. А на його будівництво піде 3–4 роки *(За К. Фонтаній)*.

Робота в групах

201 Обговоріть переваги й недоліки проживання в хмарочосах і висловіть власні думки.

202 Випишіть із тексту вправи 200 виділені іменники, вкажіть їх рід. Наскільки легко визначити рід цих іменників? Звірте свої міркування з поданим нижче теоретичним матеріалом.

Визначити рід відмінюваних іменників зазвичай нескладно, оскільки його підказують значення і граматична форма слова. **Труднощі у визначенні роду стосуються окремих груп слів**. Це іменники з нульовим закінченням *(тюль, розкіш, шампунь)*; омоніми (*туш* — фарба і *туш* — музичний твір); незмінювані іменники *(Батумі, Онтаріо, шимпанзе, ООН)*; назви осіб за професією, посадою,

---

[1] *Громадськість — рос.* общественность.
[2] *Злочин — рос.* преступление.
[3] *Коливання — рос.* колебания.

званням *(професор Шахова, директор Калугіна)*; складні слова *(замо́к-блискавка)*; схожі в українській і російській мовах слова з різною родовою належністю.

Деякі іменники мають **паралельні форми роду** — чоловічого і жіночого, які різняться за стилістичною ознакою і частотою вживання: *абрикос — абрикоса, бакенбард — бакенбарда, жираф — жирафа, клавіш — клавіша, мотузок — мотузка, кахель — кахля, спазм — спазма, сусід — сусіда*. Форми чоловічого роду є літературними, жіночого — розмовно-просторічними. Останні вживають письменники з певною стилістичною метою. *Не одна кричала* ***птаха****: «Пожалій гніздо моє!»* (Д. Білоус).

203 Визначте рід іменників, доберіть до них прикметники і запишіть словосполучення.

Глазур, папороть, путь, антресоль, бра, пальто, бандероль, фланель, аерозоль, рояль, тунель, нежить, мозоль, гуаш.

204 Прочитайте пари іменників чоловічого роду з кінцевим приголосним та іменників жіночого роду на -а, які різняться значенням і не належать до родових варіантів. Складіть і запишіть речення з кожним зі слів пари.

1. А́дрес (письмове привітання з нагоди ювілею) — адре́са (місце проживання, перебування, знаходження). 2. За́дум (план дій, намір[1]; основна ідея твору) — заду́ма (заглиблення в роздуми). 3. Кар'є́р (місце відкритого добування корисних копалин; найшвидший біг коня) — кар'є́ра (просування по службі). 4. О́округ (територіальна одиниця) — окру́га (навколишня місцевість). 5. Пар (поле сівозміни) — па́ра (газоподібний стан води).

205 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Зіставте рід виділених іменників в обох мовах і зробіть висновок.

1. **Степь** цвела и дышала *(В. Панова)*. 2. Автор сделал на книге дарственную **надпись**. 3. Укажите, по какому **адресу** вы зарегистрированы. 4. На заявлении отсутствует ваша **подпись**. 5. Изысканная мебель и ажурный кремовый **тюль** создавали уютную атмосферу. 6. Детский **шампунь** «Малыш» поступит в продажу на днях. 7. **Выставка-продажа** современной электроники открывается сегодня в «Экспоцентре». 8. Рекомендуемое моющее **средство** устраняет любую **накипь**. 9. Осталась только серебристая **пыль** *(И. Бунин)*.

---

[1] *На́мір — рос.* намерение.

206 1. Перекладіть і запишіть словосполучення, враховуючи рід іменників в українській та російській мовах. З'ясуйте відмінності в родовій належності слів.

Главный тезис, **ежегодная ярмарка**, **экономический кризис**, тяжёлый недуг, древняя летопись, монументальная живопись, породистая собака, ноющая боль, **интересная рукопись**, кандидатская степень, заверенная подпись, **краткая надпись**, Дальняя Сибирь.

2. Складіть і запишіть речення з українськими аналогами виділених словосполучень.

207 Визначте рід незмінюваних іменників і запишіть словосполучення, ставлячи прикметники в потрібній формі (у разі потреби скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом і словником).

Київськ.. метро, всесвітньо відом.. «Ла Скала», вишукан.. леді, вигран.. парі, кумедн.. шимпанзе, люб'язн.. портьє, австралійськ.. кенгуру, центральн.. авеню, військов.. аташе, рожев.. фламінго, корисн.. фейхоа, смачн.. путасу, відом.. шансоньє, курортн.. Сочі, далек.. Капрі, руйнівн.. торнадо, найближч.. АЗС, сьогоднішн.. «Нью-Йорк таймс», розширен.. ЄС.

Рід незмінюваних іменників іншомовного походження — загальних назв — визначається так:

— **назви осіб чоловічої статі належать до чоловічого роду, а жіночої статі — до жіночого:** *благородний месьє, справедливий рефері, відомий імпресаріо* (чол. р.); *юна фройляйн, строга фрау, літня мадам* (жін. р.);

— **назви тварин належать до чоловічого роду:** *терплячий поні, прудкий кенгуру, неповороткий коала* (винятки: *цеце* (муха), *путасу, івасі* (риба) — належать до жіночого роду);

— **назви неістот належать до середнього роду:** *сьогоднішнє меню, приватне таксі.*

Рід частини іменників визначається за родовою назвою: *смачний сулугуні* (сир — чол. р.); *руйнівний цунамі* (вітер — чол. р.); *цілюща боржомі* (вода — жін. р.); *морожена кольрабі* (капуста — жін. р.); *свіжа салямі* (ковбаса — жін. р.).

Рід незмінюваних географічних назв визначається на основі загальної назви (держава, місто, озеро, річка, гора, острів): *американське Сан-Франциско* (місто — серед. р.); *бурхлива Арагві* (річка — жін. р.); *висока Ай-Петрі* (гора — жін. р.); *безкрая Калахарі* (пустеля — жін. р.); *екзотичний Борнео* (острів — чол. р.).

Рід незмінюваних назв органів преси, громадських **організацій**, **команд** також **визначається за родовою назвою:** *популярна*

«Вашингтон пост» (газета — жін. р.); *перемогла «Челсі»* (команда — жін. р.).

Рід незмінюваних абревіатур відповідає роду стрижневого слова: *СОТ* (Світова **організація** торгівлі) — жін. р.; СОУ (**Спілка** офіцерів України) — жін. р.

208 Визначте рід абревіатур і спишіть речення, вживаючи слова з дужок у минулому часі.

1. Близько півночі над Печерськом (пролетіти) НЛО. 2. ООН (почати) реалізовувати програму врегулювання ситуації на Близькому Сході. 3. МЗС України (викласти) свої пропозиції з цього питання. 4. УНІАН (повідомити) про результати україно-російських переговорів щодо тимчасового[1] перебування Чорноморського флоту Росії на території України. 5. ДПС (розшукати) кілька викрадених автомобілів. 6. ВООЗ (розробити) програму боротьби з небезпечною[2] епідемією.

209 Прочитайте вірш Петра Ребра в особах. Чому він викликає посмішку? Визначте стилістичні засоби творення гумору.

В зоопарку

Гукає Ігор до Дмитра:
— Дивись, якенна кенгура!

Дмитро сміється: — Ой, умру!
Не кенгура, а кенгуру!

— А он із клітки вигляда
Папуга жовтий — какада!

Друг знову в сміх: — Ой, упаду!
Не какада, а какаду!
Відразу видно, братику,
Що ти не вчиш граматику!

Робота в групах

210 Диктори одного з українських приватних телеканалів відмінюють незмінювані іменники. Обговоріть факт такого довільного тлумачення[3] норм української літературної мови.

---

[1] *Тимчасо́вий — рос.* временный.
[2] *Небезпе́чний — рос.* опасный.
[3] *Дові́льне тлума́чення — рос.* свободная трактовка.

211 Визначте стилістичні функції виділених іменників — назв осіб. З'ясуйте, які з цих слів мають стилістично нейтральні варіанти, і запишіть їх парами.

1. Прохор замовк. Не любив він Карпа. **Задавака** і **хвастун** *(А. Шиян)*. 2. Велика **трудяга** ця Марина, руки її ніколи не спочивають *(О. Гончар)*. 3. Окрім, що **медичка**, вона ще й **поетка** в нас, сама пісню склала! *(О. Гончар)*. 4. Вона, **біологічка**, не змогла мені відповісти *(В. Собко)*.

212 1. Прочитайте мовчки текст, перекажіть його зміст українською мовою. Визначте, яка інформація виявилася для вас новою.

Если вы **левша** и стесняетесь этого, — не расстраивайтесь. Надеемся, вы избавитесь от своего комплекса, узнав, что левшами были многие знаменитые люди: **художник** Леонардо да Винчи, **композиторы** Моцарт и Бетховен, **артист** и **режиссёр** Чарли Чаплин, **учёный** Альберт Эйнштейн. В левой руке держит ракетку известный **теннисист** Джимми Коннорс. Как правило, левой ногой поражал ворота **«звезда»** футбола Диего Марадона *(Из журнала)*.

2. Перекладіть і запишіть українською мовою виділені слова, визначте їх рід. З'ясуйте, чи вживаються ці іменники для називання осіб протилежної статі.

В українській мові є **іменники**, які мають значення **спільного**, або **подвійного**, **роду** — чоловічого або жіночого, залежно від статі особи, яку вони називають: *він великий* ***трудяга*** (чол. р.) — *вона велика* ***трудяга*** (жін. р.). Іменники подвійного роду вживаються у розмовно-побутовому мовленні.

213 З кожним зі слів складіть і запишіть по два речення, в першому з яких ішлося б про особу чоловічої, а в другому — про особу жіночої статі.

Скнара[1], вискочка, стиляга, роззява.

214 З'ясуйте значення і рід виділених слів. Чи можна визначити їх рід поза контекстом? Складіть і запишіть до кожного з поданих речень таке, де виділене слово позначало б особу протилежної статі.

1. Милуйтесь-бо вашою **протеже**! *(М. Старицький)*. 2. «Ох, як усім цікаво», — сказала моя чарівна **візаві** *(В. Шкляр)*. 3. Ця дівчина — справжня **хіпі**.

---

[1] *Скна́ра* — *рос.* скряга.

215 Поясніть написання і визначте рід складних слів (у разі потреби скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом). Складіть і запишіть із цими словами речення, у яких був би чітко означений їх рід.

Зразок. *Колишні студенти не забувають свою альма-матер.*

Альма-матер, плаття-костюм, бібліотека-музей, штаб-квартира, луна-парк, сон-трава, диван-ліжко, виставка-продаж, гамма-ніж, Інтернет-кафе, програма-максимум, меч-риба, какао-порошок.

Складні іменники прикладкового характеру, утворені з двох незалежних слів без з'єднувального голосного *(інженер-конструктор, генерал-лейтенант, жар-птиця)*, а також зі слів, що означають близькі поняття *(щастя-доля, батько-мати, диван-ліжко, бал-маскарад)*, **пишуться через дефіс**.

Складне слово може включати незмінюваний іменник або іменники різного роду.

В іменниках з незмінюваним першим **складником рід визначається відмінюваним словом:** 1. *У будинку навпроти відкрили новий кафе-**бар**.* 2. *У приватній кафе-**кондитерській** завжди свіжа випічка.*

У складних іменниках з обома відмінюваними компонентами рід визначається словом, яке має більш загальне, ширше **значення** і зазвичай стоїть першим: *Публіка була задоволена урочистим **концертом-презентацією** до чергової річниці від дня народження Тараса Шевченка.*

216 Спишіть речення, ставлячи прикметники і складні іменники в дужках у потрібній формі; обґрунтуйте написання.

1. У розробці нов.., більш сучасн.. (ракета-носій) брало участь конструкторське бюро «Південне». 2. На дівчині була чорна шкіряна куртка з металев.. (замок-блискавка). 3. Письменник заінтригував читачів сюжетом нов.. (роман-есе) «Претендент». 4. Актор жестикулював рукою із дорог.. (перстень-печатка). 5. Найновіш.. (експрес-інформація) про цю подію можна прочитати в Інтернеті.

217 1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

«Ким ти хочеш бути?» — запитує один підліток в іншого. «Звичайно ж, начальником». — «А чому?» — «Так це ж чудово! Сидиш у кабінеті, нічого не робиш, тільки командуєш. Усі тебе слухаються, догоджають і бояться... Мрія!»

Таке спотворене уявлення[1] про управлінську діяльність побутує і серед частини молоді. Багатьом здається, що бажання розпоряджатися іншими, нічого при цьому не роблячи, реально втілюється саме в діяльності керівника.

2. Доведіть, що це не так, користуючись поданим нижче матеріалом.

Бути начальником — це не тільки наказувати[2]

Якщо ти **начальник** — значить, у тебе є підлеглі[3]. Та керувати не так легко, як може здатися на перший погляд.

Начальник виконує кілька основних функцій. Насамперед він планує свої дії та дії своїх **співробітників**. Для цього потрібно знати і поділяти концепцію розвитку організації чи установи, бачити віддалені цілі, вміти ставити проміжні[4] завдання, а також визначати шляхи і засоби їх реалізації.

підле́глий
нака́зувати/наказа́ти
то́нкощі

Крім того, **керівник** розподіляє обов'язки між членами трудового колективу і координує їх діяльність так, щоб робота виконувалась якісно, ритмічно і вчасно.

Недостатньо просто наказувати. Задуми керівництва мають бути зрозумілими рядовим **виконавцям**, більше того, прийняті ними як власні, особисті плани.

Керівник, урешті, контролює роботу підлеглих. Хороший **менеджер** не намагається підловити співробітників на промахах чи помилках, не кричить і не погрожує, тому що знає більш ефективні позитивні стимули до діяльності. Необхідно заохочувати кращих **працівників**.

Успішно керувати людьми неможливо без ґрунтовної освіти й відповідної підготовки. Необхідно бути добре обізнаним у всіх тонкощах справи, бути достатньо поінформованим, — тобто компетентним.

Справжній сучасний керівник уміє визначати головне, мислити масштабно, діяти цілеспрямовано. Головні його риси — прагнення[5] досягти високих результатів, активність, ініціативність, упевненість у собі, самостійність та оптимізм. Талановитий начальник

[1] *Спотво́рене уя́влення — рос.* искажённое представление.
[2] *Нака́зувати/наказа́ти — рос.* приказывать/приказать.
[3] *Підле́глий — рос.* подчинённый.
[4] *Проміжни́й — рос.* промежуточный.
[5] *Пра́гнення — рос.* стремление.

наполе́гливий наполегливий, діє чітко і послідовно, надихає інших своєю здатністю творчо розв'язувати проблеми.

Для першої особи дуже важливі організаторські здібності. Її обов'язок — заряджати підлеглих своєю енергією, вести їх за собою. Популярністю в колективі користуються керівники освічені, інтелігентні, з почуттям гумору, які розуміють проблеми своїх співробітників, рахуються з ними і з їхніми потребами, підтримують їх.

Основна вимога до керівника — відповідальність. Вона тим більша, чим вища за́йманa посада *(З енциклопедії)*.

3. Випишіть із тексту виділені слова, визначте їх рід, з'ясуйте, осіб якої статі вони позначають і чи вживаються стосовно осіб протилежної статі (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

Іменники чоловічого роду — назви людей за професією, посадою, званням зазвичай **позначають осіб** як **чоловічої**, так **і жіночої** статі, хоча не мають паралельних форм жіночого роду: *адвокат Петров — адвокат Литвинова, міністр Нагорний — міністр Ковальова, хірург Українець — хірург Вольнова*. Це ж стосується і складних назв: *головний архітектор Рябов — головний архітектор Мартинова, старший викладач Ісаєв — старший викладач Журавська.*

Чимало назв осіб за професією, посадою чи званням **має паралельні форми чоловічого і жіночого роду**: *журналіст — журналістка, офіціант — офіціантка, перекладач — перекладачка, гімнаст — гімнастка.*

Іменники жіночого роду стилістично нейтральні, їм віддається перевага в розмовному, художньому і публіцистичному стилях. В офіційно-діловому мовленні професії, посади, звання осіб жіночої статі позначаються іменниками чоловічого роду.

Деякі назви професій, посад і звань — іменники жіночого роду із суфіксом *-к(а)* не відповідають літературній нормі: *завучка, хімічка, поштарка, двірничка*. Знижений стилістичний відтінок мають назви осіб жіночої статі із суфіксами *-их(а), -ш(а)*: *сторожиха, бібліотекарша, касирша.*

Якщо іменник чоловічого роду позначає особу жінки без називання її імені, то й узгоджене означення, і присудок уживаються у формі чоловічого роду: *1. Мій стоматолог зайнятий. 2. Статистик навів переконливі*[1] *дані.*

Словосполучення типу *викладач Терлецька, терапевт Лунгіна* потребують присудка у формі жіночого роду. Означення ж узгоджується з назвою особи граматично, тобто має форму чоловічого роду: *1. Мій шеф Кияновська виступила на нараді. 2. Черговий лікар Тарновська зміряла хворому тиск*[2].

---

[1] *Переко́нливий — рос.* убедительный.

[2] *Тиск — рос.* давление.

218 Спишіть речення, вибираючи з дужок потрібну форму слова (словосполучення). Обґрунтуйте свій вибір.

1. Мабуть, немає дівчинки, яка не мріяла б стати (учителем, учителькою). 2. Галина Антонівна — гарна жінка і (цікавий співрозмовник, цікава співрозмовниця). 3. Дівчина здобула професію (художника-дизайнера, художниці-дизайнерки). 4. (Доповідач, доповідачка) Альошина (оприлюднив, оприлюднила) цікаві факти. 5. Учні часто звертаються до (бібліотекаря, бібліотекарки) Олени Гнатівни за порадою[1]. 6. (Мій класний керівник, моя класна керівниця) Валентина Олексіївна викладає українську мову. 7. (Головний лікар, головна лікарка) В. Ю. Семенова видала наказ про призначення (своїм заступником, своєю заступницею) Н. А. Модіної. 8. Спеціальними преміями було нагороджено (головного редактора, головну редакторку) журналу «Скарби» Галину Ігнатенко, (спеціального кореспондента, спеціальну кореспондентку) тижневика «Край» Валентину Лісовенко та (журналіста, журналістку) телеканалу «Овид» Людмилу Лебідь. 9. (Призером, призеркою) олімпіади стала Олена Логвиненко.

219 1. Користуючись тлумачним словником наприкінці підручника, з'ясуйте, чи відповідають мовним нормам утворені учнем пари іменників — назв осіб за професією та іншими ознаками. Чи всі наведені іменники чоловічого роду мають відповідники жіночого?

2. Виконайте завдання і запишіть свій варіант.

Митник — митниця, співак — співачка, музикант — музи́ка, німець — німке́ня, сусід — сусіда, викладач — викладачка, голландець — голанка, маляр — малярка, лауреат — лауреатка, технік — технічка, китаєць — китайка, олімпієць — олімпійка, штукатур — штукатурка, швейцар — швейцарка, бейсбол — бейсболка.

220 Доберіть (по можливості) до назв осіб чоловічої статі за професією і посадою відповідні назви осіб жіночої статі, запишіть їх парами. Визначте сферу вживання слів кожної пари.

Співак, композитор, акомпаніатор, керівник установи, радник, оператор, державний службовець, приватний підприємець[2], педагог, балерина, поет, актор, ректор, слідчий[3], льотчик, інструктор, кранівник, прокурор, секретар, гімнаст, художник-графік, бізнесмен, акробат, кравець, агроном, міліціонер.

[1] *Пора́да — рос.* совет.

[2] *Прива́тний підприє́мець — рос.* частный предприниматель.

[3] *Слі́дчий — рос.* следователь.

221 З'ясуйте, чи всі наведені назви осіб за професією (посадою, родом діяльності) відповідають мовним нормам. Запишіть правильно невідповідні нормам слова (словосполучення).

Оглядач, модельєрка, заступниця директора, кравчиня, артистка, керівниця гуртка, закрійниця, бухгалтер, візажистка, колекціонер, фізичка, ткачиха, водійка, економіст, інженер-конструкторка, льотчиця, брокерша, косметологиня, спеціальна кореспондентка, контролер, тренерка, режисер-постановниця, консультантка, референтка.

222 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Молода перспективна модельєр Катерина Зінченко показала свою нову колекцію. 2. Видавництво «Родовід» оголошує конкурс на заміщення вакантних посад перекладачки англійської та німецької мов і редакторки відділу іноземної літератури зі знанням французької мови. 3. На урочисту подію до Українського дому прибули відомі депутатки, громадські діячки, вчительки, письменниці, артистки. 4. Заява пишеться на ім'я директриси. 5. Нова головна бухгалтер дуже вимоглива[1]. 6. Контроль за виконанням наказу покладено на заступницю генерального директора Іваненко К. Н. 7. Касирка Марина у відпустці у зв'язку з весіллям. 8. Головний інженер Шпильова підготувала свої зауваження до проекту реконструкції заводу.

223 1. Прочитайте пари однослівних і описових назв осіб за професією та іншими ознаками, визначте сфери їх уживання.

Городяни — мешканці міст; кримчани — жителі Криму; освітяни — працівники навчальних закладів; **депутати — народні обранці**; зв'язківці — працівники відділень зв'язку; річковики — працівники річкового транспорту; **артисти — майстри сцени**; письменники — майстри слова; **пожежники — приборкувачі вогню**; **боксери — майстри шкіряної рукавички**; циркачі — артисти цирку.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними словами (словосполученнями).

Описові звороти, або **перифрази** (коли ім'я, предмет чи явище називаються не прямо, а у формі опису їх характерних рис чи ознак), на позначення назв професій **уживаються переважно в публіцистичному й художньому стилях**.

---

[1] *Вимогливий* — *рос.* требовательный.

224 Спишіть і запам'ятайте паралельні форми деяких назв осіб за місцем проживання.

Полтавець — полтавчанин; полтавка — полтавчанка; черкасець — черкащанин; черкаска — черкащанка; уманець — уманчанин; уманка — уманчанка.

225 Від назв міст утворіть і запишіть назви їх жителів з усіма можливими варіантами.

Зразок. *Миколаївка — миколаївець, миколаївка, миколаївці; миколаївчанин, миколаївчанка, миколаївчани.*

Миколаївка, Біла Церква, Острог, Донецьк, Харків, Львів, Дрогобич, Лубни, Одеса, Корсунь, Кременчук, Чугуїв, Житомир, Тернопіль, Ужгород, Чернігів, Чернівці, Бориспіль.

Сучасний смисл давніх афоризмів

226 1. Прочитайте текст, визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення. Поясніть, як ви розумієте афоризми Менандра, з'ясуйте, чим вони повчальні для нас і наших сучасників.

Мудрість Менандра

«Мудрість Менандра» — збірник афоризмів, вибраних із творів давньогрецького поета і драматурга Менандра (близько 342–291 рр. до н. е.). Основна мета цієї повчальної літератури — дати людям можливість розібратися у своєму духовному світі. Пізнати себе — означає опановувати[1] себе в складних ситуаціях, адекватно оцінювати свої вчинки і вчинки інших. Пізнавши себе, людина мусить пам'ятати, що вона сама відповідає за власні дії. Цінність особистості визначають її справи.

Менандр.
Антична скульптура

Тематика афоризмів Менандра різнобічна: вони розкривають цінність справжньої дружби, вчать ділитися з іншими, засуджують заздрість, скнарість, жадібність, лінощі, злість, хитрощі, підступність[2]

опанува́ти себе́

---

[1] *Опанува́ти/опано́вувати себе́ — рос.* владеть/овладеть собой.
[2] *Підсту́пність — рос.* коварство.

наклепників[1], тих, хто радіє чужому горю; прискіпливо[2] характеризують моральні якості можновладців, пропагують сімейні цінності; наголошують на важливій ролі мудрості в людському житті; вказують на зв'язок радості й горя, добра і зла.

Чимало влучних висловів Менандра перегукується з українськими народними прислів'ями і приказками. Українські книжники XIV–XVIII століть використовували «Мудрість Менандра» для укладення повчань. Ось деякі афоризми мудреця:

Здоров'я і розум — два добра в житті.
Жити тільки для себе не означає жити.
Добро прийнявши — пам'ятай, а сотворивши — забудь.
Немає більшого багатства, ніж **друг**.
Людину лукаву обходь і дружби її не приймай.
Багато хто **друг** у добрі, а не в біді.
Багатство засліплює всіх, хто дивиться на нього
не відводячи очей.
Недостойний той, хто, ставши багатим, забуває **друга**.
Краще крапля розуму, ніж багатства вдосталь.
Велике зло для **людини** — ненаситність.
Не радій, коли бачиш інших у біді.
Повчати вміє багато хто, а розуміти — не всі.
Краще мовчати, ніж говорити дурниці.
Стримуй **язик**, щоб не говорити багато.
Уміє **слово** мудре печаль лікувати.
Меч ранить **тіло**, а зле **слово** — розум

(За О. Дзюбою, Г. Павленко).

2. Зверніть увагу на виділені іменники у формі однини, які слугують для позначення множинності. Чому в більшості прислів'їв вибрано саме таку форму числа іменників? Яка роль уживання форм однини іменника в зосередженні уваги на конкретних особах чи предметах, у створенні узагальненого образу?

3. Для якого стилю характерне вживання однієї форми числа іменників замість іншої? Чи можлива така підміна в науковому чи офіційно-діловому стилях? Обґрунтуйте свою думку.

227 Спишіть прислів'я, поясніть, як ви їх розумієте. Підкресліть іменники, у яких форма числа має стилістичну функцію зо-

---

[1] *Наклéпник* — *рос.* клеветник.
[2] *Прискіпливо* — *рос.* придирчиво.

середження уваги на конкретних особах, створення узагальненого образу.

1. Батько достатку — праця, а мати — земля. 2. Книга — маленьке віконце, а через нього весь світ видно. 3. Ластівка день починає, а соловей кінчає. 4. Де господар добре робить, там і поле щедро родить. 5. Не вибирай будинок, вибирай сусіда. 6. Швець без чобіт, а тесля[1] без воріт. 7. Сміливому море по коліна. 8. Пес бреше на сонце, а сонце світить у віконце.

228 Утворіть (по можливості) форми множини поданих іменників, запишіть їх парами, ставлячи наголос, і прочитайте вголос. З'ясуйте, як співвідноситься значення слів у кожній парі.

Голос, серце, папір, вік, брат, відпочинок, історія, торгівля, край, земля, якість, час, вогонь, стовбур, хід, рушник, глибина, бавовна, політика.

229 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть розходження в уживанні форм числа іменників в обох мовах, наводячи власні приклади.

1. С наслаждением, полной грудью она вдыхала снежный морозный воздух *(Л. Толстой)*. 2. Закрыв за собой дверь, он вздохнул с облегчением *(Л. Дугин)*.

230 Перекладіть і запишіть афоризми українською мовою; поясніть, як ви їх розумієте. Підкресліть іменники, що вживаються тільки в однині чи тільки в множині, зіставте їх функціонування в обох мовах і зробіть висновок.

1. Я не согласен с вашими убеждениями, но готов отдать жизнь за ваше право их высказывать *(Вольтер)*. 2. Страх — всегдашний спутник неправды *(У. Шекспир)*. 3. Ваша пища должна быть лекарством, а ваше лекарство должно быть пищей *(Гиппократ)*.

231 1. Утворіть (по можливості) форми однини поданих іменників з усіма варіантами і запишіть їх парами.

Ярмарки, помідори, баклажани, клавіші, вольєри, гетри, **туфлі**, кахлі, босоніжки, гастролі, брови, волосся, **кеди**, погони, лампаси, еполети, **жирафи**, спазми, шкарпетки, панчохи, **мозолі**, бакенбарди, ласти, канделябри.

2. Складіть і запишіть речення з іменниками в однині, утвореними від виділених слів.

---

[1] *Тесля́р, те́сля — рос.* плотник.

232 Укажіть у реченнях іменники, які всупереч правилам ужито в множині. Якого значення набувають слова в невластивій їм формі? З'ясуйте стилістичну функцію граматичної категорії числа іменників (звірте свої міркування з поданим нижче теоретичним матеріалом).

1. Мінеральні води Закарпаття надзвичайно цілющі. 2. Кримські вина славляться високою якістю. 3. За гречками знову захвилювались дорідні жита, а ось у долині полягли снопи, як воїни *(М. Стельмах)*. 4. Зелені хліба котили хвилі з горба на горб, як море в легкий бриз[1] *(Гр. Тютюнник)*.

Іменники — загальні назви, які зазвичай вживаються тільки в однині, у множині набувають значення великої кількості, марок чи сортів: *ходити в шовках; піски Сахари; у продажу є різні крупи.*

233 Укажіть у реченнях іменники, які вжито в невластивій їм формі числа. З'ясуйте стилістичну роль цієї граматичної категорії та зробіть висновок.

1. Антиквара зацікавили вироби з дерева. 2. Кінофільм «Сюрприз» справив на глядача незабутнє враження.

234 Визначте, чи можуть подані іменники мати форму множини (якщо так, то в яких випадках). З'ясуйте різницю в значенні числових форм та їх стилістичну роль.

Диво, ковбаса, сир, сік, молоко, чай, радість, жаль, страх, біль, глибина, шум, сумнів, мистецтво, чекання, тривога, сталь, сніг.

Історична пам'ять і громадянська совість

235 1. Прочитайте текст, визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення.

Історія на карті міста

Що відрізняє міста одне від одного?

Рельєф, оригінальна архітектура, клімат, населення.

Що робить їх схожими?

Новобудови, асортимент товарів, послуг і стандартний набір міських назв.

Відомий мовознавець С. Ожегов свідчив, що колись працівники пошти, сортуючи кореспонденцію, могли, не подивившись на

[1] *Бриз* — легкий береговий вітер, який удень дме з моря, а вночі — із суходолу.

назву міста, тільки за назвою вулиці Хрещатик визначити, куди адресовано лист.

Свого часу в ООН були занепокоєні масовим перейменуванням міст колишнього Радянського Союзу. Адже нікому не спадало на думку перейменувати **Париж** на Помпіду чи **Нью-Йорк** на Капіталіст-Сіті.

Дякувати Богові, **Київ** залишився Києвом, проте шквал перейменувань пройшовся київськими вулицями.

спада́ти/спа́сти на думку
руйнува́ти/зруйнува́ти

Місто — надзвичайно складний організм. Це не тільки люди, а й будинки, вулиці, майдани, парки, ландшафти, пам'ятники... Всі вони, звичайно ж, мають свої імена. Взаємодіючи один з одним, вони повинні знаходитися в гармонійній єдності. Будь-яке невиправдане втручання[1] в ауру міста руйнує[2] його здоров'я.

Імена (топоніми) надзвичайно живучі, якщо їх дав народ, адже саме народна творчість найбільш влучно називає явище чи ознаку. Скільки століть минуло, а й досі збереглися назви Печерськ, **Поділ**, Куренівка...

Процес формування міської території безперервний. Коли Києву стало тісно, він зв'язав воєдино розрізнені поселення, проклав нові вулиці. У міру свого розвитку місто змушене[3] було впорядковувати і власну топонімію.

Міська топонімія збагатилася новими назвами наприкінці XIX століття. Чимало вулиць і площ перейменували тоді на честь царських осіб, градоначальників, видатних державних діячів: Катерининська та Фундуклеївська вулиці, Бібіковський **бульвар** та ін.

Практика перейменувань активізувалась у 1917 році. На вулицях і площах, названих іменами партійних діячів, зводилися пам'ятники на їх честь.

Один із найкрасномовніших прикладів місцевості, яка кілька разів змінювала свою назву — сучасна Європейська **площа** в Києві. Спочатку вона називалась Кінною, потім — Театральною, з 1851 року — Європейською, з 1911 року — Царською, а потім — площею Ленінського комсомолу. Це ж стосується і майдану Незалежності, який колись був Хрещатицьким, а потім — площею Жовтневої революції.

Дати назву вулиці — справа надзвичайно тонка. Вона немислима без дбайливого ставлення до міста, традицій його жителів.

---

[1] *Втруча́ння — рос.* вмешательство.

[2] *Руйнува́ти/зруйнува́ти — рос.* уничтожать/уничтожить.

[3] *Змушений — рос.* вынужденный.

Царська площа в Києві (1910-і роки)

Європейська площа в Києві (Сучасний вигляд)

Як на мене, досить спірним є питання, чи варто було давати київській вулиці ім'я Теодора Драйзера, а бульвар називати іменем Ромена Роллана, у той час як список імен видатних українців, увічнених на карті Києва, далеко не вичерпаний.

як на ме́не

Міста ростуть, і без нових назв їм, звичайно ж, не обійтися. Паралельно там, де це можливо, слід відновлювати історичні назви, які влучно підкреслюють ознаку місцевості чи образно вказують на минуле міста.

Михайло Погодін якось сказав: «Місто — це книга, у якій кожна вулиця займає сторінку. Будемо ж додавати нові сторінки, але не вириватимемо старих» *(За О. Анісімовим)*.

2. Що відрізняє міста одне від одного і що робить їх схожими?

3. Проаналізуйте за текстом, як відбувалося перейменування київських вулиць і площ у царські часи, у період революції 1917 року і за радянської влади.

4. Розгляньте зображення тієї самої площі Києва на початку XX століття і в наш час, порівняйте їх вигляд і зробіть висновок.

5. Як варто нині підходити до перейменування столичних вулиць і називання нових? Поясніть, як ви розумієте слова Михайла Погодіна, визначте змістову цінність наведеної цитати в тексті.

6. Випишіть із тексту виділені іменники, ставлячи їх у формі родового відмінка однини; поясніть правопис їх відмінкових закінчень за таблицею на с. 119–120.

Правопис іменників чоловічого роду
II відміни в родовому відмінку однини

У родовому відмінку однини мають закінчення

-а(-я)

назви осіб, власні імена, прізвища, персоніфіковані предмети і явища:

львів'янина, Андрія, Писаренка, Лісовика

назви населених пунктів (міст, сіл); інші географічні назви із суфіксами *-ов-, -ев- (-єв-), -ин-(-ін-)* або наголошеним закінченням:

Харкова, Тернополя, Тетерева, Пирятина.

У складних назвах іменник зберігає закінчення, яке має в загальному значенні:

Кривого Рогу, Зеленого Гаю, Нового Саду

назви тварин, дерев і квітів:

коня, клена, едельвейса

-у(-ю)

назви установ, закладів, організацій:

парламенту, банку, університету, магазину, ресторану, кінотеатру, цирку

назви речовин, матеріалу:

кисню, меду, кефіру, рису, жиру, трикотажу (але: *хліба*)

назви збірних понять (істот), будівель, споруд, приміщень та їх частин:

ансамблю, оркестру, екіпажу, вокзалу, заводу, готелю, поверху (але: *балкона, мостá і мóсту*)

назви явищ природи:

дощу, вітру, морозу, інею, грому, землетрусу

назви предметів, машин та їх деталей:

*пульт**а**, портфел**я**, трамвай**я**, джип**а**, мотор**а**, капот**а***

назви мір (довжини, площі, ваги, часу), днів, місяців, грошових знаків, числові назви:

*метр**а**, гектар**а**, кілограм**а**, вівторк**а**, місяц**я**, вечор**а***
(але: *ранк**у**, вік**у**, рок**у***), *долар**а**, мільйон**а***

терміни українського та іншомовного походження:

*конус**а**, вектор**а**, відмінк**а**, доданк**а***
(але: *вид**у**, род**у**, синтаксис**у**, склад**у**, способ**у**, стан**у***)

назви абстрактних понять (почуттів, станів, процесів, властивостей), суспільних явищ:

*бол**ю**, страх**у**, сміх**у**, грип**у**, інтерес**у**, бюджет**у**, соціалізм**у***
(але: *ривк**а**, стрибк**а***)

назви ігор, танців:

*футбол**у**, тенісу, хокеї**ю**, танц**ю**, вальс**у***
(але: *гопакá, козак**а**, квачá)*

географічні назви (крім назв, які мають наголошені закінчення і присвійні суфікси) зі значенням місця, простору:

*Світяз**ю**, Байкал**у**, Єгипт**у**, Сход**у**, Аюдаг**у**, Кавказ**у**, Балатон**у***

236 Запишіть іменники в родовому відмінку однини, поясніть правопис закінчень за таблицею на с. 119–120 (у разі потреби зверніться до словника).

Пензель, телефон, трамвай, тролейбус, адрес, адреса, льон, дозвіл[1], бензин, капот, степ, міст, шторм, Сибір, намір, міліграм, звук, конус, курс, офіс, шампунь, тюль, кондиціонер, літр, Дамаск, диван, африканець, ґанок, граніт, жаль, вестибюль, дует, вальс, імпорт, закон, плацдарм, натяк, готель, пляж.

[1] *Дóзвіл — рос.* разрешение.

Періодично звертаючись до таблиці, запам'ятовуйте форми родового відмінка множини іменників.

апельсини, -ів	грами, -ів	підо́шва, -шов
баклажани, -ів	гривні, -ень	плаття, -ів
болгари, -ар	джинси, -ів	помідори, -ів
бутси, -ів	жи́тла, -тел	сандалі, -аль
валянки, -ів	кілограми, -ів	солдати, -ів
вільхи, вільх	консерви, -ів	томати, -ів
вірмени, -ен	кримчани, -ан	туфлі, -ель
галичани, -ан	мандарини, -ів	цигани, -ан
гальма, гальм	мандри, -ів	шорти, -ів
гастролі, -лей	панчохи, -чіх	шпроти, -ів
гланди, гланд		
городяни, -ян		

237 1. Запишіть іменники в родовому відмінку множини, поясніть відмінності в закінченнях.

Знання, **Чернівці**, Альпи, **Дарданелли**, двері, **гроші**, ножиці, гастролі, чари, вуста, **джинси**, сани, дебати[1], ясла, макарони.

2. Складіть і запишіть речення з відмінковими формами, утвореними від виділених слів.

238 Спишіть речення, ставлячи в разі потреби замість крапок потрібні букви. Обґрунтуйте свій вибір.

1. У меню був салат із свіжих помідор.. і огірків, а також рагу з баклажан.. . 2. Іподром придбав четверо прекрасн.. скаков.. кон.. . 3. У нас на курсі вчиться п'ятеро грузин.., троє вірмен.. і двоє румун.. . 4. Уздовж західних узбереж.. Північної та Південної Америки тягнеться гряда Кордильєр.. і Анд.. . 5. Іноземні туристи з апетитом їли далекосхідн.. краб.. . 6. Електрик поставив у лічильник нову пробку на десять ампер.. . 7. Без грабл.. тут не обійтися.

У багатозначних слів і омонімів закінчення родового відмінка залежить від значення:

Алжира (міста) — *Алжиру* (країни);
бала (одиниці виміру, оцінки) — *балу* (танцювального вечора);
Борща (прізвища) — *борщу* (страви);
Бурштина (селища) — *бурштину* (матеріалу);
буряка (окремої рослини) — *буряку* (збірного поняття);
буфета (меблів) — *буфету* (закусочної);
Кизила (міста) — *кизилу* (рослини);

[1] *Дебати* — *рос.* прения.

листопада (місяця) — *листопаду* (процесу);
пояса (предмета) — *поясу* (просторового поняття);
соняшника (окремої рослини) — *соняшнику* (збірного поняття).

239 З'ясуйте значення слів у дужках. Спишіть, ставлячи іменники в потрібній формі, поясніть уживання відмінкових закінчень.

1. Нарада (староста) старших класів відбудеться у вівторок. Минув тиждень, і до дівчини заслали (староста). 2. Відпочивальників залишилося (чоловік) п'ять, решта поїхала до міста. В офісі працювало троє (чоловік).

У родовому відмінку множини мають варіанти:

— іменники I відміни: *баб — бабів, бритв — бритов, воєн — війн, губ — губів, легень — легенів, лук — луків, крихт — крихіт — крихот, сосон — сосен*;

— іменники II відміни: *валянок — валянків, кіловат — кіловатів, партизан — партизанів, раз — разів*;

— іменники III відміни: *весіль — весіллів, плечей — пліч, серць — сердець*;

— іменники, що мають тільки форму множини: *граблів — грабель, ночов — (рідше) ночв, рейтузів — рейтуз, шароварів — шаровар*.

240 1. Запишіть іменники у формі родового відмінка множини з усіма можливими варіантами.

Весілля, гасло, брат, дочка, селянин, туфля, свіча, панчоха, **рейка**, партизан, **солдат**, **циган**, осетин, **плаття**, пальто, плече, бритва, яйце, цигарка, вухо, **грам**, дно, доповідь.

2. Складіть і запишіть речення з відмінковими формами, які ви утворили від виділених слів.

241 1. Спишіть вірш Володимира Тименка, ставлячи подані в дужках іменники в родовому відмінку множини. Поясніть правопис відмінкових закінчень.

Барви(одуд), (зозуля),
(Білка), (лось) і (косуля),
(Пролісок), (конвалія) цвіт,
Зелень листя, (трава) і (віти)
Щедро ліс дарує нам,
Своїм друзям — лісникам.

2. Навчіться читати вірш як скоромовку.

242 Спишіть речення, ставлячи іменники в дужках у потрібній формі. Поясніть правопис відмінкових закінчень.

1. Звідси відкривалась чудова панорама вечірнього (Париж) *(О. Іваненко)*. 2. Поїду до (Дрезден) — і край! *(О. Іваненко)*. 3. Назви міст (Тетерів) та (Ірпінь) походять від назв (річка), на яких вони стоять. 4. Експрес підходив до (семафор) *(Микола Хвильовий)*. 5. Ми проїхали багато (місто) і (село) *(М. Рильський)*. 6. Виносити книжки з читальних (зал) бібліотек не можна. 7. При підготовці рукопису до видання в нього було внесено ряд (коректива). 8. Уздовж головної алеї зоопарку тягнеться ряд (вольєра). 9. На тлі темно-синього неба, на якому ще палахкотіли зорі, вимальовувалися обриси[1] (щогла)[2] і (вітрило) *(С. Скляренко)*.

243 Провідміняйте письмово іменник *гривня*. Які відхилення від норм літературної мови ви спостерігали при вживанні цього слова в розмовному мовленні?

244 1. Прочитайте текст, визначте його основну думку, тип і стиль мовлення.

2. Перекажіть зміст тексту. Висловіть свої міркування, як зробити гривню не тільки найкрасивішою, а й однією з найстабільніших валют у світі.

Гривня — найкрасивіша валюта у світі

Такого висновку дійшли швейцарські фінансисти під час засідання комісії з естетики Міжнародного фінансового банку (IFB) за підсумками 2008 року.

[1] *Óбрис — рос.* очертание.
[2] *Щóгла — рос.* мачта.

платоспромо́жність

Експерти розглянули понад 50 найпопулярніших валют у світі. Критерії відбору містили не тільки вимоги до естетичного оформлення грошових знаків, їх платоспроможності[1] і банківського забезпечення, а й історичне значення зображень на валюті (особистості й архітектурні споруди). Цікаво, що фахівці перевіряли гроші навіть на міцність. Як з'ясувалося, найчастіше рвалися канадські долари. Неміцними банкнотами виявилися також англійський фунт стерлінгів і латвійський лат. А от українська гривня була найміцнішою.

П'ятірка найкрасивіших валют виглядає так:

1. Українська гривня.
2. Австралійський долар.
3. Євро.
4. Болгарський лев.
5. Американський долар *(З журналу)*.

245

Перекладіть і запишіть афоризм українською мовою. Аргументуйте свою згоду (незгоду) з думкою автора.

Деньги — это отчеканенная свобода *(Б. Франклин)*.

246

Прочитайте речення, з'ясуйте, чи додержано в них норм української літературної мови (у разі потреби скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом). Відредагуйте і запишіть речення, якщо вони потребують правки.

1. Тато послав традиційну вітальну листівку своєму колишньому однокурснику Кириченку Павлу Петровичу. 2. Олімпійському чемпіону з боксу, чемпіону світу, заслуженому майстру спорту Віктору Яременку вручили орден «Знак пошани». 3. Мати написала докладного листа сину Івану — студенту університету. 4. Мої дідусь і бабуся мешкають у старому цегляному п'ятиповерховому будинку.

У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду **II відміни можуть мати паралельні закінчення *-ові, -еві(-єві)*** *та* ***-у(-ю)****: телефонувати друг**ові** (друг**у**), заплатити продавц**еві** (продавц**ю**), сказати водї**єві** (водї**ю**).*

Для назв істот перевага віддається закінченням ***-ові, -еві(-єві)****: сусід**ові**, перукар**еві**, Андрі**єві**.* Закінчення ***-у, -ю*** вживаються здебільшого для урізноманітнення форм, якщо кілька таких іменників стоять поряд: *декан**ові** Савченк**у** Олег**ові** Андрійович**у**.*

Вживання паралельних закінчень дає змогу уникнути змістових неточностей: *побажання (чиє? чи кому?) колективу*; *зауваження (чиє? чи кому?)* відділу кадрів.

---

[1] *Платоспромо́жність — рос.* платёжеспособность.

247 Спишіть речення, вибираючи з дужок потрібні відмінкові закінчення іменників, обґрунтуйте вибір варіанта.

1. Добре тому ковал(-ю, -еві), що на обидві руки кує. 2. Доброму кон(-ю, -еві) — не довгі версти. 3. Обіцянка — цяцянка, а дурн(-ю, -еві) радість *(Народна творчість)*. 4. Публіка влаштувала співак(-у, -ові) овацію. 5. Марися нічого не відказала господар(-ю, -еві) *(Б. Грінченко)*. 6. Кожному іноземному турист(-у, -ові) запам'ятається ця подорож.

Як правильно:

— *пасти овець* чи *вівці?*
корів чи *корови?*
коней чи *коні?*

— *доглядати курей чи кури?*
гусенят чи *гусенята?*
ягнят чи *ягнята?*
свиней чи *свині?*

— *написати лист* чи *листа?*
— *купити олівець* чи *олівця?*
— *узяти ніж* чи *ножа?*
— *порізати палець* чи *пальця?*

У знахідному відмінку множини вживаються паралельні форми іменників — назв тварин (переважно свійських).

Назви **деяких предметів** із нульовим закінченням у знахідному відмінку однини вживаються у двох формах — як у називному й родовому відмінках. Форми з нульовим закінченням стилістично нейтральні, а тому використовуються необмежено в розмовному й художньому стилях.

248 Спишіть текст, ставлячи подані в дужках слова в орудному відмінку однини. Поясніть написання відмінкових закінчень іменників.

Дзеркальне, всіяне яскравими зірками шатро розкинулося над світлою затишною (ніч). Ввижалося, колючий вітер причаївся на схилах гір, порослих молодими, підсрібленими (паморозь) ялицями. От-от він зірветься у примовкле повітря й опалить своїм льодяним (дихання) простори за невидимими кряжами, що пропадали в такій же далекій, як саме небо, безконечності *(М. Сидоряк)*.

Як правильно:

Він наздогнав мене аж за воро́тами чи аж за воріт́ьми?

Іменники трьох відмін і ті, що вживаються лише в множині, в орудному відмінку множини мають паралельні форми:

І відміна:
сльоза́ми — слі́зьми,
сви́нями — сви́ньми́;

ІІ відміна:
го́стями — (рідше) гі́стьми́,
ко́нями — кі́ньми,
колі́нами — колі́ньми,
кри́лами — кри́льми́;

ІІІ відміна:
кості́ми — кі́стьми́.

Іменники, що мають форму тільки множини:
воро́тами — воріт́ьми,
гроши́ма — грі́шми,
двери́ма — дверми́,
саня́ми — саньми́,
штана́ми — штаньми́ — шта́нями.

Окремі іменники, що мають тільки форму множини, виступають у двох варіантах і в місцевому відмінку: *на воро́тах* і *на воро́тях; на штана́х* і *на шта́нях*. Більш уживана перша форма.

249 Спишіть афоризм, поясніть, як ви його розумієте. Обґрунтуйте вживання відмінкових форм іменників.

Бути людиною — значить не тільки володіти знаннями, а й робити для майбутніх поколінь те, що попередні робили для нас *(Г. К. Ліхтенберг)*.

Робота в групах

250 Уявіть, що ви — депутати міської ради, які впорядковують маршрути. Визначте об'єкти, повз які рух транспорту доцільно обмежити чи заборонити (наприклад, дитячі садочки, школи, лікарні тощо). Обговоріть і зважте всі «за» і «проти» (безпека дітей, учнів, пацієнтів, мешканців, свобода пересування[1] та ін.).

---

[1] *Пересува́ння* — *рос.* передвижение.

251 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. З'ясуйте розходження в уживанні відмінкових форм іменників в обох мовах.

1. Они пошли по аллеям парка *(Л. Дугин)*. 2. Приблизились к центру города *(Б. Полевой)*. 3. Сидели в саду, в тени вишен, богато украшенных аметистовыми бусами ягод *(Максим Горький)*. 4. Стаи голубей перелетали с крыши на крышу *(А. Толстой)*. 5. Певцов сменяли певицы, певиц — танцовщицы, танцовщиц — жонглёры *(Л. Ленч)*.

252 Прочитайте. З'ясуйте, які речення потребують редагування, і виправте їх.

1. Сім'ям офіцерів вручили ордера і ключі від квартир. 2. Біля причала згрудились військові катера, а на зовнішньому рейді стояли крейсера. 3. Делегація поклала квіти до пам'ятника Тараса Шевченка. 4. До бібліотеки надійшла література з різних галузів науки. 5. Восени буде багато весіллів. 6. Він пішов, грюкнувши дверми. 7. Туристичне агентство пропонує відпочинок у моря. 8. По всім телеканалам транслювалося новорічне привітання президента.

253 Прочитайте вірш «Пробач» із вправи 98. Випишіть іменники в кличному відмінку, з'ясуйте їх роль у тексті. Обґрунтуйте розділові знаки. Поясніть, чому виписані іменники мають різні відмінкові закінчення (у разі потреби скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

В українській мові, на відміну від російської, **звертання виражається** не називним, а **кличним відмінком**.

Іменники твердої групи утворюють кличну форму за допомогою закінчень ***-о***, ***-у***, а іменники м'якої — ***-е(-є)***, ***-ю***: *Ларис**о**, батьк**у**, Олег**у**, Микол**о**, колег**о**, сестр**о**; Нас**те**, хлопч**е**, Ксені**є**, лікар**ю**, Васил**ю**, бійц**ю**.* Іменники м'якої групи — пестливі імена і назви — у кличному відмінку закінчуються на ***-ю***: *Гал**ю**, Тан**ю**, Олес**ю**, бабус**ю**.*

Закінчення ***-е*** мають також:

— безсуфіксні іменники твердої групи: *брат**е**, друж**е**, Петр**е**, Іван**е**, Федор**е***;

— іменники твердої групи із суфіксами ***-ист, -іст, -ор, -тор, -атор, -ер, -ир***: *директор**е**, режисер**е**, командир**е***;

— деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий: *Дорош**е**, сторож**е**.*

254 Від поданих іменників утворіть і запишіть форму кличного відмінка. Поясніть правопис відмінкових закінчень.

Друг, товариш, пан, письменник, поет, міністр, учитель, директор, отець, охоронець, сторож, син, синок, хлопчик, хлопець, парубок, чоловік, дядько, спортсмен, командир, лікар, сусідка, водій, дідусь, онук, онука, вихователь.

255 Спишіть речення, ставлячи в потрібній формі іменники в дужках і пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте написання.

1. (Мрія) не зрадь! Я так довго без тебе тужила *(Леся Українка)*. 2. (Світ) тихий (край) милий моя (Україна) *(Т. Шевченко)*. 3. Ой (Дніпро) мій (Дніпро) широкий та дужий *(Т. Шевченко)*. 4. Я вам зараз перекладу (графиня) *(О. Ільченко)*. 5. Мила (Марія Олександрівна) я чекаю вас *(О. Іваненко)*. 6. Не суперечте старшим (юнак) *(О. Ільченко)*. 7. Неси мене (кінь) по чистому полю *(І. Франко)*. 8. Гей до нас (бабуся) йдіть закричали з хати *(Олександр Олесь)*. 9. Не ображайся (Василь) я ж знаю що ти мене розумієш *(О. Іваненко)*. 10. Ви не втомились (Іван Сергійович)? *(О. Іваненко)*. 11. Кава готова (Микола Олексійович)! Прошу! *(О. Ільченко)*. 12. Привіт тобі зеленокудра (Сквира) поет сивоволосий посила *(М. Рильський)*.

256 1. Подані імена й імена по батькові запишіть у формі кличного відмінка. Обґрунтуйте правопис відмінкових закінчень.

Олег Михайлович, Валерій Юрійович, **Ігор Іванович**, Андрій Ігорович, **Генріх Вільгельмович**, Віталій Костянтинович, Борис Геннадійович, Василь Олександрович, Галина Петрівна, Майя Григорівна, Зоя Павлівна, **Наталя Миколаївна**, Надія Пилипівна, **Любов Антонівна**, Лілія Сергіївна, Ольга Леонідівна.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними іменниками в кличному відмінку.

257 Спишіть, ставлячи власні імена в потрібному відмінку. Поясніть відмінкові закінчення прізвищ, імен та імен по батькові.

Домовилися з (Ілля Дмитрович Гуржій); поїхали з (Анастасія Олексіївна Горобець і Віталій Станіславович Русин); ходили на риболовлю з (Тимофій Кузьмич Гмиря); плавали на яхті з (Юрій Ігорович Магдич); смажили шашлики із (Сергій Львович Куценко); благополучно дісталися додому завдяки (Дмитро Леонідович Заволока).

258 У деяких містах Європи збереглися стародавні будинки, архітектура яких пов'язана з професією господаря: Будинок пекаря (див. фото), Будинок банкіра тощо. Уявіть себе архітектором. Створіть будинок-фантазію, у якому житиме людина певної професії: бізнесмен, музикант, художник, дизайнер, фермер, мандрівник, садівник чи будь-хто. Опишіть цей будинок так, щоб читач міг яскраво й чітко уявити, кому він належить.

Прикметник

Народ шукає в геніях себе

259 1. Прочитайте текст, визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення.

Учений-поліглот

Найбільше мов серед українців знав Агатангел Кримський — письменник, учений, перекладач.

Людина **надзвичайних** здібностей та енциклопедичних знань, великий поліглот, він був окрасою не тільки української, а й світової науки і культури. Про унікальність, феномен Агатангела Кримського, його світове визнання свідчить, зокрема, рішення ЮНЕСКО про відзначення 100-річчя від дня народження нашого співвітчизника.

Агатангел Кримський

На запитання, скільки і які мови він знає, Агатангел Кримський відповідав, що йому легше назвати ті, яких не знає. Володів понад шістдесятьма мовами, знання яких дало йому можливість глибоко дослідити національний характер народів, їх історію і культуру.

здобути світове визна́ння
сходозна́вець
засно́вник

Перший і **найвидатніший** сходознавець[1] світового рівня. Саме з Агатангела Кримського починається школа художнього перекладу східної поезії в Україні й загалом у Європі.

Він був поетом і прозаїком, філологом, фольклористом і літературознавцем. Ровесником і другом Лесі Українки, товаришем Івана Франка, студентом, а згодом і професором Московського університету і Лазаревського інституту східних мов, засновником, одним із перших академіків і першим секретарем Української академії наук. Опублікував понад тисячу наукових праць — книжок, статей, підручників.

Агатангел Кримський народився 15 січня 1871 року в місті Володимирі-Волинському в учительській сім'ї. Вже дитиною виявив **надзвичайні** здібності, досконало вивчив німецьку, французьку та англійську мови, понад усе любив читати. Де б не вчився, скрізь був першим учнем — і в звенигородському училищі, і в прогімназії в місті Острозі, і в Другій київській гімназії, і в знаменитій Київській колегії Галагана. В юнацькі роки добре оволодів грецькою, турецькою, італійською, давньоєврейською мовами, санскритом. Блискучі знання та здатність до наукового мислення Агатангел Кримський показав у Лазаревському інституті східних мов у Москві та в Московському університеті. Як талановитий організатор науки і неперевершений учений, виявив себе в Українській академії наук.

Агатангел Кримський — автор праць з української фольклористики, етнографії, дослідник давньоруської та слов'янських мов. Він був членом багатьох наукових товариств — як українських, так і зарубіжних.

Справжній подвижник, він тільки в праці бачив сенс свого життя.

Ми безмежно вдячні Агатангелові Кримському за те, що він був окрасою нашої науки і культури, віддано служив батьківщині, своєму народові і задля них працював, не шкодуючи ні сил, ні життя *(За В. Бурбаном, В. Шевчуком)*.

2. У чому полягає феномен Агатангела Кримського? Що вам відомо про цю унікальну особистість?

3. Про що ви запитаєте у співрозмовника, дізнавшись про його намір вивчати іноземні мови? Що йому порадите?

---

[1] *Сходозна́вець — рос.* востоковед.

4. Випишіть із тексту виділені слова разом з тими, від яких вони залежать; з'ясуйте їх морфологічні ознаки, вкажіть форми, у яких їх ужито (у разі потреби скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

260 Розгляньте таблицю. Пригадайте, які є форми ступенів порівняння якісних прикметників, розкажіть про їх творення і правопис.

При творенні вищого ступеня порівняння прикметників:

1) суфікси ***-к-***, ***-ок-***, ***-ек-*** випадають: *солодкий — солодший, глибокий — глибший, далекий — дальший*;

2) можуть чергуватися приголосні: *низький — нижчий, важкий — важчий, товстий — товщий*;

3) може змінюватись основа слова: *великий — більший, малий — менший, гарний — кращий, поганий — гірший*.

261 1. Утворіть, де можливо, просту форму вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників. Зверніть увагу, після яких основ уживається суфікс *-ш-*, а після яких — *-іш-*.

Радісний, гарний, мідний, **віддалений**, **жвавий**, легкий, поганий, залізничний, низький, різний, рідний, короткий, хутряний,

широченний, **досвідчений**[1], офіційний, котячий, улесливий[2], нездійсненний, винний[3], достовірний, легковажний[4], річковий.

2. Складіть і запишіть речення з формами, утвореними від виділених слів.

262 Прочитайте прислів'я, поясніть, як ви їх розумієте. Вкажіть прикметники в порівняльному ступені, визначте їх форму. З'ясуйте роль ступенювання прикметників в увиразненні й концентрації висловленої думки (у разі потреби скористайтесь поданим нижче теоретичним матеріалом).

1. Сумління[5] — найкращий порадник[6]. 2. Добре ім'я — найкраще багатство. 3. Найбільше багатство — здоров'я. 4. Правдива заслуга — як велика ріка: що глибша, то тихіше плине. 5. Слово старше, ніж гроші. 6. Кращий розум, ніж готові гроші. 7. Чим довший день, тим коротша ніч. 8. Чим ніч темніша, тим день видніший.

Найуживаніші в усіх стилях стилістично нейтральні прикметники в простій формі вищого і найвищого ступенів утворені за допомогою суфіксів ***-ш- (-іш-)***, префікса ***най-***, а також конструкції з прийменником ***від (од)*** і сполучником ***ніж***. Наприклад:

1. ***Гарячіше*** *сонце в нашому дитинстві,* ***ласкавіше, голубіше, ближче*** *небо,* ***золотіші*** *зорі,* ***різноманітніший, цікавіший, багатший*** *увесь широкий світ* (С. Васильченко).

2. *Нема цвіту* ***кращого від*** *маківочки; нема роду* ***кращого від*** *матіночки* (Народна творчість). *Небо було* ***синіше од*** *моря, море було* ***синіше од*** *неба* (М. Коцюбинський).

3. *На землі немає нічого* ***більш гідного*** *поваги,* ***ніж*** *розум* (К. Гельвецій).

Рідше вживається стилістично нейтральна конструкція зі сполучником ***як***.

Складена форма з відтінком книжності менш поширена. Вона властива здебільшого науковому та офіційно-діловому стилям, хоч тут паралельно функціонують обидві форми *(найбільш точний, найточніший)*. Наприклад: *Педагоги —* ***найбільш поважані*** *працівники* (А. Макаренко). *Справжній педагог —* ***найкращий, найвірніший*** *друг батьків* (А. Дістервег). Це ж стосується і форм із прийменником *порівняно з*.

Конструкції з прийменниками ***за*** і ***проти*** характерні для розмовного стилю: *Нема місця, милішого* ***за*** *дім* (Народна творчість).

---

[1] *Досвідчений — рос.* опытный.
[2] *Улесливий — рос.* льстивый.
[3] *Винний — рос.* виновный, виноватый.
[4] *Легковажний — рос.* легкомысленный.
[5] *Сумління — рос.* совесть.
[6] *Порадник — рос.* советчик.

263 Спишіть текст, ставлячи прикметники з дужок у простій формі вищого ступеня порівняння; з'ясуйте їх стилістичну роль.

Сходило сонце. Картина була незвичайна, наче сон чи казка. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім інший світ. Нічого не можна було впізнати. Все було інше, все (гарне, могутнє, веселе). Вода, хмари, плав — все пливло, все безупинно неслося вперед, шуміло, блищало на сонці.

Весна красна! (*О. Довженко*).

264 1. Прочитайте всі речення і переконайтеся, що порівняння двох предметів (явищ) за будь-якою ознакою можна передати по-різному.

1. Ви молодший, ніж я *(Б. Лепкий)*. 2. Ви молодший за мене. 3. Ви молодший від мене. 4. Ви молодший порівняно зі мною.

2. Складіть і запишіть речення з різними формами вираження порівнянь.

Деякі прикметники утворюють паралельні форми вищого ступеня порівняння:

здоро́вший — здоровíший
то́нший — тонкíший
гру́бший — грубíший

Окремі форми різняться відтінками значення і сполучуваністю:

моло́дший (за віком, посадою)	—	*молодíший* (за віком)
старший (за віком, становищем)	—	*старíший* (за віком)
гла́дший (рівніший)	—	*гладкíший* (товщий — про людину)
то́вщий (про предмет і людину)	—	*товстíший* (тільки про людину)
гíрший (проста форма вищого ступеня до *поганий*)	—	*гіркíший* (про смак)

265 Спишіть речення, утворюючи просту форму найвищого ступеня поданих у дужках прикметників; з'ясуйте їх стилістичну роль. Поясніть, як ви розумієте афоризми.

1. Саме «вчитель» для нас (дорогий, святий) слово *(М. Рильський)*. 2. Ця посада набагато ваговитіша за (вищий) посади в державі *(Платон)*. 3. (Складний) і (святий) вчительська і мистецька

мета — виплекати кожну дитину в яскраву і чарівну свічечку, щоб вона стала здатною і спроможною в подальшому самостійно випромінювати світло і тепло для інших *(Н. Осташинський)*.

266 З'ясуйте значення тих самих прикметників у різних словосполученнях. Укажіть, у якому з них прикметник означає якісну оцінку предмета чи явища, а в якому вказує на його невід'ємну якість. Складіть по одному реченню з кожним словосполученням.

Стрімка скеля — стрімка кар'єра, свіже повітря — свіжі ідеї, тепла погода — теплий прийом, яскраве сонце — яскраве обдарування, прозоре скло — прозорі натяки, чисте джерело — чисті наміри, високі гори — високі цілі.

267 З'ясуйте, від яких прикметників не можна утворити ступені порівняння, і випишіть їх окремо.

Важливий, відомий, мирний, радий, природний, зайвий, сором'язливий, карий, боязкий, вершковий, сталевий, неповороткий, модний, лисячий, повітряний, бадьорий, недовірливий, театральний, потайний[1].

268 Прочитайте речення, з'ясуйте, як вони різняться — за смислом чи стилістично. Розташуйте речення в такій послідовності, щоб ознака поняття виражалася в міру її наростання.

1. Попереду цікава робота. 2. Попереду неймовірно цікава робота. 3. Найцікавіша робота — попереду. 4. Ця робота цікавіша, ніж попередня. 5. Ця робота дещо цікавіша за попередню. 6. Ця робота значно цікавіша за попередню.

269 Прочитайте речення та їх комп'ютерний переклад українською мовою, визначте його правильність. Відредагуйте і запишіть речення, які потребують правки.

1. Оксана говорила чистейшую правду *(Н. Далёкий)*. — Оксана говорила чистішу правду. 2. Провели сложнейшую операцию. — Провели складнішу операцію. 3. Деревня. Дома получше, дома похуже *(В. Солоухин)*. — Село. Будинки покраще, будинки погірше. 4. Валя худее Ларисы. — Валя гірша за Ларису. 5. В нашем полку был поручик, прекраснейший и образованнейший человек. — У нашому полку був поручик, прекраснійший і освіченіший чоловік. 6. Мать была интеллигентнее отца *(В. Панова)*. — Мати була інтелігентніша батька. 7. И всюду, где только лес был пореже, лежали

[1] *Потайний* — *рос.* скрытный.

на земле белые холсты лунного света *(В. Катаев)*. — І скрізь, де тільки ліс був поріже, лежали на землі білі полотна місячного світла.

270 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Прогулянка на яхті була для дівчини найбільш пам'ятніша. 2. Мандрівники вибрали більш коротший шлях. 3. Більш комфортнішого місця для відпочинку, ніж Закарпаття, годі й шукати. 4. Модельєр запропонувала, щоб рукав був короче. 5. Квіти — самий бажаніший подарунок для жінки. 6. Цей спосіб розв'язання задачі більш раціональніший. 7. Хоч ми й однолітки, Генка вище мене. 8. Я впевненіша в собі, чим ти. 9. Ця шуба штучна, тому вона значно дешевше натуральної. 10. Це самий цікавий фільм з усіх, які я бачив.

Робота в парах

271 Перекладіть і запишіть афоризми українською мовою. Використовуючи їх як тези для доведення, з'ясуйте, чи не суперечать вони один одному.

1. Наука — самое важное, самое прекрасное и нужное в жизни человека *(А. Чехов)*. 2. Нет другого, более красивого и более полезного времяпрепровождения, чем чтение *(М. Костин)*.

272 Складіть речення у формі висновку-закінчення, використовуючи подані прикметники.

Зразок. *Такий приклад гідний наслідування.*

Гідний, головний, повчальний, переконливий, обов'язковий, справедливий, геніальний, славний, остато́чний[1], найоптимістичніший.

273 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. З'ясуйте різницю в ступенюванні прикметників і вживанні їх порівняльних форм в обох мовах.

1. Я не знаю ничего лучше, сложнее и интереснее человека *(Максим Горький)*. 2. На свете нет зрелища прекраснее, чем человеческое лицо, и нет музыки слаще, чем звук любимого голоса *(Ж. де Лабрюйер)*. 3. Чем человек умнее и добрее, тем больше он замечает добра в людях *(Б. Паскаль)*. 4. Среди людей самый лучший тот, кто приносит народу больше пользы *(А. Навои)*. 5. Я теперь скромнее стал в желаньях *(С. Есенин)*. 6. Было утро — самый тихий час суток *(К. Симонов)*. 7. Чем ночь темней, тем ярче звёзды *(А. Майков)*.

---

[1] *Остато́чний — рос.* окончательный.

8. Наташа была живее и красивее сестры *(В. Вересаев)*. 9. Оля была серьёзней Нины *(А. Фадеев)*. 10. Непримиримей всех был Орлов *(Л. Дугин)*. 11. Он был года на три моложе меня, энергичный, но уравновешенный *(М. Колесников)*. 12. Не сам решился — подсказали, посоветовали те, кто умней, старше, опытней *(В. Тендряков)*. 13. На самом деле она (вода) была очень тёплой, гораздо теплее воздуха *(В. Катаев)*.

274 Прочитайте мініатюру, з'ясуйте, до якої з груп лексики належать виділені слова. Продовжіть текст і поширте його різними частинами мови (зокрема, емоційно забарвленою лексикою, прикметниками в порівняльному ступені).

Веснодень

Лютий насупився. Розізлився. Кригу **товстелезну** на річки й озера **приволік**. Дерева скував. Птахів розлякав. Холоду під **одіж** людині напустив. Сам збілів од морозної люті.

А сонце промінь надломило. Крони дерев пронизало, веснодень зачавши... *(Ж. Юзва-Яськів)*.

275 1. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Як ви розумієте, що таке любов до людей? Поміркуйте, як вона проявляється в повсякденному житті.

2. Виконайте одне із завдань на вибір:
а) спишіть текст, підкресліть прикметники в порівняльному ступені, з'ясуйте їх стилістичну роль;
б) напишіть невеликий твір на тему «Люди заслуговують на твою любов».

Люби людей. Любов до людей — це твоя моральна серцевина. Живи так, щоб твоя серцевина була здоровою, чистою і сильною. Бути справжньою людиною — це значить віддавати сили своєї душі в ім'я того, щоб люди навколо тебе були красивішими, духовно багатшими, щоб у кожній людині, з якою ти зустрічаєшся в житті, залишилося щось хороше від тебе, від твоєї душі. Але в любові до людей — у цьому нашому невичерпному багатстві — є й інші духовні начала. Ми любимо людей тому, що знаходимо в цьому своє громадянське щастя. В любові до людей кожний з нас утверджує себе як сина свого народу *(В. Сухомлинський)*.

Числівник

Технології на зламі століть

276 1. Прочитайте текст, визначте його тему, тип і стиль мовлення.

Перспективи столиці

Новим генеральним[1] планом розвитку столиці України до 2020 року і на подальшу перспективу передбачено багато змін. Одна з істотних особливостей забудови полягає в тому, що споруджуватимуться переважно 9–12-поверхові будинки. Житлова забезпеченість у 2020 році сягне 27 кв. м на одного жителя. Довжина ліній метрополітену зросте до 90 км, а кількість станцій — до 70. До речі, у Московському метрополітені — 12 ліній із 180 станціями. Святошинсько-Броварську лінію Київського метрополітену подовжать до 3,3 км; Сирецько-Печерську — на 5,4 км; Куренівсько-Червоноармійську — на 8,6 км. Автобусні маршрути подовжаться в півтора раза й сягнуть 650 км. Істотно збільшиться і чисельність автомобілів. Їх кількість подвоїться з 440 тис. до 900 тис. одиниць. Рівень автомобілізації «підскочить» із 150 до 300 легкових авто на 1000 мешканців. Загальна довжина нових і реконструйованих доріг до 2020 року сягне 470 км *(З газети)*.

2. Як ви оцінюєте перспективи нашої столиці?

3. Яка інформація була б для вас недоступною, якби в тексті не було числівників? Як це вплинуло б на пізнавальну цінність тексту і саму потребу в ньому? У яких стилях мовлення і з якою метою вживаються числівники?

277 1. Спишіть, розкриваючи дужки і ставлячи числівники в потрібному відмінку.

1. (Три) добу немає вітру *(О. Гончар)*. 2. На розі[2] (один) вулиці зупинився *(В. Винниченко)*. 3. Але ось пробила (шість) година *(О. Довженко)*. 4. Конференція закінчила свою роботу на (три) день о (шість) вечора *(В. Козаченко)*. 5. Доповідач користувався не менш ніж (дев'ять) джерелами. 6. Подорож із (два) пересадками і (чотири) посадками виявилася навіть на той час задовгою *(В. Козаченко)*. 7. Вона була весела і щаслива, її енергії вистачило б на (три), а впевненості і на всіх (десять) *(В. Врублевська)*.

2. Прочитайте записані речення, вкажіть кількісні й порядкові числівники, з'ясуйте особливості їх відмінювання.

---

[1] *Генера́льний* — найважливіший, основний, провідний.

[2] *Ріг* — тут: місце, де перетинаються дві вулиці або де вулиця повертає вбік.

278 Провідмінюйте письмово числівники, наводячи можливі паралельні форми.

Одна, п'ять, шість, сім, п'ятдесят, сімдесят, дев'ятсот.

279 Запишіть в орудному відмінку числівники *вісім, вісімнадцять, вісімдесят, вісімсот*. Поясніть правопис відмінкових закінчень.

Як правильно:

— *два рідні брати* чи *два рідних брати?*
— *три літні місяці* чи *три літніх місяці?*
— *чотири нові квартири* чи *чотири нових квартири?*
— *обидва сусідські хлопці* чи *обидва сусідських хлопці?*
— *три відомих киянина* чи *три відомі кияни?*
— *чотири м'яких крісла* чи *чотири м'які крісла?*

При числівниках *два, три, чотири* (і в складі складених числівників), *обидва* іменник і прикметник уживаються у формі називного відмінка множини: *два близьк**і** родич**і**, три незабутн**і** дн**і**, чотири юн**і** співачк**и** (шістдесят чотири юн**і** конкурсантк**и**), обидва українськ**і** спортсмен**и**.* **Винятком** є іменники, які в множині втрачають суфікс *-ин-* і вживаються у формі родового відмінка однини: *два корінн**их** львів'янин**а**, тридцять чотири корінн**их** киянин**а**.*

Це стосується також іменників *ім'я, плем'я: два імен**і**, три племен**і**.*

На відміну від української мови, у російській числівники *два, три, четыре, оба* в називному відмінку потребують родового відмінка однини: *два взросл**ых** сын**а**, три документальн**ых** фильм**а**, три деревянн**ых** окн**а**, четыре прямоугольн**ых** стол**а**, оба уличн**ых** продавц**а**.*

При числівниках *п'ять, шість* і більше іменники й прикметники вживаються у формі родового відмінка множини: *сім картин, сорок вісім відсотків.*

280 Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть уживання відмінкових форм іменників і прикметників.

1. Два (дев'ятиповерховий будинок) було вже заселено. 2. Три (пишна троянда) розквітли майже одночасно. 3. Мандрівники, піднімаючись усе вище, натрапили на два (гірське озеро). 4. Чотири (верхній поверх) уже відремонтували, і мешканці повернулися до своїх квартир. 5. Крім харків'ян, у нашій туристичній групі було чотири (киянин) і навіть два (громадянин Російської Федерації). 6. П'ять (останній тиждень) періодично йшли дощі. 7. Незважаючи на холоди, на дереві ще жовтіли два (пізнє яблуко). 8. Три (відомий науковець) досліджували цю проблему. 9. Дев'ять (довгий рік) минуло з часу їх останньої зустрічі.

281 Спишіть речення, передаючи цифри словами і ставлячи числівники в потрібному відмінку. З'ясуйте інформативну цінність і стилістичну роль числівників.

1. Підраховано, що Олександр Кониський послуговувався 141 псевдонімом, Пантелеймон Куліш — 47, Іван Франко — 99, Олена Пчілка — 44, Борис Грінченко — 34. 2. Гіппократ належав до 17 покоління лікарів.

Робота в групах

282 1. Прочитайте. З'ясуйте змістову цінність цитати і роль числівників у тексті.

Шарль де Голль так сказав про Київ: «Я бачив парки в містах, але ще не бачив міста в парку».

За даними енциклопедії, у 1985 році на одного киянина припадало 902 кв. м зелених насаджень, а у 2008 році — тільки 16 кв. м. Колись місто-парк, сьогодні Київ стрімко[1] перетворюється на місто скла й бетону: дерева й цілі зелені зони вирубують, щойно замовник[2] отримує право на земельну ділянку.

Панорама Києва

2. Уявіть, що ви — депутати Київської міської ради:
— обговоріть непросту ситуацію із зеленими насадженнями в місті Києві;
— розробіть заходи[3] щодо збереження й відновлення зеленої зони столиці;
— спрогнозуйте результати намічених вами заходів;
— оприлюдніть результати роботи групи через свого представника.

Почати можна так:

Заходи
щодо збереження й відновлення зелених насаджень у місті Києві на 2010–2012 рр.

1. Установити мораторій[4] на вирубування зелених насаджень на таких об'єктах:

---

[1] *Стрі́мко* — *рос.* стремительно.

[2] *Замо́вник* — *рос.* заказчик.

[3] *За́ходи* — сукупність дій або засобів для здійснення чого-небудь (*рос.* мероприятия).

[4] *Морато́рій* — тимчасова заборона.

— у скверах, ботанічних садах, парках, лісопарках, у рекреаційних[1] і приміських зонах, у міських лісах;

— у зеленій зоні прибуди́нкових територій;

— на островах Дніпра в межах міста Києва.

насáдження
прибуди́нкова територія

2. Розширити до 30 % території міста Києва площі природоохоронних об'єктів — за рахунок збільшення площ пам'яток садово-паркового мистецтва, природних і ландшафтних парків...

283 1. Спишіть прислів'я, поясніть, як ви його розумієте.

Де знищують природу, там знищують життя.

2. З'ясуйте стилістичну роль повтору.

Числівники тисяча, мільйон, мільярд потребують родового відмінка множини іменників: *тисяча глядачів, тисячі глядачів; мільйон гривень, мільйона гривень; мільярд років, мільярда років.*

284 Спишіть речення, передаючи цифри та скорочення словами і розкриваючи дужки. Поясніть уживання відмінкових форм іменників.

1. У 2050 році чисельність населення на Землі сягне 9,2 млрд (чоловік). 2. Людський мозок здатний зберігати від 1 до 7 млн (мегабайт) інформації. 3. Щороку послугами київського фунікулера користуються близько 3 млн (киянин) і (гість) міста. 4. «Боїнг-767» збирають з 3,1 млн (деталь), зроблених 800 (постачальник[2]) з усього світу *(Із преси)*.

285 Назвіть різними способами час за годинниками на малюнку.

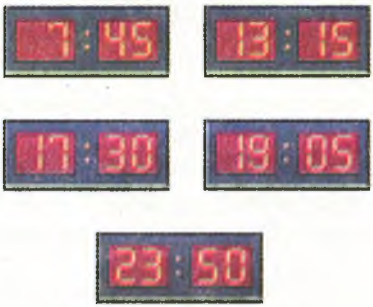

[1] *Рекреаці́йний* — призначений для відпочинку.
[2] *Постача́льник* — *рос.* поставщик.

Робота в парах

286 Розкажіть один одному про свій розпорядок дня, використовуючи числівники на позначення часу.

287 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. З'ясуйте розходження в уживанні відмінкових форм числівників в обох мовах.

1. Обоим Николаям мы всех возможных благ желаем и от души их поздравляем *(Ф. Тютчев)*. 2. По обеим сторонам дороги возвышались горы. 3. Свою тайну он хранил за семью печатями. 4. Сам не дерусь, а семерых не боюсь *(Народное творчество)*. 5. За двумя зайцами погонишься — ни одного не поймаешь *(Народное творчество)*. 6. Обеих вас я видел вместе *(Ф. Тютчев)*. 7. Шагах в тридцати у тротуара стояла легковая машина *(Н. Далёкий)*. 8. Что же, он так один и будет жить? *(А. Писемский)*. 9. Обе бабушки продолжают дружить, и часто обеих можно встретить и у внучки, и у внука *(С. Образцов)*.

288 1. Складіть і запишіть речення з фразеологізмами. Підкресліть числівники, з'ясуйте їх стилістичну роль.

На сьомому небі; в одну мить; знати як свої п'ять пальців; на всі сто; до сьомого поту; на всі чотири сторони; одна нога тут, а друга там; п'яте через десяте; сім п'ятниць на тиждень.

2. Підкресліть сталі вислови, один з яких виражає найбільшу радість, а другий — найтяжчу працю.

289 1. Прочитайте виразно, не поспішаючи, текст, визначте його тему, комунікативну мету, тип і стиль мовлення. Укажіть розряди вжитих числівників, з'ясуйте їх роль у тексті.

Кращі винаходи

Нещодавно був опублікований перелік найкращих винаходів за останні 25 років. Усього в цьому списку 25 пунктів, де перелічуються нові технології, що увійшли в побут і в науку наприкінці XX — на початку XXI століття.

Що ж, на думку експертів і звичайних споживачів, докорінно змінило наше життя?

Перше місце в списку кращих винаходів по праву посідає стільниковий зв'язок. Справді, поява мобільних телефонів настільки спростила спілкування і зв'язок між людьми, що зараз важко навіть уявити собі часи, коли мобілок не було.

Найважливішими для людства, безперечно, стали технології, пов'язані з комп'ютерами, хоча вони чомусь не посідають призових

місць у рейтингу, а виходять лише на **п'яту** позицію.

Шосте місце посідає лазер. Перший патент на нього було видано 1960 року, але впродовж тривалого часу цей чарівний промінь не знаходив корисного застосування. А зараз без нього важко уявити життя — медицину, запис CD й DVD дисків.

У той час як комп'ютерів стає все більше, їх «начинка» зменшується. І якщо перші комп'ютери були досить громіздкі, то завдяки появі мікропроцесорів, які посіли **дев'яте** місце, вони можуть бути завбільшки із записник.

громіздки́й

завдяки́ відкриттю́

Цифрові накопичувальні пристрої (вони на **десятому** місці) дали можливість зберігати інформацію в мобільних телефонах і фотоапаратах.

Завдяки цьому відкриттю в цифровому фотоапараті відразу ж можна побачити зображення, вилучити[1] його або відправити поштою до фотомайстерні.

Хоча освоєння космосу останніми роками й не таке вражаюче, як за часів першого польоту людини в космос, проте й воно збагатилося цікавими новинками. Сучасні надпотужні телескопи дають можливість побачити галактики, що знаходяться на величезній віддалі від Землі. Цей винахід посів **одинадцяте** місце.

Супутниковий зв'язок, який зробив загальнодоступним Інтернет, посідає **тринадцяте** місце в рейтингу найвагоміших наукових відкриттів останнього часу.

На **п'ятнадцятому** місці стоять відеоігри — на будь-який смак, для дітей, підлітків і навіть для дорослих. Завдяки цьому винаходові гравці можуть змагатися з римськими легіонерами, обживати Марс, літати на надзвукових літаках, плавати на підводних човнах...

надзвукови́й

Розвиток інтернет-технологій, на жаль, супроводжується появою вірусів і спама. Програми, покликані[2] боротися з цими явищами, стоять у рейтингу винаходів на **двадцятому** місці.

Один із найомріяніших винаходів людства — пульт дистанційного керування — опинився чомусь лише на **двадцять першому** місці. Тепер за допомогою пульта можна керувати не тільки теле-

---

[1] *Вилучати/ви́лучити — рос.* изымать/изъять.

[2] *Покли́каний — рос.* призванный.

візором, а й музичним центром, комп'ютером, кондиціонером і навіть воротами гаража.

А поява нових роботів, що зуміли взяти на себе частину роботи, раніше виконуваної людиною, посідає в рейтингу **двадцять третє** місце.

На останній, **двадцять п'ятій,** позиції стоять технології передбачення[1] погоди. Не дивно, що цей пункт знаходиться на останньому місці. Хоча погодні процеси досліджують серйозні інститути й організації, технічному оснащенню яких можна позаздрити, періодично трапляються несподівані повіні, снігопади чи засухи. Проте відсоток подібних невдач усе ж значно менший, ніж раніше, коли не було надсучасних супутників і комп'ютерів *(За М. Фроловим).*

2. Прочитайте текст удруге, не поспішаючи; час від часу переводьте погляд на уявного слухача, тобто вимовляйте частини речень не дивлячись на текст.

3. Виберіть із тексту відкриття, яке вас найбільше зацікавило. Доберіть відомості про нього з інших джерел (у т. ч. з Інтернету) і підготуйте трихвилинний виступ на семінарі «Кращі винаходи людства на зламі століть».

Займенник

Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття

290 1. Прослухайте, потім виразно прочитайте текст. Яке враження справило на вас висловлювання? Яку мету ставив автор і чи досяг її?

Він увібрав із своїм найпершим подихом святість черкаської хати і березневого світу, настояного на провесні і вологій вишневій корі. **Він** пив воду з джерел і криничок Черкащини, бачив досвітки[2] і дні, які пахли «нашим раєм на землі».

З хатини в Моринцях, куди зійшла з небес **його** душа, відкривається неповторний краєвид — на узвишші стоїть **його** хата, а далі зеленими хвилями збурунюються пагорби і збігаються в розкішну улоговину — так мовби Господь створив задля **нього** щось надто схоже, але в значно зменшеному варіанті, на гори, полонини й рівнини, щоб нагадувало **всю** Україну...

Шевченко став українським кодом, який відмикав мало не **кожну** українську душу.

---

[1] *Передбачення — рос.* предсказание.

[2] *Досвіт, досвіток* — час доби перед сходом сонця, світанком.

Його названо Пророком. І цього разу народ не помилився у своєму визначенні. Пророк — той, хто рече про високе, несе одкровення там, де панує темрява, хаос і непорозуміння. **Він** запалює свічу там, де морок чигає[1] на душу народу.

чига́ти на *кого-небудь*

Кожна душа — від малого до старого — знала, хто такий Шевченко. На покуті під іконостасом поруч із Біблією майже в **кожній** хаті стояв «Кобзар».

До поетичної нації, що сотворила й виспівала тисячі пісень, що сприймає світ через романтичне слово, Творець посилає Поета.

Його слово нагадує слово народу (це той-таки ж код), але значно потужніше, енергетичніше. **Воно** впало на всю Україну, як велетенський метеорит, подарувавши ясний спалах і велетенської сили поштовх[2]. **Воно** струсонуло ввесь інтелектуально-духовний простір України. Як стріла, вцілило в генетичний код нації, що вже розпадався. І та стріла зробила справжнє диво — воскресила його. Це був струс[3] на генетичному рівні.

спа́лах
по́штовх
струс

Він належав до унікальної касти Вибраних. **З ним** мали за честь спілкуватися багаті свідомі українці — Симиренки, Терещенки. **Його** визнавав і славив **увесь** тогочасний мистецький Світ, **весь** літературний бомонд. **У нього** закохувалися княжого роду панночки.

Чого судилося **йому** безсмертя? Через геніальність і талант? Ні і ще раз ні! Через любов!!! Саме любов **його** з'єднала Україну з Божим світом. І ця любов, закодована в слові, ударившись об промінь Господньої любові, **до нього** ж і повернулася всенародною любов'ю, помножилась і перетворилася на нову сутність, нову українську долю, нову Україну.

Відміряно **йому** було рівно два біблійні аршини — сорок та ще й сім літ, дано виспівати й виголосити **все**, що вмів. Висіяв потужне зерно слова у вимерзлий ґрунт національного духу, воскресив душу народу, докричався, щоб було знято кайдани кріпацтва, і відійшов у небесні Моринці чи Кирилівку, «оселившись» на високій горі, вдивляючись і наслухаючи, «щоб Дніпро і кручі було видно, було чути, як реве ревучий», залишивши частину **себе** на українських хмарах, українських чорноземах, українських розквітлих вишнях і обважнілих од плоду садах. Залишив **себе** в українській душі, в українських високих думах, піснях. На українських хуторах і селах із дивовижними назвами: Хрести, Богодухівки, Млини, Лебедини... Перемайнув на **інші** континети, де оселились українці.

---

[1] *Чига́ти* — підстерігати кого-небудь (образно).
[2] *По́штовх* — *рос.* толчок.
[3] *Струс* — *рос.* сотрясение.

Він живе і проростає в усе нових поколіннях, як своєрідне українське Дерево Життя, яке не можна ні зрубати, ні спалити, бо **воно** непідвладне тліну, **воно** живе у великому серці великого народу *(За К. Мотрич)*.

2. У чому автор вбачає історичну місію Тараса Шевченка? Чому поетові судилося безсмертя?

3. У якій ситуації спілкування можливе таке висловлювання? Визначте його стильову належність і проаналізуйте за схемою відповідного стилю, ілюструючи прикладами з тексту.

4. Зверніть увагу на виділені в тексті займенники, з'ясуйте їх роль як засобів зв'язку речень у тексті й надання стрункості його будові. Які ще стилістичні функції виконують займенники в тексті?

291 Спишіть текст. Підкресліть займенник, який слугує засобом зв'язку між реченнями, з'ясуйте його стилістичну роль (у разі потреби скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

Школо! Я ніколи не забуду, що ти навчила мене палкіше за все любити свою Батьківщину. Ти розповіла мені про дружбу народів, про їхню мужність і невтомну працю. Ти показала мені несходимі простори моєї рідної країни *(О. Донченко)*.

У публіцистичному й художньому стилях повторення займенників використовується з метою посилення виразності почуттів і переживань.

292 Прочитайте уривок із роману Марини і Сергія Дяченків. З'ясуйте, з якою метою автори використовують виділену конструкцію.

Анжела сиділа в кутку. На високому столі лежала її сумка. Варто було Владу з'явитися в дверях, як вона — **Анжела, а не сумка** — підвела голову і зустрілася з ним очима.

293 Прочитайте речення, скажіть, як ви зрозуміли їх смисл. Визначте правильність уживання займенників. Відредагуйте і запишіть речення, які потребують правки.

1. Гості з інтересом ознайомилися з рекламою продукції відомої фірми. Вона справила на них хороше враження. 2. Чоловік умовив[1]

[1] *Умо́вити/умовля́ти — рос.* уговорить/уговаривать.

узяти із собою хлопця, пообіцявши, що він нестиме його рюкзак. 3. Коли Терехов познайомився з Ємцем, він був уже досвідченим хірургом. 4. До мого батька прийшов співробітник. Я знаю, що він його дуже поважає і цінує.

294 1. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть, яких помилок треба уникати в уживанні займенників.

1. Туристическая фирма предлагает отдых на любой вкус. 2. Он мог исполнить любой танец, спеть любую песню. 3. Приходить в библиотеку можно было в любой день. 4. С полки можно было брать любую книгу. 5. В словаре можно было найти любое слово.

2. Поясніть правопис займенників.

295 З'ясуйте, у яких реченнях уживання виділених слів не відповідає мовній нормі. Запишіть відредаговані речення.

1. У **їхньому** рішенні провести зимові канікули в Карпатах не було нічого дивного. **Їх** рішення підтримали батьки. 2. Було внесено чимало слушних пропозицій. **Їхнє** врахування піде на користь. 3. Перший етап змагань пройшов успішно. **Їхній** другий етап розпочнеться за тиждень.

Розрізняйте:

їх (кого? що?) — особовий займенник: *поселимо **їх** у найкращому готелі*	***їхній*** (чий?) — присвійний займенник: *у **їхній** кімнаті ідеальний порядок*

296 Прочитайте речення. Як ви зрозуміли їх смисл? Чи доречно тут ужито зворотний займенник *себе*? Перебудуйте кожне речення двічі, щоб їх смисл став зрозумілим.

Зразок. *Мама попросила, щоб я приготував собі сніданок. — Мама попросила, щоб я приготував їй сніданок.*

1. Мама попросила мене приготувати собі сніданок. 2. Батько доручив синові купити собі ковзани. 3. Брат умовляв мене перевезти диван до себе. 4. Директор застав помічника в себе в кабінеті. 5. Дідусь попросив хлопця покласти газети перед собою. 6. Режисер порадив акторові не покладати всі надії тільки на себе. 7. Він попросив мене нічого не розповідати про себе. 8. Вчителька запропонувала учням описати себе у творі. 9. Сусід порадив мені не посилатися на себе. 10. Я сказав Миколі принести собі каву.

Дієслово. Прислівник.

Службові частини мови

Ясні зорі, тихі води – моя Україна

– місто;
– екологія;
– мистецтво маленьких кроків.

– вчитися правильно вживати вивчені частини мови, використовувати їх стилістичний потенціал для вдосконалення власного мовлення.

297 1. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення.

2. Випишіть дієслівні словосполучення, що передають стан природи та зміни в ній; доберіть до них, за можливості, синонімічні слова або словосполучення і запишіть їх парами. Поміркуйте, чому в цьому описі перевага віддається дієсловам, а не прикметникам.

Передчуття літа

Ранок був просякнутий весною. Вночі падав дощ. Сонця не було, і м'яке світло струменіло звідусюди. Весняне тепло наповнило повітря і, змішане з післядощовою вогкістю, розливало контури тихого світу навколо. Соковита зелень зливалась у плями і миготіла перед очима. Дерева обрамлювали світ і поза садом нічого більше не існувало. Тихий спокій наповнював вранішню весну.

Дощ уночі змив пелюстки з розквітлих дерев, і тепер вони набіло вкрили землю. Край стежки простяглася біла смуга. Тиша зависла в повітрі, обіцяючи от-от розбризнутися звуками. Мав починатися день, але сонця не було, ранок тривав і тривав, ніби час застиг *(За О. Криворучко)*.

298 1. Прочитайте речення, що має ознаки тексту. Які частини мови використано для опису? Чи можна по-іншому передати зміст, замінивши іменники дієсловами? Як це вплинуло б на зміст і форму висловлювання?

Мільярди літ, многотрудно й невтомно, творився цей світ, щоб урешті-решт усе в ньому було неповторне: схід і захід сонця, припливи і відпливи океанів, цвітіння бузку й дозрівання яблука, кування зозулі й тривожне трублiння вовка, безпричинний плач немовляти й очі коханої *(В. Яворівський)*.

2. Поясніть правопис віддієслівних іменників.

299 Прочитайте речення. Передайте по-іншому їх смисл, замінюючи виділені іменники дієсловами. З'ясуйте, як вплинула така заміна на смисл і будову речень.

1. **Заняття** спортом корисні. 2. Ранковий **біг** рекомендують для зміцнення здоров'я. 3. **Плавання** за буйками заборонено. 4. **Перегляд** телепередач — моє улюблене заняття.

300 1. Порівняйте дієслова і синонімічні їм сполучення слів; з'ясуйте відмінності в їх значенні й уживанні. Проілюструйте власними прикладами.

Виявляти інтерес — цікавитися. Допомагати — **надавати допомогу**. Дякувати — оголошувати подяку. Запускати — здійснювати запуск. **Керувати** — здійснювати керівництво. Ремонтувати — здійснювати ремонтні роботи. Експериментувати — проводити експеримент. **Підсумовувати** — підбивати підсумки.

2. Складіть і запишіть речення з виділеними дієсловами і сполученнями слів.

301 Прочитайте текст. Укажіть дієслова в неозначеній формі, визначте їх синтаксичну роль як членів речення і тип речення. Випишіть ці дієслова, з'ясуйте, до якої групи лексики вони належать, чи мають варіанти (на *-ть*) і функціональні обмеження (скористайтесь поданим нижче теоретичним матеріалом).

Чарівною музикою весни бринить степова дорога. Полем гуляють прудкокрилі вітерці. У них зараз багато роботи. Треба вису-

шити ріллю, злизати рештки снігу, що причаївся десь у вибалках і яругах, розбуркати задубіле, промерзле віття на деревах, теплими грудьми припасти до землі, зігріти її, пробудити від зимового сну. Хай буяє соками, хай стелиться килимом трав і квітів *(М. Шаповал)*.

Неозначена форма дієслова може закінчуватися на ***-ти*** або ***-ть***: *Можна вибрать друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати* (В. Симоненко).

Форми інфінітива на *-ти* *(діяти, пізнати, говорити, любити, могти, радити)* **стилістично нейтральні** й використовуються необмежено. Варіанти **форми на *-ть*** *(жить, співать, шукать, спіткать*[1]*)* **уживаються в розмовному мовленні, у фольклорі та в художній літературі**: *Пройдуть зливи, замовкнуть грози, задрімають вітри на ланах* (В. Симоненко).

302 Доберіть і запишіть стилістично нейтральну неозначену форму до поданих особових дієслів.

Люблю, уявляю, бережу, розберу, розіллю, зречуся[2], веду, розсилаю, розішлю, прощаю, підіб'ю, підійму, серджуся, іду, їду, їжджу, охолоджу, охолоджую.

303 1. Порівняйте дієслівні словосполучення, співвідносні в українській і російській мовах. З'ясуйте, чим вони різняться.

Російською	***Українською***
назвать в честь	назвати на честь
подражать *(кому)*	наслідувати *(кого)*
подписываться на газеты (журналы)	передплачувати газети (журнали)
готовиться к выступлению	готуватися до виступу
сообщить родственникам о своём приезде	сповістити родичів про свій приїзд
упрекать *(кого)*	дорікати *(кому)*
болеть гриппом	хворіти на грип
избавиться от недостатков	позбутися недоліків
насмехаться *(над кем)*	кепкувати *(з кого)*
смеяться над собой	сміятися із себе

2. Складіть і запишіть речення зі словосполученнями українською мовою.

---

[1] *Спіткати, спіткать* — *рос.* встретить; случиться.
[2] *Зречуся* — *рос.* отрекусь.

304 Висловіть думку в розмовному і книжному стилях про: а) шкідливість куріння; б) користь читання; в) необхідність займатися спортом. Використовуйте дієслова й дієслівні іменники.

Як правильно:

— вони *мої надійні друзі*
чи
— вони *являються моїми надійними друзями?*

В українській мові дієслово *являтися* не використовується як зв'язка; воно вживається в значенні «з'являтися, примарюватися, снитися»: *Чого являєшся мені у сні?* (І. Франко).

305 Дайте відповіді на запитання, вживаючи дієслова в різних видових формах; з'ясуйте смислову відмінність між ними.

Зразок. *Ти взяв пошту? — Не брав. — Не взяв.*

1. Ти взяв пошту? 2. Ти купив газету? 3. Ти повернув книжку? 4. Ти повісив гірлянду? 5. Ти говорив батькові про збори? 6. Ти зачинив двері? 7. Ти вимкнув телевізор?

На відміну від дієслів доконаного виду, які утворюють тільки просту форму майбутнього часу *(піду, підеш, піде; підемо, підете, підуть)*, дієслова недоконаного виду вживаються у двох формах — складній і складеній: *іти**му**, іти**меш**, іти**ме**; іти**мемо**, іти**мете**, іти**муть**; буду йти, будеш іти, буде йти; будемо йти, будете йти, будуть іти.* В офіційно-діловому і науковому стилях уживаються обидві форми. В інших стилях перевага віддається синтетичним формам дієслова: *відпочиватимемо, обідатимемо, чекатимемо, розмовлятимемо.*

306 Прочитайте дієслова, які можуть мати значення обох видів. Складіть і запишіть із кожним з них два речення, щоб у першому дієслово мало значення недоконаного виду, а в другому — доконаного.

Наслідувати, організувати, інформувати, веліти.

307 Спишіть текст, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Визначте вид дієслів і підкресліть їх як члени речення. З'ясуйте стилістичну функцію граматичної категорії виду.

Зелена по пояс трава вкривала степи вихрилася слалась і як море грала. Набіжить вітерець накотиться хвилею нахилить розіб'є її і вона зажовтіє заголубіє і зачервоніє квітами *(О. Стороженко).*

308 Складіть мініатюрну описову замальовку (до п'яти речень) на одну з тем, використовуючи дієслова минулого часу недоконаного виду.

Теми: «Сходило сонце...»; «Місто прокидалося...»; «Прокидалося море...»; «Закінчувалися канікули...»; «Надходила осінь...»; «Ішов сніг...»; «Настала весна...»; «Починалося літо...»; «Збиралися хмари...»; «Дощ припинявся...»; «Заходило сонце...».

Можете скористатися поданим зразком-початком.

Ішов сніг

Зранку йшов сніг, і все довкола одягалося в біле урочисте вбрання. Сніг лягав на дахи будинків, устеляв дорогу, повисав на кущах, гілках дерев і карнизах, притрушував тротуари, забілював лави, вкривав коміри і шапки перехожих...

309 Поставте дієслова в 1-й і 2-й особах однини, 1-й, 2-й і 3-й особах множини. Поясніть правопис особових закінчень (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

Переповісти[1], слати, мазати, терпіти, чистити, підбити, завдати[2].

Як правильно:

— *співає* чи *співа;*
— *гуляє* чи *гуля;*
— *виглядає* чи *вигляда;*
— *витирає* чи *витира;*

— *носимо* чи *носим;*
— *радіємо* чи *радієм;*
— *розуміємо* чи *розумієм;*
— *бачимо* чи *бачим?*

Дієслівні форми 3-ї особи однини і 1-ї особи множини **різняться стилістично**. Перші *(співає, носимо)* — нейтральні, другі *(співа, носим)* належать до зниженої лексики і вживаються в розмовному мовленні та в художній літературі: *Я співаю пісню морю, і воно мені* ***співа*** *(Олександр Олесь).*

---

[1] *Переповісти́/переповіда́ти* — *рос.* пересказать/пересказывать.
[2] *Завда́ти/завдава́ти* — *рос.* причинить/причинять.

310 Визначте стилістичні особливості виділених дієслівних форм, запишіть їх стилістичні варіанти.

Вітер хворий віє стиха,
Ледве **ходе**, ледве **диха**,
Та щось думає неначе
І без голосу заплаче.
Олександр Олесь

311 1. Прочитайте речення. З'ясуйте значення і вкажіть граматичні ознаки особових і безособових дієслів, поясніть різницю між ними.

2. Випишіть речення з безособовими дієсловами, підкресліть їх як члени речення. Поясніть розділові знаки.

1. Мені поталанило: я виграв приз. 2. Набігла хвиля — і змило башту з піску. 3. Буває, сядеш за стіл — не пишеться. 4. Пагорб засипало різнокольоровим осіннім листям. 5. Весна, ллє з дахів. 6. Випав сніжок — і мороз послабшав. 7. Вночі підмерзло, а вранці засяяло сонце. 8. Мені уявляється, що немає витонченішої квітки, ніж ірис. 9. Кожному в житті трапляється шанс, треба тільки вміти ним скористатися.

312 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Туристи говорили на різних мовах, тому з ними були два перекладача. 2. Сестра завжди носить спідницю, та інколи одягне і джинси. 3. Різні думки крутилися в нього в голові. 4. Від щастя в неї крутилася голова. 5. На зимові канікули я їздю в Карпати. 6. Студент ходе між стелажами, але потрібної книжки не знаходе. 7. «Я все ж настоюю на своєму», — рішуче сказав Іван Васильович. 8. Аптека закупає ліки у різних фармацевтичних фірм. 9. На наші зауваження щодо його нетактовності Євген не зважав уваги. 10. Щодня до офісу директора везли на машині. 11. Я буду згадуватиму цю подорож і лижні прогулки в горах.

313 1. Проаналізуйте подані в дужках дієслівні форми з погляду їх нормативності. Дайте стилістичну оцінку синонімічних варіантів (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

2. Спишіть речення, вибираючи з дужок найдоречніші, на ваш погляд, дієслівні форми.

1. Ми виїхали в передмістя, і шум гамірного міста (стих, стихнув). 2. Зійшло сонце, і туман, що вранці ущерть заповнив долину,

(щез, щезнув). 3. Уночі несподівано вдарив мороз, і розкішний кущ хризантем (зів'яв, зів'янув). 4. Охоплений полум'ям осені, (пожовк, пожовкнув) ліс. 5. Я припізнився, і товариш (мерз, мерзнув), чекаючи мене на зупинці. 6. Заходило сонце, і (гас, гаснув) день.

У минулому часі частина дієслів із суфіксом ***-ну-*** має паралельні форми: *замовкнути — замовк* і *замовкнув*, *тиснути — тис* і *тиснув*. Стилістично вони рівноправні, проте більш уживані короткі форми.

314 Прочитайте прислів'я, поясніть, як ви їх розумієте. З'ясуйте, кого стосуються поради, виражені дієсловом 2-ї особи однини і чим пояснюється брак підмета. Визначте роль заміни однієї особової форми дієслова іншою в узагальненні характеру позначених нею дій.

1. Весною не посієш — восени не збереш. 2. Проспиш весною — плакатимеш зимою. 3. Як дуба не нахилиш, так дорослого сина не навчиш. 4. З пісні слова не викинеш. 5. Як гукнеш, так і одгукнеться. 6. Чого собі не зичиш, того і другому не жадай.

315 Укажіть час виділених дієслів. З'ясуйте, чи можна за їх формою встановити час дії, про яку йдеться в поданих реченнях. Яка мета підміни однієї часової форми іншою і яка стилістична функція такого прийому (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом)?

1. Післязавтра **стаю** до роботи. 2. Скоро **починаються** канікули. 3. Наступного вівторка політик **вилітає** до Нью-Йорка. 4. Влітку **їду** до моря. 5. Восени **починаю** тренуватись. 6. Увечері **йду** на концерт.

Теперішній або минулий час уживають у **значенні майбутнього**, щоб підкреслити впевненість у здійсненні дії чи наміру: 1. *Завтра я **йду** на співбесіду*. 2. *Якщо ми не візьмемо таксі, я **спізнився**.*

316 Складіть п'ять речень — інформаційних повідомлень про події, які повинні відбутися. Використайте форми теперішнього часу в значенні майбутнього.

Зразок. *15 жовтня в Ботанічному саду відкривається виставка хризантем.*

317 Поширте речення формами майбутнього простого часу, вживаючи їх у значенні теперішнього, які передають короткотривалі[1] дії, що повторюються або чергуються, на тлі тривалих дій. З'ясуйте стилістичну роль заміщення часових форм.

Зразок. *Батько любить ловити рибу: сяде в затишному місці, закине вудочку, замре в очікуванні.*

1. Батько любить ловити рибу... . 2. Степ дихає ароматом трав... . 3. Хвилі ліниво б'ються об берег... . 4. Зима дає про себе знати... . 5. Річка вирує[2] і шаленіє[3]... . 6. Гроза потрясає небо і землю... .

318 1. Прочитайте текст. Визначте час описаної дії, вкажіть часові форми виділених дієслів; з'ясуйте, чи збігаються вони і як це впливає на зміст. З якою метою одна часова форма вживається замість іншої та яка її стилістична роль?

Ще я **любив** дивитись на зорю після заходу сонця і кидати камінці в срібні води ставка... Я **кину** камінець, а він **булькне**, і після нього довго ще **йдуть** по золотій вечірній воді за колами кола, все ширше й ширше, а потім **зникають**, і вода знов **стає** спокійною, темною і тихою *(В. Сосюра)*.

2. Запишіть два-три речення про своє улюблене заняття в дитинстві, вживаючи одну часову форму в значенні іншої, з'ясуйте її стилістичну роль.

Робота в парах

319 Розкажіть один одному про якусь цікаву пригоду, яка трапилася з вами, так, щоб вийшла жвава емоційна розповідь із динамічним сюжетом. Які часово-видові форми дієслів вам знадобляться?

320 Складіть і запишіть розповідь за поданим початком, вживаючи форму теперішнього часу в значенні минулого.

Моя Україна

Довелося мені якось їхати незнайомими місцями. Сиджу біля вікна...

321 1. Доповніть подані оцінки уточненням позитивних або негативних якостей особи відповідно до контексту. Використовуйте дієслівні форми майбутнього часу в значенні теперішнього.

Зразок. *Моя подруга — працелюбна й турботлива дівчина: вона і квартиру прибере, і їжу приготує, і за молодшими пригляне.*

---

[1] *Короткотривалий — рос.* кратковременный.
[2] *Вирувати — рос.* бурлить.
[3] *Шаленіти, скаженіти — рос.* неистовствовать.

1. Моя подруга — працелюбна й турботлива дівчина... . 2. Микола — майстер на всі руки... . 3. Олег — першокласний водій... . 4. Ігор дотепний[1] і кмітливий[2]... . 5. Олексій непунктуальний і забудькуватий... . 6. Капітан Приходько — вимогливий і строгий командир... . 7. Директор Якимчук — компетентний керівник... .

2. З'ясуйте стилістичну роль уживання одного часу замість іншого (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

Форми дієслів **майбутнього часу замість теперішнього** вживаються для позначення позачасової дії (не пов'язаної з конкретним часом), зокрема в прислів'ях і приказках: *З ким поведешся, від того й наберешся.*

322 Доберіть і запишіть п'ять прислів'їв з дієсловами майбутнього часу замість теперішнього в значенні природності чи закономірності результату дії. З'ясуйте стилістичну роль дієслівних форм.

Зразок. *Що посієш, те й пожнеш.*

323 Опишіть ваш улюблений куточок природи (пейзаж) у художньому стилі, у стані спокою чи в русі. У яких часових формах доцільно вжити дієслова, щоб надати описові яскравості (динамічності)?

324 Спишіть афоризми, поясніть, як ви їх розумієте. Визначте спосіб дієслів, з'ясуйте, як утворені способові форми.

1. Нехай вам пощастить жити під час цікавих змін *(Китайська мудрість)*. 2. Шукай помилку. Думай, як її виправити *(Г. Форд)*. 3. Будьте обережні зі словами. Не руйнуйте людських душ *(Патріарх Володимир (Романюк)*. 4. Умій жартувати, та знай, коли перестати *(Народна творчість)*.

325 Запишіть форми 2-ї особи однини і множини наказового способу дієслів, поясніть їх правопис.

Зразок. *Їсти — з'їж, з'їжте.*

Їсти, їхати, лягти, бігти, бігати, колихати, махати, охолонути, різати, чистити, відміряти, не псувати, покликати, вдарити, смикати[3], насипати, простягати, простягнути, поставити, заприсягтися.

---

[1] *Дотепний — рос.* остроумный.
[2] *Кмітливий — рос.* сообразительный, находчивый.
[3] *Смикати/смикнути — рос.* дёргать/дёрнуть.

326 До поданих словосполучень доберіть і запишіть однослівні синоніми. З'ясуйте, якими відтінками значень вони різняться, визначте спосіб дієслів. Котрі із синонімів більш уживані в книжному, а котрі — в розмовному мовленні?

Дайте пораду; зробіть замовлення[1]; подайте допомогу; завершіть будівництво; поставте запитання; надайте підтримку; визначте вагу; зробіть попередження[2]; надайте консультацію; зробіть креслення; виділіть кошти[3]; зробіть ремонт.

Робота в групах

327 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Обговоріть проблему, порушену ще Антоном Чеховим.

Давайте помечтаем, например, о той жизни, какая будет после нас, лет эдак через двести–триста.

328 Прочитайте спочатку речення з формами наказового способу, а потім речення з іншими дієслівними формами, що виражають спонукання; з'ясуйте відмінності між ними (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

1. Вір: сонце невидиме, таємниче для вічних радостей колись покличе *(М. Зеров)*. 2. Літак готувати до вильоту! *(І. Ле)*. 3. Пішли б ви краще в саду погуляли. 4. Чи не принесли б ви соку? 5. Стривай. Помовч. Не перебивай *(О. Довженко)*. 6. Дивись, хлопці, не шуми. Спати треба! 7. Отямся[4]! 8. Не хочеш — не слухай, а говорити не заважай. 9. Ти обережніше поводився б із цим приладом. 10. Відійти б вам у безпечне місце. 11. Збираймось, панове, — і в путь! *(З. Тулуб)*.

У значенні наказового способу можуть вживатися дієслова інших способів: а) **умовного** (коли наказ набуває відтінку побажання): ***Зателефонував би*** *ти Сергієві*; б) **дійсного** (коли наказ не викликає жодних заперечень або має форму прохання, вираженого запитанням): *Ти* ***погодуєш*** *і* ***вигуляєш*** *собаку; Чи не* ***скажете****, як дістатися до Європейської площі?* **Неозначену форму дієслова** у значенні наказового способу вживають для підсилення категоричності наказу: ***Слухати*** *команду*!

329 З'ясуйте, у значенні якого способу вжито дієслова і якого характеру надають вони висловленим спонуканням.

1. Мовчати! 2. Встати! Суд іде! 3. Чи не допомогли б ви нам? 4. Треба любити людей — і будеш щасливий. 5. Нехай погода

[1] *Замовлення — рос.* заказ.
[2] *Попередження — рос.* предупреждение.
[3] *Кошти — рос.* средства.
[4] *Отямитися — рос.* опомниться.

сприяє здійсненню ваших планів. 6. Час обідати! 7. Не завадило б тобі оновити гардероб.

330 Визначте спосіб дієслів у реченнях. Перебудуйте речення, ставлячи дієслова в умовному способі. З'ясуйте стилістичні відмінності між синонімічними варіантами.

1. Спробуй розв'язати задачу іншим способом. 2. Займіться корисною справою. 3. Стежте за своїм мовленням. 4. Готуйтеся до новосілля. 5. Не зупиняйся на досягнутому.

331 З'ясуйте значення дієслів у формі наказового способу. Чи завжди вони передають наказ, побажання? Перебудуйте і запишіть речення за зразком, зберігаючи їх смисл.

Зразок. *Якби я спізнився на хвилину, то не встиг би на літак.*

1. Спізнись я на хвилину — не встиг би на літак. 2. Не прийди я вчасно — не застав би директора. 3. Ви ідете, а я залишайся і за все відповідай. 4. Забудь я мобільний телефон — ми б розминулися. 5. Не візьми я відеокамеру — ви б не знали, у яких чудових місцях я побував.

332 З'ясуйте, якими формами дієслова виражена бажаність дії в поданих реченнях. Яка з форм передає її менш, а яка — більш інтенсивно?

1. Я із задоволенням пішов би сьогодні на матч. — Я хочу піти сьогодні на матч. — Піти б сьогодні на матч! 2. Пощасти мені — і я поїхав би в Артек. — Я хочу поїхати в Артек. — Поїхати б в Артек! 3. Я давно хочу познайомитися з автором цієї книжки. — Я мав би за щастя познайомитися з автором цієї книжки. — Познайомитися б з автором цієї книжки!

333 Укажіть у реченнях дієслова у формі наказового способу. З'ясуйте, яке значення вони передають, чи виражають спонукання до дії та з якою метою вживаються в мовленні. Замініть ці форми синонімічними й запишіть перебудовані речення.

1. Він байдикує цілими днями, а я — працюй. 2. Не зустрінься я тоді з вами — мабуть, не став би науковцем. 3. Поговори вона з батьками, вилий їм свою душу — і вони дали б мудру пораду. 4. Хтось насмітив, а я — прибирай. 5. Зроби він крок назустріч — і вони залишилися б добрими друзями. 6. І чого їм спало на думку посеред навчального року переїжджати на нову квартиру! А я тепер переживай, хвилюйся, думай і гадай, як усе складеться *(Я. Єршов)*.

334 Підготуйте невелике висловлювання на одну з тем: «Яке відкриття я зробив би, якби став ученим»; «Про що я написав би,

якби став журналістом»; «Уявляю себе...»; «Якби в мене спитали поради...»; «Моє найбільше бажання»; «Якби я був художником, то спробував би намалювати його портрет...».

335 Прочитайте текст мовчки, визначте його основну думку, тип і стиль мовлення. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Підкресліть дієслова у формі наказового способу, з'ясуйте їх стилістичну роль.

Антуан де Сент-Екзюпері

Антуан де Сент-Экзюпери — писатель, мыслитель, лётчик и немного волшебник, оставил нам удивительную молитву. Вот несколько строк из неё: «Господи, я прошу не о чудесах и не о миражах, а о силе каждого дня. Научи меня искусству маленьких шагов.

...Убереги меня от наивной веры, что всё в жизни должно быть гладко.

Подари мне ясное сознание того, что сложности, поражения, падения и неудачи являются лишь естественной составной частью жизни, благодаря которой мы растём и зреем.

...Пошли мне в нужный момент кого-то, у кого хватит мужества сказать мне правду, но сказать её любя!

...Ты знаешь, как сильно мы нуждаемся в дружбе.

Дай мне быть достойным этого самого прекрасного и нежного Дара Судьбы.

...Дай мне богатую фантазию, чтобы в нужный момент, в нужное время, в нужном месте, молча или говоря, подарить кому-то необходимое тепло.

...Сделай меня человеком, умеющим достучаться до тех, кто совсем "внизу".

...Дай мне не то, что я себе желаю, а то, что мне действительно необходимо. Научи меня искусству маленьких шагов» *(Из журнала)*.

336 Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Спишіть. Підкресліть дієприкметники, вкажіть їх морфологічні ознаки і синтаксичну роль. З'ясуйте, чим ці дієслівні форми відмінні від прикметника.

Увечері йшли ми додому...

Від ставу, що вправлений у рамку з кучерявих верб, розмальованого лататтям і лепехою[1], — хлюпання весел. По сонній воді — як

[1] *Лепеха́ — рос.* аир.

самоцвіти хто сипле, і грають вони, всміхаються до місяця крізь густі віти. Білі, легкі, як тіні, постаті. Сміх бризковий. Хтось співав молодо й жагуче...

Не життя, а рай... *(За А. Головком).*

337 Прочитайте тексти, визначте їх стильову належність. З'ясуйте особливості вживання дієприкметників (мета, значення — пряме чи переносне, часова форма), їх роль у створенні відповідного стилістичного забарвлення тексту.

1. Коли потоки електрично заряджених частинок, породжених сонячними спалахами, досягають Землі, вони створюють у небі мерехтливе світло, видне в приполярних поясах, яке називається північним сяйвом.

2. Увесь небосхил спалахнув раптово велетенськими граючими кольоровими смугами. Розквітлі феєрверки зникають, спалахують знову, рухаються, змінюють один одного *(За О. Довженком).*

338 Замініть виділені конструкції синонімічними дієприкметниками. З'ясуйте, які із синонімів лаконічніше характеризують ознаку.

Зразок. *Об'їжджена машина.*

1. Машина, **яку об'їздили**. 2. Процес, **яким керують**. 3. Документ, **який погодили**. 4. Тротуар, **який вимостили**. 5. Рекорд, **який не перевершили**. 6. Проблеми, **які вирішуються**. 7. Аркуш, **який розграфили**. 8. Вулиця, **що освітлюється**. 9. Текст, **який скоротили**. 10. Вода, **яку очистили**. 11. Автомобіль, **який відремонтували**. 12. Персонал, **який обслуговує**.

339 Доберіть до прикметників спільнокореневі дієприкметники. З'ясуйте, чи можна вважати ці пари синонімами та в чому особливість маркування ознаки частиною мови і формою дієслова.

Радий, білий, світлий, бідний, кам'яний, лякливий, бентежний, близький, блідий, холодний, ламаний, сумний, гіркий, зелений.

340 Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. З'ясуйте особливості перекладу російських дієприкметників.

Желаемый результат, премированные работники, поднимающийся лифт, растущий рейтинг, ищущий выход, скользящий график, треснувший лёд, текущий счёт, расцветший сад, нуждающийся в помощи, встречающиеся трудности.

341 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Працюючий на сьомому рейсі екіпаж у повному складі йде у відпустку. 2. Переміжний на чемпіонаті з футболу «Шахтар» потішив українських уболівальників. 3. Директор привітав усіх з наступившим Новим роком. 4. Квартира потребувала текучого ремонту. 5. Актор, зігравший би цю роль краще, захворів. 6. Студент, досліджуючий цю проблему, може виступити на семінарі.

342 Перекладіть і запишіть текст українською мовою, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. З'ясуйте особливості перекладу дієприкметників.

Из-за облаков выглянуло солнце. Засверкали сияющими бликами взъерошенные воды залива. Налетевший ветер закачал деревья срывая с них осенний наряд. В воздухе падая закружились пожелтевшие листья. Освещённые лучами они были похожи на тончайшие пластинки золота *(А. Новиков-Прибой)*.

343 Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Випишіть дієприслівники разом із залежними словами, визначте їх морфологічні ознаки і синтаксичну роль.

Місто

Ми поринули в золотаво-блакитні простори неба, угвинчуючись у прозорі повітряні хвилі, ловлячи вранішній вітрець, убираючи в себе живодайне сонячне світло.

Під нами пропливало, поступово зменшуючись у розмірах, відкриваючи все нові кам'яні далечі, велике місто. Виблискували мільйоннооокі, неначе дивовижні космічні світляки, будинки-гіганти, будинки-новосели. Застигли начищені до блиску клинці висотних будов. Порозбігалися на всі боки вулиці з вервечками автомобілів та смарагдовими лелітками[1] скверів...

На мить здалося, що це незграбне, монолітне місто, густо оперезане асфальтовими стрічками, приготувалося скинути з плечей звичний тягар, щоб несподівано злетіти з усіма своїми будовами, людьми, машинами, садами в простори Всесвіту *(Є. Велтистов)*.

---

[1] *Лелі́тка* — кружальце для прикрас.

344 Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Прочитайте афоризми, поясніть, як ви їх розумієте.

1. Дбаючи про щастя інших ми знаходимо своє власне *(Платон)*. 2. Учитися гарної інтелігентної мови треба довго й уважно — прислухаючись запам'ятовуючи помічаючи й вивчаючи *(Д. Лихачов)*.

345 Прочитайте тексти, визначте їх стиль. З'ясуйте, з якою метою в тому чи іншому значенні вжито дієприслівники і як вони впливають на стилістичне забарвлення висловлювань.

1. Відомі два види верблюдів — одногорбі й двогорбі. Одногорбі верблюди краще пристосовані до спеки. Верблюди швидкохідні. Маючи вершника на спині, тварина за день може пройти близько 100 кілометрів зі швидкістю 10–12 кілометрів за годину. Верблюд тривалий час може обходитися без води. Але, допавшись до води, тварина п'є не зупиняючись, і за 20 хвилин може випити до 150 літрів живильної вологи, вбираючи її всіма тканинами тіла.

2. Над голубою паддю[1], над горами ліловими, над буйними нетрями стояв сліпучий сонячний ранок, граючи всіма кольорами веселки. Мільярди перлин мерехтіли на всьому, випромінюючи маленькі сонця, розсипаючи спектри на лапатім листі дубів і ліщини, на травах, на квітах, на тисячолітніх, укритих мохом пнях і на вершинах височенних кедрів та осик. Вони мерехтіли там особливо, як вогнисті краплини, часом одривалися нечутно і летіли вниз, блискаючи межи стовбурами і прошиваючи синій холод глибоких сутінків гущавини.

Буйна роса була на всьому, тяжіла гронами, згинаючи стеблини трав та одгортаючи пелюстки квітів. Було напрочуд тихо. Ні шелесне лист, ані ворухнеться травинка. Тільки веселкова мерехкотнява... *(І. Багряний)*.

346 Замініть виділені слова і сполучення слів синонімічними дієприслівниками і запишіть перебудовані речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. **Під час розмови** торкнулися політичної ситуації і всередині країни, і за кордоном. 2. **Після виходу** на пенсію тьотя Варя стала жити в сестриній сім'ї *(За О. Гончаром)*. 3. У вікна крізь різнокольорові шибки ллється м'яке райдужне світло, **сповнює** зали, фойє і коридори барвистим присмерком *(За О. Гончаром)*.

---

[1] *Падь* — глибока неширока долина, яр чи річище, порослі лісом.

347 Порівняйте сполучення слів в українській і російській мовах, з'ясуйте особливості перекладу дієприслівників. Складіть і запишіть речення з україномовними варіантами.

Українською	***Російською***
сподіваючись на допомогу	в надежде на помощь
не соромлячись	без стеснения
зважаючи на обставини	судя по обстоятельствам
не зволікаючи	без промедления
не спитавшись, без дозволу	без спроса
повернувшись, після повернення	по возвращении

348 Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Порівняйте форми дієслова в обох мовах і зробіть висновок.

Радуясь встрече, увидев друга, видя цель, победив на ринге, имея пятьсот гривен, найдя нужный дом, подойдя к подъезду, стуча каблучками, глядя на неё, слезая с дерева, требуя внимания к себе.

349 1. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Мудры те кто преодолевая заблуждения приходят к истине *(Афоризм)*. 2. Узнав боярина Елена обрадовалась *(А. Толстой)*. 3. Приехав домой мы сели ужинать *(А. Чехов)*. 4. Я готовился в университет но работал очень мало и не торопясь *(А. Чехов)*. 5. Спят журавли обычно стоя *(С. Аксаков)*.

2. Поясніть, як ви розумієте афоризм.

350 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Мені було приємно, дізнавшись про твої успіхи. 2. Професор читав лекцію стоя за кафедрою і не глядя в конспект. 3. Повертавшись додому, в мене виникло бажання зайти до книгарні. 4. Розглядаючи вітрину, мою увагу привернула відеокамера. 5. Отримавши есемеску, вона була відразу ж прочитана. 6. Лише зробив усі домашні завдання, ти можеш відпочити. 7. Подзвонивши в двері, відповіді не було. 8. Згадуючи дитинство, в його уяві постає тихе провінційне містечко. 9. Познайомившись із новим сусідом ближче, стало зрозуміло, яка він чудова людина. 10. Застосовуючи цей метод, може бути зроблене епохальне відкриття.

351 1. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Укажіть тип і стиль мовлення. Визначте роль виділених прислівників у створенні динамічного висловлювання. На прикладі прислівників, ужитих у порівняльному ступені, поясніть, як утворюється ця форма (скористайтеся схемою на с. 333 підручника Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк «Українська мова» для 9 класу).

У другій половині дня вітер стих. Із-за обрію стали накочуватися хмари, що громадилися все **більше** й **більше**, з білих зробилися попелястими; потім стали бузковими; нарешті завирували, закипіли і тяжко рушили вперед, підминаючи під себе небо, опускаючись все **нижче** й **нижче**, так, що на землі ставало все **важче** й **важче** дихати людям. Птахи опускалися **зовсім низько** до землі. Від бузинової хмари степом рухалася широка чорна тінь. Вона повільно наближалася, дихаючи свіжістю близького дощу і фарбуючи все в чорну зловісну[1] барву.

Потім хмари застигли, перестали рухатися, **потім** кілька важких дощових крапель упало, і **раптом** вони заскакали скрізь — по людях, по конях, по ріллі; прострочили **раз**, **вдруге**, і линув дощ, рясний, веселий, благодатний, покотився туманом по степу, заграла, зарокотала, захлюпала по ярах вода, і цей веселий шум освіжив, обновив степ і людей, викликав у них радісний настрій *(За Г. Тютюнником)*.

352 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть різницю між виділеними словами, з'ясуйте їх синтаксичну роль.

1. Голос Макарова стал **громче**, **увереннее**. 2. При Лидии Макаров говорит **громче**, **увереннее** *(Максим Горький)*.

353 1. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. З'ясуйте особливості творення й уживання прислівників вищого і найвищого ступенів порівняння в українській і російській мовах.

2. Поясніть, як ви розумієте афоризм.

1. Доброта лучше красоты *(Г. Гейне)*. 2. Стало теплее *(Э. Казакевич)*. 3. Тише вы! Спят же люди *(Б. Полевой)*. 4. С каждым днём солнце показывается всё позже *(Н. Атаров)*. 5. Хотя она сама итальянка, но такую музыку любит больше всего *(И. Тургенев)*. 6. Он [Толстой] лучше всех ездит верхом, бегает скорее всех, и сильнее его никого нет *(Т. Сухотина-Толстая)*. 7. Гораздо сложнее было приготовить пищу *(Н. Далёкий)*.

---

[1] *Зловісний — рос.* зловещий.

354 Визначте стилістичну й емоційно-експресивну належність прислівників у поданих реченнях.

1. Вітер пісню співа стоголосо *(В. Симоненко)*. 2. Яблуні дихають цвітом, росяно, червоно, біло *(А. Малишко)*. 3. Ще недавнечко вас пекло і палило, ще недавнечко ви не знали, де дітися серед рівного безкрайого степу; а тут де не взялася гора й ліс по горі густий та високий *(Панас Мирний)*. 4. Десь далеко-далеко загримів грім *(А. Головко)*. 5. Людей у Толстих щонеділі було повно-повнісінько *(О. Ільєнко)*. 6. Зручно вмостившись у кріслі, він преспокійно почав розмову. 7. Марія Василівна зустріла непроханого гостя холоднувато.

355 Спишіть текст. З'ясуйте стилістичну роль повторів, прислівників вищого і найвищого ступенів порівняння в увиразненні основної думки.

Швидко біжать поїзди степами, швидко пливуть кораблі морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце. Через гори високії, через води глибокії, через краї чужі несходимі летить воно ластівкою за синами шукаючи, їх виглядаючи *(І. Багряний)*.

356 Порівняйте українські прислівники та їх відповідники в російській мові, з'ясуйте різницю. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

Українською	***Російською***
за́молоду	в молодости
невто́мно	без устали
опі́вдні, опо́лудні	в полдень
знена́цька	внезапно, вдруг
натще́серце	натощак
помилко́во	по ошибке
жартома́	в шутку
досхо́чу́	вдоволь
по́хапцем	наспех, второпях

357 Спишіть речення, знімаючи риску й обґрунтовуючи написання.

1. Сонце припікало по/весняному *(О. Ільченко)*. 2. В/день міста в Києві розцвіли каштани. 3. В/день місто живе діловим, сучасним життям, де ринуть і ринуть автомобільні й людські потоки *(О. Гончар)*. 4. А навкруги зелено/зелено *(А. Головко)*. 5. Не/по/далік шуміла річка *(Вас. Шевчук)*. 6. З/низу, від ріки, тягне прісною весня-

ною свіжістю *(О. Гончар)*. 7. На/зустріч поспішав незнайомий хлопець *(О. Ільченко)*. 8. Вона не прийшла на/зустріч *(М. і С. Дяченки)*. 9. Танцював би з тобою з/ранку до вечора *(І. Нечуй-Левицький)*. 10. На заході червоніло небо, і де/не/де по ньому світилися зірки *(С. Васильченко)*.

358 Утворіть і запишіть прийменникові конструкції зі словами в дужках.

1. Згідно (наказ, постанова, розпорядження, заява, статут, закон, договір). 2. Усупереч (сумніви, передбачення, обіцянки, поради). 3. Завдяки (турбота, випадок, увага, настирливість[1], друзі).

359 Порівняйте прийменникові конструкції в українській мові та їх російські відповідники. Складіть і запишіть речення з виділеними сполученнями слів.

Українською	***Російською***
у/на свя́та́	по праздникам
у вихідні	по выходным
на початок року	к началу года
будинок на п'ять кімнат	дом о пяти комнатах
на захист	в защиту
скучати за дітьми	скучать по детям
чемпіон з боксу	чемпион по боксу
великий за обсягом	большой по объёму
з твоєї вини	по твоей вине
сміятися з нього	смеяться над ним
після прибуття поїзда	по прибытии поезда

360 З'ясуйте, у яких стилях використовуються синонімічні прийменники. Складіть і запишіть із ними речення (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

1. Згідно з — відповідно до. 2. З метою — для — задля — заради — в ім'я. 3. Край — кінець. 4. Незважаючи на — попри — проти — наперекір — усупереч. 5. Через — унаслідок — у зв'язку з — завдяки — у результаті. 6. Біля — коло — поряд (з) — поруч (із).

Урізноманітнює мовлення вживання синонімічних прийменників, більшість яких стилістично нейтральні:

біля — при (розм.) — коло — поряд (з) — поруч (із);
край (розм.) — кінець;
обіч — збоку — побіч (розм.);

[1] *Настирливість — рос.* настойчивость.

напроти — навпроти — проти — супроти — насупроти (розм.); серед — посеред.

Прийменники *відповідно до, згідно з, залежно від, виходячи з* характерні для офіційно-ділового стилю.

Це стосується і прийменників *з метою, на предмет* із нейтральною домінантою *для*, що вживається в усіх стилях мови.

Прийменники *задля, заради, в ім'я* з цього синонімічного ряду мають відтінок присвяти.

361 1. Прочитайте речення. З'ясуйте, чи можна замінити одні сполучники іншими (якщо можна, то якими) і чи призведе така заміна до смислових і стилістичних змін.

2. Поясніть, як ви розумієте афоризми.

1. Сім'я, де не читають книжок, — сім'я духовно неповноцінна *(П. Павленко)*. 2. Перо моє пісні мережить, пісні, що закликають в бій *(П. Тичина)*. 3. Вранці сніг заблищав так, ніби зима жменями понасипала блискіток *(О. Іваненко)*. 4. Коли моє не в лад, то я з своїм назад *(Народна творчість)*. 5. Море, що спершу прозоро просвічувало аж до дна і зверху було веселим, синім, щодалі мовби темнішає *(О. Гончар)*. 6. Дивився на сріблясту сережку місяця, що самотньо висіла в холодному небі *(С. Добровольський)*.

362 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Захід було проведено згідно плану. 2. У рояля сидів сам маестро. 3. Ігор любить ділитися враженнями про поїздку в Америку. 4. Воронови давно не живуть по цьому адресу. 5. По неуважності пасажир переплутав купе. 6. До вступу до університету Костя звертався до вчительки, до викладача і перекладача за консультацією і за допомогою. 7. Ми підемо здавати документи або з мамою, або з батьком. 8. Батьки завжди піклуються за нас. 9. При вашій допомозі ми швидко закінчимо ремонт. 10. Поруч нас живе молода сім'я. 11. На чемпіонаті по художній гімнастиці українки здобули переконливу перемогу. 12. По самим скромним підрахункам, вони матимуть щонайменше п'ять нагород. 13. Завдяки різкому похолоданню я застудилася. 14. Із-за цих обставин тато затримався ще на два дні.

363 Прочитайте речення, з'ясуйте стилістичну функцію часток.

1. Все ближче й ближче шум прибою *(З. Тулуб)*. 2. Ні зірочки, ані якогось вогника *(Вас. Шевчук)*. 3. Тюльпани та лілії були навіть повикопувані *(І. Нечуй-Левицький)*. 4. Як тоді шуміли верби над рікою, як світили зорі, як сніги цвіли... *(В. Сосюра)*. 5. Білими ставка-

ми купчилось ромен-зілля, і розливалось блакитне море дикої конюшини[1] аж ген-ген до лісу *(І. Муратов)*.

364 Спишіть речення, ставлячи частку *не* перед тими словами, які це допускають. Простежте, як змінюється смисл речень у цілому і значення окремих членів.

Зразок. *Я приніс тобі альбом. — Я не приніс тобі альбом. — Я приніс тобі не альбом. — Не я приніс тобі альбом. — Я приніс альбом не тобі.*

1. Я приніс тобі альбом. 2. Перехожий стояв на зупинці. 3. Хлопці й дівчата дуже люблять слухати рок. 4. На лузі біліли ромашки. 5. Над водою розпускалася черемха. 6. Сергій з Оксаною були на презентації. 7. Двері відчинила знайома дівчина.

Запитання і завдання

1. Які мовні одиниці належать до морфологічних засобів стилістики?
2. Як ви визначите рід незмінюваних іменників? Поясніть на прикладах.
3. Як визначити рід складних слів? Проілюструйте прикладами.
4. З'ясуйте особливості вживання іменників-назв осіб за професією (посадою).
5. Охарактеризуйте стилістичні функції іменника.
6. Як уникнути помилок у використанні форм ступенів порівняння прикметників?
7. Які форми прикметників стилістично найвиразніші?
8. Розкажіть про стилістичні функції числівника.
9. Яких помилок слід уникати у вживанні займенників?
10. Наведіть приклади вживання форм одного часу дієслів замість іншого; з'ясуйте стилістичну роль такого прийому.
11. Покажіть на прикладах доцільність заміни одних способів дієслова іншими.
12. Розкрийте функціонально-стилістичні особливості форм дієслова.
13. Розкажіть про синоніміку службових частин мови.

---

[1] *Конюши́на — рос.* клевер.

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ

§ 14. Словосполучення. Просте речення. Складне речення

Святі місця

— пізнаваність світу й необхідність самопізнання;
— Великі Українці.

— вчитися використовувати стилістичний потенціал синтаксичних засобів для збагачення власного мовлення.

Ту саму думку можна висловити за допомогою як простих, так і складних речень — **синтаксичних синонімів**, які, маючи спільне граматичне значення, відрізняються смисловими (семантичними) відтінками і лексичними особливостями. Вживання синтаксичних синонімів дає змогу урізноманітнити і збагатити мовлення, уникнути двозначності й повторів: *Мені треба зателефонувати. — Я мушу/хочу зателефонувати; Ювіляр приймає привітання від колег. — Колеги вітають ювіляра.*

Синтаксичні синоніми взаємозамінні в тексті. Вибираючи той чи інший варіант, необхідно враховувати смислові акценти, особливості побудови висловлювання, ситуацію спілкування та інші чинники.

365 Прочитайте речення, доведіть, що вони є синтаксичними синонімами. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між ними.

1. Навкруг Землі мої кружляли мрії, і в серце хлюпав хвилями Дніпро *(В. Стус)*. — Навкруг Землі мої кружляли мрії. У серце хлюпав хвилями Дніпро. 2. Хай весна тобі розкаже, як тебе люблю *(Олександр Олесь)*. — Хай весна тобі розкаже про мою любов. 3. У школі йшлося до кінця навчального року *(В. Козаченко)*. — У школі закінчувався навчальний рік. 4. Гостям не було кінця *(Р. Іваничук)*. — Гості все йшли та йшли. 5. Я спитав, скільки кош-

туе картина *(Р. Іваничук)*. — Я спитав про ціну картини. 6. Думала, пішки швидше до метро добереться *(Л. Таран)*. — Я була впевнена, що він швидше дістанеться до метро пішки. 7. Незважаючи на пізній час, у кімнаті було видно. — Хоч був пізній час, у кімнаті було видно. — Був пізній час, але в кімнаті було видно. 8. Добре було б пообідати вдома. — Було б добре, якби ми пообідали вдома. 9. Я вдав ображеного. — Я вдав, що образився. 10. Вікторові було соромно перед товаришами за своє спізнення. — Вікторові було соромно перед товаришами, що він спізнився.

366 З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між словами кожної синонімічної пари; складіть і запишіть із ними речення.

Почати — приступити; одягати — надягати; цінувати — дорожити; ручатися — гарантувати; віра — упевненість; повний — наповнений; попит — потреба.

367 Доберіть до поданих сполучень слів синонімічні. З'ясуйте, чи є між ними стилістичні відмінності.

Зразок. *Кетяг калини — калиновий кетяг.*

Кетяг калини; порада батька; узбережжя моря; цвіт яблуні; дівчина із синіми очима; магазин взуття; хутро лисиці; поїздка за кордон; варення з груш; квартира Сергія; приміщення інституту.

368 Прочитайте тексти, визначте їх тему й основну думку, тип і стиль мовлення. З'ясуйте види речень за метою висловлювання та інтонацією, їх вплив на змістову та емоційно-експресивну характеристику тексту.

Літо прийшло

Чом небо таке синє-синє, а хмарки по ньому пливуть такі сніжно-білі? Чом так рано прокидається сонце, а коли настає йому час іти на спочинок, аж ніяк не хоче лягати у свою полум'яну колиску? Чому в нічному небі так мерехтять зорі, а місяць так пильно[1] розглядає себе в тихому дзеркалі ставу?

С. Григор'єв. Мирна земля

Чому крізь густу стіну хлібів так ласкаво і ніжно посміхаються сині

[1] *Пильно* — уважно.

очі волошок, а важкий сердитий джміль так низько хилить до землі солодку голівку конюшини?

Чому?..

Літо прийшло!

А червень — його перший місяць.

Місяць соковитих черешень і запашних суниць, місяць першої сіножаті і найдовших днів року... *(Ю. Старостенко).*

Серпень, спалах любові

З чого починається любов до отчого краю?..

Біліє розквітла гречка, де-не-де підсинена волошками, а над нею, в ній зрідка прокочується бджолиний звук. Гречка біліє м'яко, вона ще молода, її зеленого листя ще не торкнулася осінь своїм умілим квачиком і не визолотила його. А навколо гречки вже все покошено, і біло-жовті ожереди двома велетенськими крижинами застигли на яскравій стерні.

Схилом стернистого горба посувається череда, й кожну корову чітко видно, наче вона вималювана. Коло череди кілька чередників — то діти, а біля них гасає собака, скаче, крутить хвостом, щось випрошуючи.

Ген по згірку темно-зелено причаївся гайок, а самий верх згірка вільний од дерев, там щось було засіяно, а тепер скошено, і стерня ясна, свіжа, немов ще чистішою здається вона від синього неба, що прихилилось[1] до неї своїми грудьми.

На все це дивишся, все це вбираєш у себе, сповнюєшся високістю простору, і відчуваєш, що ти не в силі не любити цей рідний куток землі.

Звідки й коли приходить ця любов до рідної землі?

Соняшники — мов кулі жовтого вогню, той вогонь із пелюстками, він висить на стеблах над городиною. Соняшники горять на подвір'ях, за огорожами, вони повиходили до самої дороги, тут ростуть на вільному місці і, дивлячись на них, хочеш усміхнутись, ловиш себе на тому, що зласкавів і здобрів безпричинно. Соняшники піднялися над землею і своїм легким полум'ям наче й тебе окрилюють, підносять.

Ти любиш тут кожен соняшник, кожну його усмішку, тобі все це дороге, рідне, тобі воно наймиліше, — звідки й коли прийшла до тебе ця любов і залишилася в тобі вогнеликим соняшником? *(За Є. Гуцалом).*

369 Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення, з'ясуйте, які види речень за метою висловлювання переважають. Випишіть виділені

---

[1] *Прихили́тися/прихиля́тися — рос.* приклониться/приклоняться.

речення, підкресліть у них граматичну основу, поясніть, чим виражені підмет і присудок, назвіть види речень за будовою.

Микола Лисенко одягнувся і вийшов. Надворі світило сонце. **Низьке, холодне, немічне, проте веселе**. Лютий вже на порозі. А там — весна! Весна — неначе молодість, що повертається до нас щораз!

Наддав ходи. За працею давно не був на кручах побіля Дніпра, і тепер тягло, як птаха в рідний край чи на прощу у святі місця. Святі красою, пам'яттю.

Богдан йому відкрився із-за стіни Софійської. На постаменті з каменю, що схожий на карпатський бескид, він здиблював свого коня і вказував кудись гетьманським знаком — булавою.

Михайлівський Золотоверхий стояв у скісних променях.

Зимовий парк на гірці був білий-білий. Тільки чорніли сонцем зігріті стовбури та Володимир. Правда, на ньому теж біліла шапка снігу і сидів, як дух Господній, білий голуб.

Далеч укотре вразила. Вона щоразу інша. Дніпро був скутий кригою, ліси за ним — у пишних білих шатах... А ще далі — блакить небес з хмарками-херувимами *(За Вас. Шевчуком)*.

Висловлювання з простих речень відзначається простотою, лаконічністю, невимушеністю. Прості речення широко використовують у розмовному й художньому стилях.

370 Проаналізуйте речення: з'ясуйте, якого семантико-стилістичного відтінку набуває присудок, якщо його іменна частина виражена: а) іменником; б) прикметником у повній (короткій) формі; в) прикметником у порівняльному ступені; г) дієприкметником; ґ) фразеологізмом.

1. Відвідувачі цього ресторану здебільшого були емігранти. 2. Містечко було безлюдне. 3. Лист був власноручний *(О. Югов)*. 4. Дніпро був повен сонця, повен краси і героїки... *(О. Гончар)*. 5. Усе стає світліше, веселіше від першого снігу (*А. Чехов*). 6. Юнак здавався невдоволеним собою. 7. Круглий стіл був накритий білосніжною скатертю. 8. Хлопці були ні в сих ні в тих.

371 Спишіть речення, заповнюючи пропуски і ставлячи присудок у потрібній формі. Обґрунтуйте написання.

1. Вісім літаків полку злетіл.. попарно, додержуючись черги *(О. Чаковський)*. 2. Четверо синів супроводжувал.. князя верхи *(О. Югов)*. 3. У кабінеті бул.. троє *(П. Колесник)*. 4. Минул.. три місяці *(З. Тулуб)*. 5. Театр-студія вихова.. чимало відомих акторів.

6. Капрі відом.. всім. 7. Лікар Голубєва вийш.. з кабінету. 8. Трохи людей одійшл.. ліворуч і стал.. *(Ю. Яновський)*. 9. Решта збирал..ся *(О. Донченко)*. 10. Сиділ.. нас чоловік із вісім *(А. Тесленко)*. 11. У змаганнях взял.. участь сто одна спортсменка. 12. На верхню платформу Ейфелевої вежі піднімають ліфти і вед.. тисяча сімсот десять східців.

372 Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Порівняйте вживання форм присудка в українській і російській мовах.

1. Множество голубей вилось над домом. 2. Двое студентов подошли к фонтану. 3. Прошли недели две. 4. Полчаса пролетело незаметно. 5. Пять человек бросились врассыпную. 6. Слышал я — к тебе много людей ходят? *(Максим Горький)*. 7. Во всём мире языком эсперанто в той или иной мере пользуются свыше восьми миллионов человек.

373 Простежте, як змінюються семантико-стилістичні відтінки речень у кожній парі залежно від порядку слів (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

1. Сад затуляв дім. — Дім затуляв сад. 2. Учора принесли листа Лідії. — Лідії вчора принесли листа. 3. Обидва капітани погодилися. — Погодилися обидва капітани. 4. На стіні висів портрет. — Портрет висів на стіні.

В українській мові переважає **прямий порядок слів**, який є нейтральним і використовується в науковому та офіційно-діловому стилях. Логічний наголос падає, як правило, на останнє (рідше — на перше) слово речення або його частини.

Змістити логічний наголос можна зміною порядку слів, або ***інверсією***, яка вносить додаткові смислові відтінки, підсилює вагомість[1] окремих слів. Інверсія характерна для розмовного й художнього стилів мови.

374 Прочитайте виразно вірш Боженни Коваленко. Проаналізуйте порядок слів, відзначте інверсію, з'ясуйте її стилістичну роль.

Люблю її

Люблю її, прекрасну Батьківщину,
Люблю її у щасті чи в біді,
Люблю її всім серцем, голубину,
Веселую і скорбную в журбі.

[1] *Вагóмість — рос.* весомость.

Люблю її ліси й гаї зелені,
І вітру тихий шелест у гілках,
Пісні весняні, ніжні, солов'їні,
Розквітлі перші проліски в гаях.

Люблю її розлогії левади,
Степів безкраїх рвійну широчінь,
Дніпра-Славути мерехтливі води,
Карпатську неосяжну височінь...

375 1. Прочитайте речення, скажіть, як ви їх зрозуміли.

1. Учениця Семенова виступає останньою. 2. Прислали запрошення Марії. 3. Віднесіть сумку Валі. 4. Молоді особливо подобалося читання Євтушенка. 5. Лекторові слід порадити зібрати останні дані. 6. Цього разу довелося зробити зауваження юнакові. 7. Треба прокоментувати цю характеристику Олійника.

2. Перебудуйте і запишіть речення так, щоб усунути смислову двозначність. З'ясуйте роль порядку слів.

Люблю тебе, столице України!

376 Порівняйте синтаксичні синоніми, вкажіть семантико-стилістичні відмінності між ними. Поясніть, як ви розумієте афоризм.

1. За вікнами вагона пливе і пливе, мов демонструє свою красу, Україна... *(Вас. Шевчук).* — За вікнами вагона пливе й пливе, ніби демонструючи свою красу, Україна. 2. Як чисте скло, блищить Дніпро в оксамитових берегах *(М. Чернявський).* — Чистим склом блищить Дніпро в оксамитових берегах. 3. Мистецтво жити — це жити з перспективою *(Ф. Глазков).* — Мистецтво жити означає жити з перспективою. 4. А він розшукував її і таки знайшов *(С. Плачинда).* — Розшукуючи, він її таки знайшов. 5. Майор стояв і дивився вслід Толкунову *(Р. Самбук).* — Майор стояв, дивлячись услід Толкунову. 6. Йому стає легко на душі *(О. Довженко).* — У нього наче впав камінь з душі.

377 Спишіть текст, визначте тип і стиль мовлення. Вкажіть безособові речення, з'ясуйте їх стилістичні особливості та

доцільність заміни особовими (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

Сутеніло. Чорним мереживом за́стували сосни золоту запону заходу. Річка спала, перекинувши у свою кришталеву глибінь прибережні скелі.

Пахло медом, димом, яблуками й осіннім листям *(За З. Тулуб)*.

Безособові речення використовують для опису станів і природних явищ, незалежних від волі людини.

378 Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення. З'ясуйте, які види речень за наявністю головних членів переважають у тексті та які стилістичні можливості вони мають (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

Ода Києву

Уклін тобі, моє місто! Ти справді для нас усіх найчудовіше,
найкрасивіше місто у світі.
Степові пахощі гарячого хліба опівночі, коли місто спить...
Годинник з часом світу, і мирна мелодія над ним...
Диво-Софія, немовби стомлена віками...
На Володимирській гірці замислений Мономах...
Вогненний кінь Богдана, незримо прикутий до п'єдесталу...
Андріївський собор — шедевр Варфоломія Растреллі...
Міст Патона та інші мости через Дніпро-Славутич...

Сам Дніпро, оспіваний у легендах і в піснях...
Чарівна Русанівка — київська Венеція...
Гостинне метро для закоханих у зимову пору...
Численні парки й сади...
Академія наук, університет, пофарбований у традиційний колір...
Геніальна поезія Тичини, мужня проза Гончара...
Пісні Білаша, нев'янучі вальси Малишка і Майбороди... *(За В. Земляком).*

Називні речення лише констатують наявність предметів чи явищ, виокремлюючи яскраві деталі. Вони мають описовий характер і відзначаються смисловою ємкістю, лаконічністю, картинністю, виразністю, наочністю й динамічністю викладу. Називні речення використовують для опису місця дії (події) у художньому й публіцистичному стилях.

379 Перекладіть і запишіть текст українською мовою. З'ясуйте стилістичну роль називних речень.

Редкие звёзды. Желтоватый свет луны. Тёплый ветерок. Силуэты акаций, ограды дач. Тишина.

Серебристо-пыльная полынь, её неповторимый ночной запах. Блеск трамвайных рельсов, как бы скользящий вдаль и там поворачивающийся и гаснущий среди угольной темноты *(По И. Бунину).*

380 Прочитайте неповні речення з відповідною інтонацією, визначте сферу їх використання. З'ясуйте їх роль у наданні тексту зв'язності, легкості, динамічності.

1. Над містом розмовляють голуби.
Про що, не знаю. Про цікаві речі.
Про той собор.
Про людство. Про війну.
Про білий світ, про небо з далиною *(Л. Костенко).*

2. — Розповідайте, — буркнув Жолкевський. — Все! Докладно! І, будь ласка, без прикрас. Найдокладніше і найточніше...

Склінський зробив коротеньку паузу, ніби не знав, з чого почати, і заговорив, зиркаючи на коронного гетьмана... *(За З. Тулуб).*

Робота в парах

381 Прочитайте в особах уривок із поезії Ліни Костенко, визначте його основну думку. Встановіть види речень, охарактеризуйте їх семантико-стилістичні особливості, поясніть розділові знаки.

— Спадковість?
— Совість.

— Мрія?
— Інститут.
— Любов?
— Життя.
— Зненависть?
— Трутні.
— Минуле?
— Труд.
— Позаминуле?
— Труд.
З таким минулим — можна і в майбутнє.

382 1. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Визначте види речень за метою висловлювання, інтонацією і наявністю головних членів; з'ясуйте їх стилістичну роль.

Летние радости

Купанье — до посинения, загоранье — до черноты! По чернику — чтоб губы и щёки синие, по землянику — чтоб губы и щёки красные.

А цветы на лугу! А бабочки на цветах! А гроза — гром и молния! А радуга — небо пополам! А походы, ночёвки, ауканья! А костёр и уха!

Летом дни длинные-длинные, и радости в них — с утра до вечера! *(Н. Сладков)*.

2. Прочитайте текст з відповідною інтонацією.

383 Зробіть стилістично обґрунтовану заміну речень, починаючи від першого: 1) особового — безособовим; 2) особового — неозначено-особовим; 3) неповного — повним; 4) безособового — особовим; 5) особових — називними; 6) називного — особовим.

1. Я згадав давні роки. Я згадав юність ранню *(За М. Нагнибідою)*. 2. На площі майстри реставрують старий будинок. 3. Сашкові йшов одинадцятий рік. Ользі — шістнадцять. 4. Йому не хотілося заходити в будинок. 5. Була зима. Наближалося Різдво. Вдень випав сніг. Надвечір ударив мороз. На небо висипали зорі. 6. Портрет в овальній позолоченій рамі *(І. Шмельов)*.

384 Напишіть твір-мініатюру, який починався б називними реченнями, наприклад: «День. Сонце, світ, радість» *(І. Нечуй-Левицький)*; «Море і море! Блакить і блакить...» *(Олександр Олесь)*; «Годинник, окуляри, блокнотик» *(Г. Тютюнник)*; «І от вокзал. Поїзд» *(О. Іваненко)*; «Літо. Сад» *(М. Подолян)*; «Сині пелюстки, маленькі листочки» *(В. Василевська)*.

385 Прочитайте. Визначте тип, стиль мовлення й основну думку тексту. З'ясуйте стилістичну роль речень, різних за метою висловлювання.

Пізнай себе

На небо рясно висипали великі чисті зорі. Окрім краєчка півночі, де бушували грози, вони покрили, всіяли весь небозвід. Хто скаже, де їм кінець і де початок? Скільки їх (незліченних!) у тій безодні і як вони впливають одна на одну? Хто їх створив і хто керує ними, дає їм лад? Чи можуть люди хоча б збагнути всю неозорість всесвіту, знайти причини виникнення життя, загибелі?..

Світ пізна́ваний. Люди, крок за кроком, освоюють його таїни, відшукуючи святі зерна істини. Це небезпечно, важко, але прекрасно!

Вічність, безмежність часу й відстані, планети, зорі, хмари і все, чим так вражає людину світ, невпинно ваблять[1], кличуть до пізнання. І поклик той не тоне в німій пустелі — мужні на нього йдуть, і гинуть, і пізнають... Шукають скрізь: від краплі роси на квітці — аж до зірок. І тільки те, що поряд, ба навіть ближче — своя душа, натура лишаються поза пізнанням. Людина... Чи є щось вище і досконаліше[2]! Й таке ніким не пізнане... Пізнай себе — ось шлях найкращий, істинний. Якщо бажаєш пізнати світ і людство — пізнай себе, відкрий для себе, хто ти, які твої бажання, які можливості, дізнайся, на що ти здатний.

Пізнай самого себе — ось альфа й омега мудрості!.. *(Вас. Шевчук).*

2. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами, з'ясуйте їх стилістичну роль (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

Конструкції з однорідними членами розширюють і збагачують висловлену думку, повніше, різнобічніше охоплюючи реалії життя. Безсполучникове перелічування однорідних членів надає мовленню динамізму, напруженості, а наявність сполучників (особливо повторюваних) — плавності, широти й узагальненості.

386 Спишіть перші чотири речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. З'ясуйте стилістичну роль однорідних членів у всіх реченнях.

1. Треба людині знати любити і берегти свою землю *(В. Песков).* 2. Києво-Могилянська академія швидко стала одним із найкращих

[1] *Ва́бити — рос.* манить.
[2] *Досконалий — рос.* совершенный.

найпередовіших і найвпливовіших[1] вищих навчальних закладів Європи. Про неї про її викладачів твори її вихованців заговорили в Парижі Лондоні Римі... *(С. Плачинда)*. 3. Геній розум і дух нації виявляються в прислів'ях *(Ф. Бекон)*. 4. І хороше і дивно і радісно стає мені малому в цім світі де є зорі і добрі люди і тихі вогники і щедрі вечори *(М. Стельмах)*. 5. Фіалки пахнуть ніжно, радісно і хвилююче *(Ю. Смолич)*. 6. Микола вгледів її кругле лице з чорними бровами, тонкий рівний ніс, чорні товсті дві коси *(І. Нечуй-Левицький)*. 7. По рожевій площині моря пробігали то золоті, то блакитні іскри *(Леся Українка)*.

387 Перекладіть і запишіть афоризм українською мовою. Поясніть, як ви його розумієте. З'ясуйте стилістичну роль однорідних членів, поясніть розділові знаки.

Человеку в равной степени нужны и кибернетика, и Пушкин *(М. Смирнов-Сокольский)*.

388 Спишіть текст, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. З'ясуйте стилістичну роль однорідних членів речення.

Сонце світило просто в лице тепле сліпуче. Йому назустріч все довкола співало птахи бджоли комашня. Садок стояв радісний і щасливий щойно вимитий. І був він мов щасливе вінчання. Дві тополі спинилися на воротях урочисті та статечні мов заїжджі свати. Навпроти стидаючись похилилася наречена — яблунька в шатах пишних та білих. Поруч виструнчився і жених — кучерявий рожевий абрикос. А довкола стояли дружки — веселі заквітчані вишеньки. І під ноги їм уже кинуто весільний килимок — хто перший ступить той і в подружжі перший. Зелена лука вбирала око соковитістю барв і пахла чорноземом *(За Ю. Смоличем)*.

Україно! Ти для мене диво!

389 1. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

2. Проаналізуйте експресивно-стилістичну роль звертань (звертання-характеристика; звертання з емоційним відтінком; звертання-уособлення; звертання, типові для народно-

---

[1] *Впливовий — рос.* влиятельный.

розмовного мовлення); скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом.

1. Україно Ти для мене диво! І нехай пливе за роком рік буду мамо горда і вродлива з тебе дивуватися повік... *(В. Симоненко)*. 2. Журавлина пісне кетяже калини пломеніть вам вічно в серці України *(О. Підсуха)*. 3. Прийми мою любов народе рідний річко велика і місяцю ясний і берег мій чистий *(О. Довженко)*. 4. Слов'янська душе золота ти здавна світові відома широка щира і проста тобі підступність не знайома *(Є. Фомін)*. 5. Бабусенько голубонько серце моє ненько скажи мені щиру правду де милий серденько? *(Т. Шевченко)*. 6. Прощай учителю спасибі за науку *(А. Малишко)*.

Звертання в різних стилях використовують з такою метою: у розмовному — для привернення уваги та емоційної оцінки співрозмовника; у художньому — для образності й емоційності мовлення; у публіцистичному — для встановлення контакту з читачем, підсилення спонукання, закличного характеру мовлення. В офіційно-діловому стилі звертання тільки називають особу.

390 Спишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Визначте стилістичні функції вставних слів, словосполучень, речень.

1. Українські пісні це за словами Гоголя народна історія сповнена барв *(М. Безхутрий)*. 2. Очевидно з цим можна погодитись *(О. Жовна)*. 3. За статистикою подорожувати повітрям найбезпечніше *(З монографії)*. 4. Як правило натюрморти малюють безпосередньо з натури *(П. Білецький)*. 5. Такої вродливої жінки відколи й світу мабуть ніхто ніколи не бачив *(Д. Кешеля)*. 6. Ранок аж дзвенить прозорий *(А. Головко)*. 7. Широкою панорамою скільки сягає око сади *(А. Головко)*. 8. Лікар високий чоловік з відкритим чолом і м'яким попелястим волоссям зустрів їх люб'язно *(В. Василевська)*. 9. По суті це був не ліс а колишній графський парк *(М. Шаповал)*.

391 Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення. Вкажіть вставні слова, словосполучення і речення, з'ясуйте, якого додаткового інформаційного смислу вони надають висловлюванню.

Не спалося... Може, тому, що повний, задумливий місяць заливав кімнату казково-голубим, бентежним[1] світлом. Може, тому, що десь на селі, мабуть, на лобатому, утоптаному пагорбі над Россю,

---

[1] *Бентéжний — рос.* волнующий.

співали дівчата, і злагоджена[1], сумовита пісня, зіткана з одних жіночих голосів, звучала особливо проникливо й хвилююче... А може, й тому, що настав, нарешті, час вирішувати складне, важке, але неминуче питання: як бути далі? Як розпорядитися собою? Куди податися? Яку стежку вибрати? *(І. Рябокляч)*.

Робота в парах

392 Обміняйтеся припущеннями, хто раніше сидів за вашою партою і як склалися долі колишніх учнів. Використовуйте вставні слова, словосполучення і речення.

393 Пригадайте, що таке відокремлення і з якою метою його використовують у мові. Порівняйте наведені речення, з'ясуйте спільне й відмінне в їх семантиці, будові й стилістичному забарвленні (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

1. Заходив теплий вечір, пропахлий морем, сонцем *(Вас. Шевчук)*.	Заходив теплий вечір, який пропах морем і сонцем.
2. Почувши незнайоме прізвище, Тарас підвівся *(О. Ільченко)*.	Тарас підвівся, коли почув незнайоме прізвище.

Синонімічні відокремлене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, **і підрядна означальна частина складнопідрядного речення**. Більш стислі дієприкметникові звороти характерні для наукового й офіційно-ділового стилів, де надають мові смислової точності, узагальненості, образності, емоційності. Вони широко використовуються в публіцистичному стилі, посилюючи смислову точність та емоційну оцінку повідомлюваного.

Синонімічні також **відокремлена обставина**, виражена дієприслівниковим зворотом, **і підрядна обставинна частина складнопідрядного речення**. На відміну від підрядної частини, яка чіткіше конкретизує ознаку дії, сильніше відтіняє обставини, за яких відбувається дія, і надає плавності її перебігові, дієприслівниковий зворот робить ознаку більш узагальненою, проте яскравіше підкреслює динаміку дії.

До взаємозаміни синтаксичних синонімів варто підходити з обережністю, враховуючи лексичний склад речень і семантичні відношення, які вони виражають.

---

[1] *Зла́годжений — рос.* слаженный.

394 Перебудуйте прості речення з дієприкметниками (дієприкметниковими зворотами) у складнопідрядні з підрядними означальними частинами. З'ясуйте схоже й відмінне між синтаксичними синонімами.

Зразок. *Місто, яке збудували поблизу моря, залюбки обживала молодь.*

1. Місто, збудоване поблизу моря, залюбки обживала молодь. 2. Це було продовження вчорашньої історії, не розказаної до кінця. 3. Недогоріла зоря полум'яніла на заході. 4. Не виправлена учнем помилка вплинула на оцінку. 5. Вулицю встеляло осіннє листя, не прибране зранку. 6. Річка, ще не скута кригою, відбивала проміння призахідного сонця.

395 Перебудуйте прості речення з відокремленими обставинами у складнопідрядні. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між синтаксичними синонімами.

Зразок. *Петро продовжив читати книжку, коли провів приятеля.*

1. Провівши приятеля, Петро продовжив читати книжку. 2. Не знаючи адреси, я не зміг зайти до тебе перед від'їздом. 3. Друзі поспішали, боячись спізнитися на літак. 4. Цієї осені вдарили ранні заморозки і дерева, ще не встигши пожовтіти, уже осипались зеленцем *(О. Гончар)*. 5. Скидаючи хвою на зиму, модрина[1] може переносити суворі зими. 6. Олексій придивлявся до роботи фотохудожника, намагаючись зрозуміти секрет його майстерності.

396 Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими; і запишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між синтаксичними синонімами.

1. Зароблені на канікулах гроші хлопець витратив на подарунок для матері. 2. Дачники пили чай на освітленій вранішнім сонцем терасі. 3. У глибині саду виднілась обплетена виноградом альтанка. 4. Перед очима відкривався неповторний своєю величчю степ. 5. Перед чоловіком лежали списані красивим почерком аркуші її останнього листа. 6. На виставку відібрали намальовані аквареллю роботи учнів колежу. 7. Посеред кімнати стояв застелений вишитою скатертю стіл. 8. Авто заїхало у двір крізь розчинені навстіж ворота.

---

[1] *Модри́на — рос.* лиственница.

397 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Це був острів, який ніким не був досліджений і який приховував чимало нерозгаданих таємниць. 2. У кінотеатрі «Ретро» демонструвався тоді художній фільм «Комісар» у постановці режисера Олександра Аскольдова, який понад двадцять років пролежав на полиці. 3. Чоловік скучав за домівкою і сім'єю, яку він дуже любив. 4. Кожен наладчик закріплений за певним сектором, який стежить за його станом. 5. На виставці, що відкрилась в Українському домі, виставлено картини молодих художників, що свідчать про їх творчий ріст.

Пряма і непряма мова. Цитата

Щастя — це коли тебе розуміють...

398 Прочитайте текст. Скажіть, чию думку ви поділяєте, обґрунтуйте її. Визначте тип і стиль мовлення. Поясніть розділові знаки при прямій мові.

Що таке щастя?

Багато чув я різних дискусій про щастя. Одні говорили: «Сила, здоров'я — у них все щастя». Інші не погоджувалися: «Заможно жити, усе мати — ось що таке щастя». Треті заперечували: «Щастя — це слава: щоб усі тебе знали!» «Бути знавцем своєї справи — означає бути щасливим», — стверджувало чимало людей. А інші додавали: «Головне для щастя — чиста совість: щоб не соромно було дивитись людям у вічі». І ще чимало всяких роздумів про щастя доводилося мені чути. Не пригадую тільки, щоб хтось говорив: «Не хочу я щастя. Не хочу достойного життя» *(За Л. Кассілем)*.

Робота в парах

399 Обміняйтеся думками про те, як ви розумієте щастя.

400 Прочитайте афоризми, поясніть, як ви їх розумієте. Введіть у речення подані цитати різними способами, зазначеними в таблиці, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Думайте красиво! *(О. Довженко)*. 2. Брак звички думати в дитинстві позбавить[1] цієї здатності на все життя *(Ж.-Ж. Руссо)*. 3. На землі немає нічого більш гідного поваги, ніж розум *(К. Гельвецій)*. 4. Дружба — найбільший скарб після мудрості *(І. Ільєнко)*. 5. Це таке щастя — любити людей *(О. Гончар)*. 6. Кроки часу не так руйну-

[1] *Позбавити/позбавляти — рос.* лишить/лишать.

ють, як людська байдужість *(О. Пахльовська)*. 7. Щоб вести за собою людей, необхідно йти слідом за ними *(Лаоцзи)*.

Способи введення цитат у текст

№ п/п	Цитата вводиться в текст як:	Приклади
1	пряма мова за допомогою слів автора	*Василь Сухомлинський писав: «Знати людей — особлива людська мудрість, для її осягнення немає уроків у розкладі».*
2	самостійний компонент без слів автора	*Виконуючи свою високу місію, «театр може пробудити в одну мить націю, що заснула».* [слова Мольєра]
3	епіграф	*Мова — коштовний скарб народу* (І. Франко).
4	підрядна частина складнопідрядного речення	*Ґурте стверджував, що «найбільше ми навчаємося від тих, кого любимо».*

401 Прочитайте. Поясніть, як ви розумієте афоризми. Запишіть речення, замінюючи пряму мову непрямою. Обґрунтовуйте внесені зміни і розділові знаки.

1. По-сучасному звучать слова Конфуція: «Навчання без роздумів — шкідливе, роздуми без навчання — небезпечні». 2. Адольф Дістервег стверджував: «Усюди цінність школи дорівнює цінності її вчителя». 3. «Я не розумію, — говорив Лев Толстой, — як можна писати і не переробляти всього безліч разів». 4. «Намагайся якнайшвидше все закінчити, оскільки тобі після цього залишиться ще багато роботи» — з такими словами звертався художник Рубенс до своїх учнів. 5. «Не витрачай марно часу, — закликає народна мудрість, — це матеріал, з якого складається наше життя». 6. Джеймс Сильвестр переконував: «Немає науки, яка дивувала б своїх прихильників[1] стількома приємними несподіванками[2] або так само підносила б їх крок за кроком на дедалі вищі щаблі творчого мислячого буття, як математика».

402 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Євген познайомив мене зі своїми друзями і сказав мені, що, на мою думку, це класні хлопці. 2. Новачок сумнівався, що чи можна досягти таких вагомих результатів за короткий

[1] *Прихи́льник — рос.* поклонник, сторонник.
[2] *Несподі́ванка — рос.* неожиданность.

срок. 3. Інвестор запитав, що чи може він ознайомитися з документом. 4. Викладач сказав, що я ще буду сьогодні приймати заліки.

403 Виконайте одне із завдань (на вибір).

1. Спишіть текст, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки в реченнях із прямою мовою. Прочитайте записаний текст із відповідною інтонацією.

Засперечалися ріка і камінь: хто довше проживе влітку тебе висушить сонце сказав валун а зимою скує мороз не страшно засміялась під сонцем ріка перетворюючись у пару в горах я проллюсь дощами і знову повернуся назад а тебе роз'їсть мох і ти перемінишся на пісок ти вічна як час зітхнув валун та мені теж дано немало якщо я стану поживою для нового життя *(Р. Іваничук)*.

2. Напишіть свої міркування на тему «Як я розумію щастя», використовуючи цитати (у тому числі з попередніх вправ).

Великі Українці

404 Прочитайте текст, визначте його основну думку, з'ясуйте, як вона розкривається в назві тексту. Розкажіть, що вам відомо про видатного Українця.

Головне — бути людиною

І. Рєпін.
Портрет Миколи Пирогова

Його за життя називали великим цілителем, геніальним хірургом. **Він був автором видатних відкриттів, які ознаменували початок нової ери в історії медицини, — просвітником, про що свідчать його новаторські праці з педагогіки.**

Немає потреби перелічувати заслуги вченого-лікаря, педагога і громадського діяча Миколи Івановича Пирогова. Бездоганні за точністю анатомічні атласи, як і раніше, слугують путівником для тисяч хірургів, всесвітньо відомі праці із знеболення[1] відкрили нові шляхи в науці. **Саме Пирогов був тим рятівником, який під вогнем облоги[2] в Севастополі робив десятки операцій тяжко пораненим.**

---

[1] *Знеболення — рос.* обезболивание.
[2] *Облога — рос.* осада.

працьови́тість
заоща́дження
зара́дити *кому/чим*
призна́чити лікування
непоодино́кий ви́падок

Викликає захоплення його подвижницька працьовитість. «Ні секунди без діла — мій девіз! Не розумію і зневажаю[1] ледарів», — казав він своїм співробітникам.

Прославлений герой Севастополя, визнаний корифей лікарської справи різко змінив сферу своєї діяльності. Подавши заяву про звільнення з медико-хірургічної академії, де він 13 років працював викладачем, відомий лікар і педагог став опікуном Одеського, а потім Київського навчального округу. Пирогов, який вважав, що «у справі виховання... національностей немає, всі діти рівні», обстоював українську мову і право навчатися нею в школах; багато зробив для відкриття в Київському окрузі недільних шкіл із викладанням українською мовою.

Великий Лікар і в Києві залишався лікарем. **Він лікував своїх пацієнтів безкоштовно, якщо це були бідні люди, неспроможні заплатити.**

В Олександра Купріна є оповідання «Чудовий лікар», написане в Києві, і, як стверджував автор, — на цілком достовірному факті.

У бідній родині тяжко захворіла дитина — одна з чотирьох. Батько нещодавно перехворів на тиф, витративши на лікування останні мізерні заощадження. Тут же дізнався, що звільнений з роботи. Не маючи змоги нічим зарадити[2] дитині, впав у відчай і був близький до самогубства. Аж тут несподівано в парку зустрічає незнайомця, який, вислухавши нещасного батька, вимагає негайно відвести його до помираючої дівчинки. Незнайомий лікар призначає лікування. Вдячний батько просить лікаря назвати своє ім'я. Той чомусь не назвався. **Коли, провівши лікаря, повертається до кімнати, під чайним блюдцем разом із рецептом знаходить кілька кредитних білетів.**

Одержуючи в аптеці ліки, дізнався й прізвище чудового лікаря — на аптечному ярлику було написано: «За рецептом професора Пирогова». Такий випадок — і непоодинокий[3] — справді мав місце в Києві 1860 року.

Після відставки зі служби останні 20 років Микола Пирогов проживав у своєму маєтку — в селі Вишні під Вінницею. У звичайній селянській хаті в нього була лікарня. Тут він приймав хворих, робив операції. **Він дбав про освіту селянських дітей, допомагав людям, які зверталися до нього.** У селі Вишні Микола Пирогов проживав не безвиїзно. Бував і в деяких країнах Європи, зокрема

---

[1] *Зневажа́ти — рос.* презирать.
[2] *Зара́дити* — допомогти.
[3] *Непоодино́кий ви́падок — рос.* нередкий случай.

в Італії, де успішно вилікував національного героя Джузеппе Гарібальді.

У роздумах про виховання нового покоління, дійсно вільного і готового взяти на себе відповідальність за долю країни, Микола Іванович Пирогов вибрав педагогічну діяльність. Розлогій статті «Питання життя» передували такі слова: «"До чого ви готуєте свого сина?" — хтось запитав мене. — "Бути людиною", — відповів я».

Тож головне — бути людиною, — так учив Великий Лікар і Педагог Микола Іванович Пирогов *(За І. Сюндюковим)*.

2. Визначте види виділених речень, з'ясуйте їх роль у розкритті основної думки тексту (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

За допомогою **складних речень** установлюють різноманітні логічні зв'язки — часові, причинно-наслідкові, умовні, допустові тощо. Вживання складних речень більш характерне для наукового, офіційно-ділового й публіцистичного стилів.

405 Із кожної пари простих речень утворіть складні з підрядними частинами, з'ясуйте семантичні й функціонально-стилістичні відмінності між ними.

Зразок. *Вікно відчинене, проте в кімнаті душно.*

1. Вікно відчинене. В кімнаті душно. 2. В океані гуляють родини китів. Над китами кружляють птахи *(О. Довженко)*. 3. Хлопці з нашої команди здобули призові місця. Їх тренує відомий спортсмен. 4. Гілки обважніли. Їх укрив сніг. 5. Поїзд затримався. Ремонтували залізничну колію.

406 1. Відновіть первісний вигляд прислів'їв, вилучивши сполучники. Запишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки між частинами складних безсполучникових речень.

1. Якщо здобудеш освіту, то побачиш більше світу. 2. Якщо хочеш їсти калачі, то не сиди на печі. 3. Коли достигне яблучко, то само відпаде. 4. Слово — не горобець, бо коли вилетить, то не піймаєш. 5. Як говорить, то наче шовком вишиває. 6. Якщо менше вкусиш, то швидше ковтнеш.

2. Поясніть, як ви розумієте прислів'я.

407 Виберіть стилістично доцільний варіант із підрядною частиною складнопідрядного речення або з дієприслівником.

Запишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Перевірте себе за ключем.

1. Вікно виходило прямо на яблуню (всуціль вкриту рожевими квітками — яку всуціль вкрили рожеві квіти). 2. Я побачив скелю (схожу — яка була схожа) на голову казкового персонажа і зацікавився нею. 3. У руці в мене були три кремові хризантеми (куплені — які я купив) у переході. 4. (Одержавши звістку про приїзд брата Сергій — коли Сергій одержав звістку про приїзд брата) дуже зрадів. 5. «Як добре що я вдома», — думав Ігор (ідучи — коли йшов) Хрещатиком. 6. (Піднімаючись — коли піднімався) на четвертий поверх) він яскраво уявляв собі таку довгождану зустріч.

408 Визначте види речень. Зробіть стилістично обґрунтовану заміну на складнопідрядні із зазначеними в дужках частинами. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між синтаксичними варіантами.

1. Голубіє земля, оповита прозорим серпанком (означ.) *(Олег Ольжич)*. 2. Незважаючи на ранню весну, надворі душно і жарко (допуст.) *(С. Скляренко)*. 3. Буде правда — прийде й віра (умовн.) *(М. Стельмах)*. 4. Людьми дорожиш — тобою дорожать (умовн.) *(О. Гончар)*. 5. Хочеш, щоб тобі не заздрили, — не хвались (умовн.) *(Народна творчість)*. 6. Було це — пам'ятаю, як нині, — під кінець серпня 1960 року... (з'ясув.) *(Р. Іваничук)*. 7. Я додам вам раду щиру: і при щасті майте міру (з'ясув.) *(Л. Глібов)*.

409 Складіть текст за поданим початком на тему «Унікальний витвір природи і людини», використовуючи різні джерела інформації та види речень.

У нижній течії Дунаю розташоване одне з унікальних міст України — Вилкове. Його називають українською Венецією, оскільки вулицями-каналами цього міста можна пересуватися на човнах.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте стилістичні функції видів речень, різних за метою висловлювання.
2. Розкажіть про стилістичні функції різних видів простих речень.
3. З'ясуйте стилістичну роль порядку слів у реченні.
4. Розкрийте стилістичні функції речень:
   а) з однорідними членами;
   б) зі звертаннями;
   в) із вставними словами, словосполученнями, реченнями.
5. Розкажіть про синоніміку і стилістичні особливості складних речень.

ПОВТОРЕННЯ

§ 15. Повторення та узагальнення вивченого в десятому класі

Природа — наш учитель і взірець

410 1. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте основну думку, тип і стиль мовлення, вкажіть у тексті характерні ознаки стилю.

І як молоде зітхання[1] землі, як рожевий подих ранку, стоять на тонких підсвічниках тремтячі маки. Десь у зеленій бурхливій гущі городу, або на окремій ділянці, або попід смарагдовою латкою буряків вони підставляють свої **рум'яні** чашечки, складені з пелюсток, шпарким променям, ловлять їх, хочуть націдити по вінця, — та хитнеться одна пелюстка, гойднеться друга, — і вже розтеклося, вилилося сонячне тепло, і вже знову треба стати **непорушно**, **обережно** підставляти рум'яні чашечки, чекати: **наллє** сонце свого тепла чи не наллє.

окре́ма ділянка
спо́гад

Підійдеш до маків, довго стоятимеш, здивований їхньою чистотою й **непорочністю**, милуватимешся з цнотливості їхнього блиску, і ще тоді, дитиною, не порівняєш їх ні з своїм власним **життям**, ні свого життя не порівняєш з їх **цвітінням**, — це порівняння прийде пізніше, коли вже ті маки бачитимеш у спогадах, коли намагатимешся відновити у пам'яті їхній ранково-росяний запах — і не зможеш.

І уявиш тоді своє дитинство великою квіткою маку, яка щойно-щойно визволяє свої пелюстки з тугого бутона, нашорошує їх, **розкріпачує** й випростує, уявиш десь посеред городу, в оточенні **в'юнкої** квасолі, що пнеться на патиках, зазираючи яскравими своїми квітучими оченятами прямісінько у твою душу, уявиш десь на світанку, коли бентежне молоко туману тече без берегів, а у великій

[1] *Зітха́ти/зітхну́ти* — *рос.* вздыхать/вздохнуть; *зітха́ння* — *рос.* вздох.

краплині роси, що зібралась за ніч поміж пелюстками, відбивається весь той народжений світ, щойно народжений ранок, і тремтить у тій краплині його прохолода, **віддзеркалюється** невидимий вітерець і ще щось таке, до чого й слів не підбереш *(Є. Гуцало)*.

2. Зробіть стилістичний аналіз тексту, вказавши: а) вживання одного часу замість іншого; б) використання форми 2-ї особи однини дієслів.

3. Доберіть неозначену форму до дієслів *ловлять, хитнеться, гойднеться, намагатимешся, підбереш*.

4. Поясніть правопис виділених слів.

411 З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між словами кожної синонімічної пари; складіть і запишіть із ними речення.

Цікавитися — виявляти інтерес; вирішувати — приймати рішення; перемагати — здобувати перемогу; записувати — здійснювати запис; обстежувати — проводити обстеження; спостерігати — вести спостереження; критикувати — піддавати критиці.

412 Спишіть речення, обґрунтовуючи розділові знаки. Поясніть, як ви розумієте висловлювання.

Гончар мав усі підстави сказати без перебільшення, що «Шевченко і Франко — це справді ті два могутніх крила, які винесли українське слово, українську культуру на простори світові» *(Д. Павличко)*.

413 Виберіть стилістично доцільний варіант із дієсловом у ролі присудка або з дієприслівником у ролі відокремленої обставини. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Перевірте за ключем, чи збігається ваш вибір з авторським.

1. Обличчя натхненно розшарілося і (освітилося — освітившись) якимись думками стало мовби іншим інтелектуальним багатшим *(О. Гончар)*. 2. Сагайда (напнувся — напнувшись) плащ-палаткою сидів (не втручався — не втручаючись) у розмову *(О. Гончар)*. 3. Рівна дорога (роздвоювалась — роздвоюючись) вужчала *(А. Шиян)*. 4. (Не заглушив — не заглушаючи) мотор Влад виліз з авто *(М. і С. Дяченки)*. 5. (Сплітаються — сплітаючись)

гіллям стоять дуби зелені свіжолисті *(М. Рильський)*. 6. Дерева вже зеленіли (кидали — кидаючи) на широкі тротуари густий затінок *(В. Кучер)*.

414 1. Проведіть у класі конкурс. Переможцем стане той, хто перший прочитає поданий текст, назве вид третього речення, кількість частин і необхідних розділових знаків у ньому.

Учора надвечір був на березі Дніпра, навпроти Києва. Відчуття багатоплановості життєвого потоку, його глибин. Пляжники рибалки спіймана риба на піску діти катери човни пароплави машини по той бік Дніпра вагончики метро зелені схили золоті бані соборів літак над собором призахідне небо риба у дротяному кошику червоне сонце над Києвом сміх дівчат... *(В. Дрозд)*.

2. Доберіть заголовок і спишіть текст, ставлячи потрібні розділові знаки. З'ясуйте стилістичну роль третього речення, визначте доцільність його заміни іншими.

415 Наведіть приклади, коли зміна розділових знаків переінакшує смисл висловлювання.

416 Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Розміщений вокзал у центрі міста добре має сполучення транспортне з пристанями і морським вокзалом. 2. Захоплений хлопчик читанням в юнацькі роки ще більше зацікавився літературою. 3. Заскочені дівчата дощем зненацька спустилися перечекати його в метро. 4. У місті розклеєно було афіші про концерт відомого співака на англійській, французькій і німецькій мовах.

417 Зробіть стилістичний розбір текстів за схемами відповідних стилів.

1. У чому полягає сенс життя? Я думаю, у тому, щоб творити добро. А добро — це насамперед щастя для людей. Воно складається багато з чого. Щоразу життя ставить перед людиною завдання і вимагає вміння розв'язувати його. Можна і в дрібницях робити добро людині, можна про велике думати, але дрібницю і велике не можна розділяти. Велике, як я вже говорив, починається з дрібниць, зароджується в дитинстві і в близькому дитині.

Дитина любить свою матір і свого батька, братів і сестер, свою сім'ю, свій дім. Поступово її прихильність поширюється на школу, село, місто, усю свою країну. А це вже велике і глибоке почуття,

хоча на цьому не можна зупинятися і потрібно любити в людині людину. Потрібно бути патріотом *(За Д. Лихачовим)*.

2. ... І знову Київ. Котрий раз відвідує його, а все не намилується містом.

Та й як ним налюбуєшся! Весною в однім пишнім убранні, влітку, дивись, в іншім, а восени... що то за краса! Усе ряхтить у ньому, грає. Володимирську гірку хтось наче оббризкав фарбами — золотистими, коричневими, зеленими і бурими!

На тротуарах — листя-листя!.. Воно спадає, плавно кружляючи в повітрі, з кленів та ясенів, з високих гіллястих лип *(М. Олійник)*.

3. Над полем, під Витачéвом, летіли дикі гуси. П'ять ключів одночасно. І кожен ключ мав свій, чимось та одмінний стрій. Од довгої, із гачкуватим хвостиком змії — до чітко викресленого в небі півкола. Кожен ключ — як єдиний живий: пульсував, звивався, перешиковуючись[1], бракує слів, щоб точно і достойно описати цей рух, цей шерех крил під величавими весняними небесами...

Учора — фіолетові хмари, за ними, десь там — надвечірнє сонце, на тлі хмар — береза, уся білопрозора. Знову — безсилість слів. Насправді все було неймовірно гарно, до затамованого подиху, до радісного зойку[2] зачарованої побаченим і відчутим душі... *(В. Дрозд)*.

4. Вона підійшла до вікна.

Сніжинки кружляли і лягали на землю легко, тихо і густо. Все було таким білим, світлим, спокійним! Яка чудова картина! Високі гори, як охоронці, оточили долину темними ялинами, гілки яких нахилилися під білою ковдрою. Які вони чудові! Як вона їх любить! *(В. Врублевська)*.

5. Братки, братчики. Оті скромні, але навдивовижу гарні фіалки, що ростуть всюди, де їм призначили жити руки людини: і на квітнику коло хати, і на клумбі біля школи... Усміхнувшись ранньої весни оксамитовими оченятами-пелюстками до сонця, братки все літо милують зір ніжним різнобарв'ям *(Б. Мельничук)*.

6. А море радісно й ніжно блакитніє крізь світанкову імлу, посипане дрібними порошинками іскор, пахне йодистою свіжістю вод і жене до берегів ласкаві теплі хвильки, що скипають на жорстві кучерявою піною. Сади і виноградники в росі пряно пахнуть стиглими плодами, наче випили вони весь жар, все сонце довгого літа, а прибита на дорозі курява оксамитово пестить босі ноги *(З. Тулуб)*.

---

[1] *Перешиковуватися/перешикуватися — рос.* перестраиваться/перестроиться.

[2] Крик.

§ 16. Бібліографія. Анотація

Цілюща сила мистецтва

— раціональні способи здобування інформації;
— благотворний вплив творів мистецтва на людину.

— вчитися користуватися бібліографією та анотацією для здобування знань, а також складати їх.

418 Прочитайте афористичні вислови, поясніть, як ви їх розумієте. Наскільки важко вибрати потрібну книжку і чи вмієте ви це робити (якщо так — поділіться досвідом)?

1. Бібліотека — це скарбниця всіх багатств людського духу *(Г. Лейбніц)*. 2. Сучасна людина знаходиться перед гімалаями бібліотек у становищі золотошукача *(С. Вавилов)*. 3. Без лоцманів наукової інформації спеціаліст не може тепер пуститися в плавання океаном науково-технічної літератури *(Ю. Ліхтенштейн)*. 4. Вибирай письменника так, як вибираєш друга *(Народна творчість)*. 5. Дуже корисно читати з олівцем у руках, тобто робити виписки і створювати собі таким чином запас думки... *(А. Дістервег)*.

419 Прочитайте текст. З'ясуйте, як зорієнтуватись у всезростаючому потоці інформації. Ознайомтеся з раціональними способами здобування знань.

Робота з літературою передбачає ознайомлення з бібліографією та анотацією, які значно полегшують і прискорюють пошук потрібної інформації.

Бібліографія — це алфавітний або тематичний покажчик літератури (книжок, журналів, статей) із певної теми з їх вихідними даними.

Розгляньте цей підручник, і ви переконаєтеся, що вихідні дані вміщуються на титульній сторінці. Тут зазначаються прізвище та ініціали (ім'я та по батькові) автора (авторів), назва твору, видавництво, рік

видання. Наприкінці книжки вказуються прізвища й ініціали редакторів, коректорів, художників, обсяг книжки, її наклад, наводяться адреси видавництва й друкарні.

Розрізняйте:

пока́жчик (рос. *указатель*) — 1. Напис або знак, що вказує на напрямок руху, розташування чого-небудь *(світловий покажчик)*.

2. Довідкова книжка або довідковий список до книжки *(бібліографічний покажчик)*.

показни́к (*рос.* показатель) — дані про кількість чого-небудь *(високі показники у вуглевидобувній галузі)*.

Анотація — це стисла характеристика змісту книжки (журналу, статті) з переліком висвітлених у ній основних питань і вказівкою на адресата.

Анотація складається з таких елементів:

1) тип публікації (книжка, стаття, журнал);
2) стислі відомості про автора;
3) актуальність теми;
4) стислий зміст твору (іноді за розділами);
5) новизна порівняно з іншими творами спорідненої тематики;
6) висновки;
7) адресат.

Основна вимога до мовного оформлення анотації — інформативність, стислість і лаконічність.

Анотації зазвичай уміщують на звороті титульної сторінки книжки або в кінці, а також у журнальних оглядах, тематичних планах видавництв.

420 Ознайомтеся з вихідними даними книжок та анотаціями до них. Зверніть увагу на оформлення. З'ясуйте значення основних складових анотації для потенційного читача.

Міщенко Н., Міщенко М. Слово батьків з усіх віків. — К. : Богдана, 1998. — 1136 с.

До цього видання увійшли найцінніші перлини народної мудрості — прислів'я та приказки з усіх регіонів України. Багато з них друкується вперше.

Книжка складається з трьох частин: перша містить приказки, прислів'я, дотепні вислови, поради; друга — фенологічний календар, який допоможе читачам визначити погоду за народними прикметами; третя частина включає загадки.

Для учнів, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться усною народною творчістю.

Гоян Я. П. Присвята: Есе. — К. : Веселка, 2001. — 646 с. : іл.

Сяйливе слово «присвята» дало назву новій книжці письменника, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, заслуженого діяча мистецтв України Яреми Гояна. У своїх есе автор з любов'ю пише про великих синів і дочок рідного українського народу, які жили і живуть на світі для України.

Письменник близько знав і знає цих людей і у своєму схвильованому художньому слові доносить до читача їхні високі почуття й глибокі думи, тривоги за долю нації і величання її славою, диво воскресіння і здобутої волі.

Новітній українсько-російський словник / Укладач Л. П. Коврига; За ред. М. І. Степаненко. — Х. : Белкар-книга, 2006. — 1280 с.

Словник охоплює лексику всіх стилістичних пластів сучасних української та російської мов. Крім загальновживаних слів, у словнику наводяться основні терміни з галузі науки і техніки, а також слова, що позначають явища і реалії сучасного культурного й суспільного життя України та Росії. Читач знайде в словнику нові терміни й багатозначні слова, що ввійшли в українську і російську літературні мови протягом останнього десятиріччя і позначають поняття, пов'язані з економікою, політикою, комп'ютерною технікою, промисловістю, спортом, модою, музикою, дозвіллям тощо.

Словник розрахований на широке коло читачів, які прагнуть поглибити свої знання як української, так і російської мови.

421 Прочитайте текст Яреми Гояна. Доведіть, що це не анотація. Обґрунтуйте тип і стиль мовлення уривка.

Книга ця, як світ, постала зі слова,
і слово те святе від Бога —
УКРАЇНА.
Книга ця, як висвіт душі, явилася з молитви,
і молитва та свята, як розмова з Богом, —
УКРАЇНА.
Книга ця, як людина, вродилася з любові,
і любов та свята на землі і в небі,
як десять заповідей Божих, —
УКРАЇНА.

422 Прочитайте анотацію (мовчки) і перекажіть її зміст українською мовою. Чим унікальна анотована книга?

Книга «Письма о добром и прекрасном» одного из выдающихся учёных, непревзойдённого знатока русской и мировой культуры, академика Дмитрия Сергеевича Лихачёва адресована прежде всего

молодым — тем, кому ещё предстоит учиться жизни, идти её сложными путями.

Советы, которые можно получить, прочитав эту книгу, касаются практически всех сторон жизни. Сам Д. С. Лихачёв глубоко убеждён, что правда, добро и красота триедины, вечны и одинаковы для всех народов. Это подтверждается и востребованностью[1] книги, переведённой на многие языки мира.

«В своей книге я не пытаюсь объяснить, — пишет автор, — что такое добро и почему добрый человек внутренне красив, живёт в согласии с самим собой, с обществом и с природой». В «Письмах о добром и прекрасном» это показано на конкретных примерах исходя из свойств человеческой натуры.

Дмитрий Лихачёв не подчиняет понятия добра и красоты какому бы ни было мировоззрению, ибо они универсальны. Согласие между народами он считает самым драгоценным и самым необходимым для человека.

423 Прочитайте статтю «Картинотерапія». Складіть на неї анотацію за планом, уміщеним на с. 193. Скористайтеся поданими словами і сполученнями слів, які зазвичай уживають в анотації.

Присвячена актуальній темі; автор порушує проблему, торкається проблеми; висвітлює, розкриває, розглядає, усебічно аналізує питання; наводяться факти; підкреслює думку про те, що... ; спонукає замислитися над... ; автор робить висновок, доходить висновку, підсумовує; стаття адресована широкому колу читачів; спеціалістам, які цікавляться питаннями... .

Картинотерапія

Історія знає чимало прикладів, коли люди зверталися до творів мистецтва з лікувальною метою. Цілющими властивостями, а також здатністю зменшувати біль, на думку експертів, володіли будь-які твори мистецтва: музика, живопис, скульптура, архітектура, література, кіно. У благотворному впливі музики на пацієнтів лікарі вже не сумніваються, хоча триває дискусія, якою саме вона має бути. За даними науковців, регулярне (не рідше трьох разів на тиждень) прослуховування творів Моцарта відчутно[2] знижує артеріальний тиск у хворих на гіпертонію. Записи зі звуками прибою і співом пташок, що, як вважалося, сприяють відпочинку, справляли зворотний вплив на літніх людей, підвищуючи тиск.

цілю́щі власти́вості

Науковці дійшли висновку, що картини випромінюють особливу енергію, яка передається людям. Саме цим пояснюються

---

[1] *Востребованность — укр.* затре́буваність.

[2] *Відчу́тно — рос.* ощутимо.

І. Шишкін. Корабельний гай

позитивні або, навпаки, негативні емоції, що їх відчувають відвідувачі музеїв і картинних галерей. Найбільше умиротворення викликають полотна, які відображують радість життя.

У результаті експериментів російські біологи з'ясували, що найпозитивнішу енергію випромінюють картини І. Шишкіна «Струмок у лісі» та «Корабельний гай», написані з натури. Середній результат показали картини І. Левітана та І. Айвазовського, які писалися з пам'яті. Найгіршими були показники полотен абстракціоністів і сюрреалістів — С. Далі, В. Кандінського, П. Пікассо й особливо картини К. Малевича «Чорний квадрат».

Доведено, що твори живопису можуть не тільки приносити естетичну насолоду[1], а й лікувати. Одні підвищують працездатність, творчий потенціал, інші — покращують сон, кровообіг[2], знімають стрес, створюють комфортну екологічну атмосферу.

дове́дено
працезда́тність
придба́ти

Картинотерапія відома впродовж багатьох століть на Сході. Згідно з переказами, відомий лікар поставив на ноги безнадійно хворого китайського імператора Вень-ді (581–604) без ліків, за допомогою лише двох картин. Цілитель змусив[3] хворого впродовж 10 діб безперервно, день і ніч, дивитися на ці твори мистецтва. Одна картина називалася «Місто в снігу», а друга — «У період дозрівання сливи...». Зцілення кольором практикують індійські йоги.

Група італійських дослідників установила, що гарні картини можуть істотно покращити здоров'я людини. Такого ж висновку дійшли науковці з Росії, де вже тривалий час застосовується картинотерапія.

У ході проведеного італійцями дослідження групі чоловіків і жінок запропонували переглянути 300 картин таких знаних майстрів, як Леонардо да Вінчі й Сандро Боттічеллі. Тестованих попросили відібрати по 20 найкращих і найгірших, на їхню думку, картин. На наступному етапі їм показували ці картини й одночасно з показом впливали не надто сильним, але відчутним електричним розрядом. Було встановлено: коли люди споглядають картини, які їм подобаються, вони відчувають утричі менший біль, ніж тоді, коли їм доводиться дивитися на невдалі, на їхній погляд, картини.

---

[1] *Насоло́да — рос.* наслаждение.
[2] *Кровообі́г — рос.* кровообращение.
[3] *Зму́сити/змушувати — рос.* заставить/заставлять.

Відомий хірург-офтальмолог Святослав Федоров якось звернув увагу на картини Анатолія Малиновського. Він придбав[1] 30 полотен цього художника і попросив пацієнтів, що видужували після операції, подовгу розглядати їх. Це мало значний лікувальний ефект. Для людей, які ніби вчилися бачити заново, важливо було відчувати життєрадісні, яскраві барви.

Науковцям поки що не вдалося вичерпно пояснити цілющу дію картин. Відомо лише, що процес споглядання картини — це прилучення до прекрасного, процес естетичного впливу на особистість, здатний пробудити уяву хворого і сприяти його зціленню *(За Г. Черновим)*.

424 Перегляньте книжку, яка вас зацікавила, і складіть до неї анотацію за планом, поданим на с. 193 (або доповніть наявну в книжці анотацію своїми висновками і висловленням власного ставлення до прочитаного).

§ 17. Школа перекладу

Світ без кордонів

— які є труднощі перекладу;
— що таке «удавані друзі перекладача[2]» і як зробити їх справжніми;
— як може змінюватися текст оригіналу при перекладі та чим це зумовлено.

— розширювати словниковий запас;
— вчитися розпізнавати «удаваних друзів перекладача» й оминати пастки[3] перекладу;
— вдосконалювати перекладацькі вміння і навички.

Робота в парах

425 Поцікавтеся один в одного, якими мовами ви володієте вільно, а якими можете тільки читати зі словником; як ви оцінюєте свій рівень володіння українською мовою; які мови ви хотіли б опанувати і для чого.

426 Прочитайте висловлювання Бориса Грінченка, обґрунтуйте свою згоду чи незгоду з його думкою.

Кожен українець повинен знати хоча б одну-дві чужі мови і вчити змалечку того своїх дітей.

---

[1] *Придбати — рос.* приобрести.
[2] *«Удавані друзі перекладача» — рос.* «ложные друзья переводчика».
[3] *Пастка — рос.* ловушка.

427 Прочитайте афористичні вислови (мовчки) і поясніть українською мовою, як у них розкривається суть роботи перекладача.

1. Переводчик должен быть духовно одарённым человеком, ибо он должен увидеть в книге самое замечательное, самое лучшее и воспроизвести это *(Г. Гейне)*. 2. В переводе должно быть передано главное — художественная индивидуальность автора во всём своеобразии его стиля *(К. Чуковский)*.

428 Прочитайте текст і візьміть до відома викладену в ньому інформацію.

Труднощі перекладу

Треба остерігатися так званих «удаваних друзів перекладача», тобто слів, які в різних мовах звучать однаково, але мають різні значення. Приміром, gift англійською означає «сувенір», а по-німецьки це — «отрута»[1]. На подібному піймалася парфумерна компанія Clairol, представляючи в Німеччині сухі дезодоранти Mist Stick. Mist англійською перекладається як «туман», а німецькою це — «гній»[2].

Компанія Coca-Cola тривалий час не могла дібрати собі назви для продажу в Китаї. Китайці вимовляють назву цього напою як «Кекукела», що означає «кусай воскового пуголовка»[3]. Компанія перебрала 40 тисяч варіантів написання своєї торговельної марки, перш ніж було вибрано «Коку Коле», що означає «щастя в роті».

Ще одна мовна пастка — фразеологізми, прислів'я і приказки. Професійному перекладачеві необхідно знати, що «сім п'ятниць на тиждень» англійською звучатиме rain at seven, fine at eleven *(о сьомій — дощ, об одинадцятій — погідно)*, «буде і на нашій вулиці свято» — every dog has his day *(у кожного собаки є свій день)*, «дощ ллє як з відра» — it rains cats and dogs *(дощ іде котами й собаками)*, «після дощику в четвер», «коли рак свисне» — when pigs fly *(коли свині полетять)*, «ложка дьогтю в бочці меду» — a fly in the ointment *(муха в бальзамі)*, «ставити крапки над і» — do your i's and cross your t's *(постав крапки над і та рисочки на t)*.

Відомий випадок, коли англійське прислів'я like cures like («подібне лікується подібним» або «клин клином вибивають») винахідливий студент на екзамені переклав так: «Любити, лікуватися і знову любити» *(За І. Петровим)*.

---

[1] *Отру́та — рос.* яд.
[2] *Гній — рос.* навоз.
[3] *Пуголовок — рос.* головастик.

429 Прочитайте текст (мовчки). Обґрунтуйте свою згоду або незгоду з думкою Корнія Чуковського українською мовою.

Переводить иностранные пословицы и поговорки нужно дословно, а не заменять их параллельными русскими. Если у Гейне сказано: «Шпареная кошка боится кипящего котла», нельзя переводить: «Пуганая ворона куста боится». У Диккенса некий персонаж говорит: «Если тебе суждено быть осуждённым за кражу телёнка, то почему бы тебе не украсть и овцу». Перевод: «Двум смертям не бывать, а одной не миновать».

430 Прочитайте речення (мовчки). Зверніть увагу на виділені слова, поміркуйте, чому їх називають «удаваними друзями перекладача». Перекладіть і запишіть речення українською мовою, виділені слова підкресліть. У разі потреби скористайтеся словниками.

1. **Худой** мир лучше доброй ссоры. 2. Ему следовало бы **взять себя в руки**. 3. **Несмотря** на ранний час, она уже была на ногах. 4. **Позвонил бывший** ученик. 5. Я **считаю**, что он неправ. 6. Ей **пора** отдохнуть. 7. Знакомый **запамятовал** мой адрес. 8. На **будущей неделе** он уезжает. 9. Стало **ясно**, что он уехал навсегда. 10. От счастья у неё **кружилась** голова. 11. **Чай**, заждались? 12. Пойдём **поболтаем**? 13. **Положим**, вы обо всём знали. 14. Лет восемнадцать уже, **почитай**, как поженились. 15. Меня **тронуло** Ваше внимание. 16. Он был **растроган**.

431 1. Прочитайте речення двома мовами. Вкажіть помилки, допущені при перекладі, з'ясуйте їх причини.

2. Запишіть переклад правильно, користуючись словниками.

1. Время от времени звонил телефон. — Іноді телефонував телефон. 2. Должно быть, это Коля. — Це мусить бути Микола. 3. «Я не настаиваю», — повторил директор. — «Я не настоюю», — повторив директор. 4. Она скрылась за углом. — Вона сховалась за кутом. 5. Справа лес всё чаще. — Справа ліс усе частіше. 6. Его точно подменили. — Його точно підмінили. 7. Игорь, напротив, хотел купить новую машину. — Ігор, навпроти, хотів купити нову машину. 5. Они не могли тронуться с места. — Вони не могли торкнутися з міста. 9. Марков всё ещё колебался. — Марков усе ще коливався. 10. Доктор Ватсон следовал за ним по пятам. — Доктор Ватсон слідував за ним по п'ятах. 11. В дорогу я купил сдобные булочки и газированную воду. — У дорогу я купив здібні булочки і воду з бульбашками. 12. Пропуск вам заказан. — Вас пропускати заборонено.

432 Прочитайте речення. Здогадайтеся про значення виділених слів і перевірте свої припущення за словником.

1. **Втрутився** Невський *(О. Югов)*. 2. За **перебігом** біохімічних процесів спостерігала група науковців. 3. Колишній директор **обійняв** посаду міністра. 4. У мене до нього важлива **справа**. 5. Звичайно, вона **мала рацію**. 6. Це була **слушна** нагода для такої розмови. 7. Я міг **заприсягтися**, що гір цих теж ніколи не бачив *(Д. Кешеля)*. 8. Дівчина **нівроку**. 9. А ви як **гадаєте**? 10. На що ви **натякаєте**? 11. Вони вийшли на **битий** шлях. 12. **Давалася взнаки** втома останніх днів *(О. Гончар)*. 13. **Настрій** був **кепський**. 14. Григорій **картав** себе *(Вас. Шевчук)*. 15. Здоров'я — **запорука** довголіття.

433 Прочитайте оригінал поезії Михайла Лермонтова та її переклад, порівняйте їх. Знайдіть спільне й відмінне в лексиці, синтаксичній будові, з'ясуйте причини змін у тексті оригіналу при перекладі. Наскільки вдалим вам видався переклад? Обґрунтуйте свою думку.

* * *

На севере диком стоит одиноко
На голой вершине сосна.
И дремлет, качаясь, и снегом сыпучим
Одета, как ризой, она.

И снится ей всё, что в пустыне далёкой,
В том крае, где солнца восход,
Одна и грустна на утёсе горючем
Прекрасная пальма растёт.

І. Шишкін.
На півночі дикій

* * *

На півночі дикій на скелі високій
Стоїть гордовито сосна.
Одна серед снігу, як в ризі святковій,
Дрімає журливо вона.

І сниться їй все, що в гарячій пустелі
В тім краї, де сонце встає,
Самотня й сумна аж на самій вершині
Чудова там пальма росте.

(Переклад В. Горпинича)

434 Складіть і запишіть складні речення з підкресленими словами українською мовою (вправа 430).

§ 18. Етюд у художньому стилі

Ожило у душі незабутнє...

— що таке щастя;
— дивовижне в природі.

— вчитися писати етюд у художньому стилі.

Етюд — це невеликий літературний твір, присвячений якому-небудь окремому питанню.

Етюд може стати частиною майбутнього великого мистецького чи літературного твору, його деталлю.

435 1. Прочитайте мініатюри. Чи можна назвати їх етюдами? Визначте тему й основну думку кожного тексту. Який тип мовлення покладено в основу текстів і як це відбилося на їх будові?

2. Обґрунтуйте стильову належність мініатюр. Проаналізуйте, які типи речень (за метою висловлювання і за будовою) переважають у текстах і яка їх стилістична роль.

Перший дзвінок

Старий професор дає останні настанови: «Не забув, із чого починати? Спочатку знайомишся з класом, а потім...»

Його голос потопає в різкому, настирливому[1] звукові електричного дзвінка. Час на урок. Перший у житті.

Іду довгим, нескінченним коридором. А дзвінок не змовкає.

Ось і клас. Тиша. Десятки пар очей допитливо дивляться на мене. З чого почати?

Ніби звідкись здалеку долинає мій голос: «Здрастуйте, діти! Я розповім вам про шкільний дзвінок. Його зроблено зі снарядної гільзи...» *(В. Чухліб).*

Олень на тому березі

Увечері знову прийдемо на кручу. Чекатимемо, поки зійде місяць. І тоді на протилежному березі з'явиться наш олень.

Ми не бачимо, як він пробирається верболозами[2], переходить вбрід озера й затоки[3]. Помічаємо його силует уже в той момент,

[1] *Насти́рливий — рос.* настойчивый.
[2] *Верболі́з — рос.* ивняк.
[3] *Зато́ка — рос.* залив.

коли олень зупиняється на шпилі піщаної коси і припадає до місячної доріжки на тихій воді. П'є олень місячну воду і сам від того стає золотим. Син шепоче: «Дивись, у нього роги світяться!»

Ми довго стоїмо на кручі, а на тому березі — олень... (*В. Чухліб*).

436 1. Прочитайте етюди, визначте тему кожного з них. З'ясуйте, як співвідносяться тип мовлення і будова текстів.

2. Обґрунтуйте стилістичну належність мініатюр. Визначте, які типи речень (за метою висловлювання і за будовою) вжито в текстах і як це впливає на їх образність та емоційно-експресивне забарвлення.

Ознака

Поспішаю.

За ніч випогодилося, у поблідлому небі ранкова зоря догоряє. А на дрімливій вуличці тільки тітка-підмітальниця шелестить затьмянілим тополевим листям.

У мене справи, і я думкою біля них — поспішаю.

Коли це: дінь-дінь-дінь-дінь!..

Аж стрепенувся: та невже?!

Оглядаюся — так і є... Калюжка на тротуарі взялася льодком. Тітка мітлою шугнула — крижинки по камінню й задзвеніли.

Виходить, уже...

Отак завжди: знаєш, що наближається зима, а помітиш першу її ознаку — здригнешся від несподіванки[1] (*Є. Шморгун*).

Диво з див

Ішов стежкою повз тюльпани, назвав їх дивом. Бо справді ж — диво: ці кольори найніжніших відтінків, ці форми. Але відчув, що нарциси вздовж стежки образилися. І полуниці, і трава, і жучок, синій, чорненький, на плечі. І я їм сказав: «Ти диво!» І все живе в цей травневий, після вчорашнього дощу, день — диво з див.

Учора в дощ — ластівок у небі, як маку. Перед дощем заспівали раптом птахи: і чечітки, і солов'ї, і вивільги — усі-всі (*За В. Дроздом*).

---

[1] *Несподіванка — рос.* неожиданность.

437 Прочитайте текст, проаналізуйте його синтаксичну будову. Що відображає заголовок: тему чи основну думку? Поясніть кількома реченнями, як ви розумієте щастя.

Це — щастя

За широким венеціанським вікном парашутиться перший сніг. Білі лапаті сніжинки — на жовтому каштановому листі. Я в кімнаті не сам: книжки, картини, програвач із платівками[1]. Усе мовчить... Сніг сіється повільно, наче уві сні. Розум підказує: це і є щастя *(За В. Дроздом)*.

438 Напишіть етюд на придуману вами або одну з поданих тем.

1. Дорогими для мене стали схили Дніпра *(А. Малишко)*. 2. Ожило у душі незабутнє *(М. Драй-Хмара)*. 3. Цей білий день — хіба не диво? *(О. Орач)*. 4. Знов цвіте в моїй уяві цвіт вишневого садка *(Олександр Олесь)*. 5. Спалахнуло літо ватрою востаннє *(Б. Олійник)*. 6. Листопад утопив краєвиди у розбавлену золотом синь *(Є. Маланюк)*. 7. На те і зорі, на те і квіти, щоб було мило жити на світі *(Олександр Олесь)*. 8. Святковий салют.

§ 19. На́рис на основі життєвих вражень

Порятуйте красу — і вона порятує вас

— що дають людині подорожі;
— як уникнути екологічної катастрофи;
— що таке екологія мислення та як дбати про неї.

— вчитися створювати нарис на основі життєвих вражень.

Нарис — це оповідний художньо-публіцистичний твір, у якому розкриваються й образно відтворюються суть і взаємозв'язки дійсних подій, фактів, конкретних особистостей.

Основні ознаки нарису — актуальність, проблемність, стислість, оперативність[2], поєднання художнього і публіцистичного стилів мовлення.

Розрізняють такі види нарисів: *проблемний, портретний, подорожній* та ін.

---

[1] *Програвач із платівками — рос.* проигрыватель с пластинками.
[2] *Оперативність* — правильне, швидке і дієве реагування.

439 Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку. Яку комунікативну мету ставить автор і чи досягає її? Які мовні засоби використовує? Чи можна назвати цей текст нарисом (якщо так — нарисом якого виду)?Обґрунтуйте свою думку.

Зустріч над Черемошем

Одного передосіннього вечора наша маленька група студентів виїхала до Вижниці, щоб зустріти світанок у Карпатах. Свіжий, холоднуватий легіт навівав мрійливий настрій.

Шлях наш лежав понад Черемошем, що привітно, наче сивий дідусь-буркотун, вітав нас кожною хвилею, яка билась об валун, і справді сивів своєю піною, туманом ранковим, що слався над ним.

Отак ідучи, ми раптом не змовляючись зупинилися. Те, що постало перед очима, перевершило всі сподівання[1]. Північно-західна частина Карпат, яку сонце ще не встигло освітити, була схожа на Помпею: вершина, наче наметом, була вкрита сизо-чорним туманом, а вершечки, ніби запалені, палахкотіли червоним полиском. Ярусом нижче — сніжної білизни пелена повільно посувалася до сходу, ще нижче — задумливі зелені сосни й осики карпатські стояли мов зачаровані. А південна частина рухалася — з ярів і видолинків здіймався попелясто-білий туман і танув у височині. Його наздоганяв ще біліший і також танув, розігнаний сонцем. То цілий скарб для кінематографіста. А для художника?!

перевершити сподівання

Ріка Черемош

[1] *Перевершити сподівання — рос.* превзойти ожидания.

Ми, мабуть, довго стояли отак, зачудовані, бо наче прокинулись, коли почули десь поряд: «Е-е-е, та ви так усі Карпати заберете в очі...»

На кручі над Черемошем, там, де він найбільше пустує[1], сидів дідусь із такою ж, як хвиля піниста, білою бородою. А ми його й не помітили! Підійшли, привіталися. Дід був на диво балакучий[2]. Полилася мудра і щира оповідь про історію його краю, про людей.

Дід добре знав гори: як вони прокидаються, як живуть удень, спочивають уночі, як борються, сердяться в бурю та як виспівують у літній дощ, як гарно дружать із Черемошем. Дід Іван про себе нічого не розповідав, та ми пізнали його душу, його Карпати. Ми переконалися, що він багато таємниць природи знає, та ніхто з природолюбців ще не поклав на папір його знань, його любові до Карпат. А це була б чудова, чарівлива поезія, це була б жива Гуцульщина. Ми слухали діда, і під мелодію Черемоша милувалися гірською красою і мріяли ближче пізнати цей край, його гарних і гордих людей.

Тут велична суворість скель межує з веселими усмішками різнобарвних квітів у полонинах, а джаз гірських потоків — з мелодійним спокоєм ялинових заростей. Тут живуть гостинні, щирі й витривалі[3] люди. Вони навчать тебе мови гір і пісень віковічних ялин, красивої гордості від того, що ти розумієш їх. А проводжаючи, подарують ту частку краси, яку ти забереш собі на добру згадку, побажають щасливої дороги. Щасливої дороги, яка має десятки несподіваних поворотів *(За Н. Бабич)*.

Робота в парах

440 Обміняйтесь один з одним враженнями від мандрівок Україною чи поїздок за кордон. Приділіть увагу таким питанням:

1) з ким, якими місцями і якими видами транспорту ви подорожували;
2) як довго тривала мандрівка;
3) де ви побували і що бачили;
4) яких людей зустрічали;
5) які ваші враження від побаченого, що особливо запам'яталося;
6) чим збагатила вас подорож.

---

[1] *Пустувати — рос.* резвиться.
[2] *Балакучий — рос.* словоохотливый.
[3] *Витривалий — рос.* выносливый.

441 Перекладіть і запишіть українською мовою висловлювання видатних діячів культури про природу. Визначте основну думку текстів і розкрийте власне бачення проблеми.

1. Пейзаж страны — это такой же элемент национальной культуры, как и всё прочее. Не хранить родную природу — это то же самое, что не беречь родную культуру.

Пейзаж — выражение души народа *(Д. Лихачёв)*.

2. Сегодня мы достигли таких вершин цивилизации, когда человек должен быть не только «потребителем» природы, но и её покровителем, сотворцом. Сегодня не только мы зависим от природы, но и она зависит от нас *(Ч. Айтматов)*.

442 1. Прочитайте текст, висловіть свої враження від описаного. Які проблеми порушує автор? Що ви розумієте під екологією мислення і як потрібно дбати про неї? Визначте тему й основну думку висловлювання.

2. Назвіть ознаки нарису в тексті. Охарактеризуйте лексичні засоби стилістики в тексті та його синтаксичну будову (типи речень за метою висловлювання і за будовою, пряма мова, риторичні запитання та ін.); з'ясуйте їх роль у розкритті основної думки.

Пейзаж

Художник Іван Марчук уже сім годин стоїть біля вікна потяга. Не може відвести очей від рухомого весняного пейзажу. Дуже виразна графіка ще голих дерев. Оголена земля щойно скинула зіткану зі снігу білу сорочку.

І раптом підходить провідник з відром, повним сміття. Мовчки, по-хамськи відсторонює Івана від пейзажу, відчиняє вікно і вивертає всю нечисть на пречисту землю.

«Нещасний, бідний чоловік! — думає Іван. — Тобі розуму бракує. Хто після тебе прибирати буде? На кого ти вивалив недоїдки і пластикові пляшки? Це злочин: перші травинки, воскресла земля, а ти наслідив. Ну підніми, чоловіче, очі на цей прекрасний пейзаж! Чому ти його ображаєш? Чому вважаєш, що тобі дозволено безкарно[1] чинити[2] з природою все що заманеться — засмічувати, забруднювати. Та зрозумій, нарешті, — усі ми тільки тимчасові гості на цій землі, земля ж — вічна».

чинити (робити) все що заманеться

---

[1] *Безкарно — рос.* безнаказанно.

[2] *Чинити (робити) все що заманеться — рос.* делать всё что заблагорассудится.

Людина, яка проявляє зло в будь-якій формі, покарана вже тим, що її позбавлено[1] розуму. Справжня людина не може переступити межі і скоїти злочин.

Сьогодні варто говорити не про екологію взагалі, а про екологію мислення. Наш розум уподібнюється квітці, яка наповнює простір пахощами, якщо його дія прекрасна. Або — купі сміття, що отруює довкілля смородом. Якщо чиїсь думки сіють злобу, ненависть, заздрість, зраду, — вони паплюжать пейзаж душі, спотворюючи[2] красу *(За Т. Унгуряну)*.

443 З-поміж актуальних проблем виберіть одну, якій ви хотіли б присвятити невеликий твір у формі нарису на основі життєвих вражень. Сформулюйте тему самостійно або скористайтесь однією з поданих нижче, зберіть матеріал з різних джерел і запишіть текст висловлювання. Орієнтовні теми: «Україно! Ти для мене диво!» *(В. Симоненко)*; «Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе» *(В. Симоненко)*; «Цікава подорож»; «Незабутня зустріч».

§ 20. Переказ із творчим завданням

Людина — надія планети

— як цілеспрямовано опанувати професію;
— як зберегти планету й екологію;
— як раціонально використати час та організувати дозвілля.

— вчитися писати докладний переказ із творчим завданням.

444 Прочитайте текст. Яка відповідь дається в тексті на запитання, винесене в заголовок? А якої думки ви? Чи раціонально використовуєте ви свій час і чи вдається вам відпочити? Як ви проводите вільний час і чи є у вас захоплення?

Вільний час — проблема чи винагорода?

Людині, яка працює або вчиться, постійно не вистачає часу. Мабуть, багатьом із вас знайоме: «Якби був час, я почав би (почала б)

---

[1] *Позбавити/позбавляти когось чогось — рос.* лишить/лишать кого-нибудь чего-нибудь.

[2] *Спотворювати/спотворити щось — рос.* обезображивать/обезобразить что-нибудь.

ходити в басейн, поїхав би (поїхала б) у подорож, пішов би (пішла б) на концерт...»

Надлишок[1] вільного часу — не менш важке випробування[2], ніж його нестача. Технологічні досягнення сучасного суспільства, істотно полегшуючи наш побут, вивільняють значну кількість часу. Тому як тільки в людини є можливість не працювати, з'являються значні резерви зайвого часу, що створює проблему зайнятості. І якщо немає серйозних захоплень або діяльності, якій людина могла б себе присвятити, то виникає відчуття нудьги[3], непотрібності й безвиході. Тому питання, чим зайнятися, турбує багатьох. Важливо навчитися раціонально організовувати життя, правильно структурувати свій час *(З енциклопедії)*.

вивільня́ти/ви́вільнити зайвий час

445 1. Прочитайте вислови. Як ви їх розумієте?

1. Я ніколи не буваю настільки зайнятий, як у години свого дозвілля *(Цицерон)*. 2. Безладний відпочинок ще більше стомлює *(Народна творчість)*.

2. Подумайте, де в тексті вправи 444 доречно ввести ці цитати, щоб підсилити логіку викладу, а не порушити її.

446 Прочитайте лист-звернення вашої ровесниці до читачів молодіжного журналу. Про що в ньому розповідається? Що дало дівчині нове захоплення? Яку комунікативну мету ставила дописувачка та який її досвід варто запозичити?

Я хочу розповісти вам про своє захоплення спортивними танцями, що виникло кілька років тому. Я в захваті переглядала трансляції танцювальних конкурсів «Танці з зірками», «Танцюю для тебе» і так захопилася цим видом мистецтва, що почала займатися в студії бальних танців. Згодом у мене виникла думка створити в школі гурток під назвою «Едельвейс». Усі учні — як дівчата, так і хлопці — підтримали цю ідею. У мене з'явилося чимало однодумців і нових друзів.

підтри́мати іде́ю

Нове захоплення істотно вплинуло на мій спосіб життя, мою зовнішність і навіть на мій характер. Я здобула додаткові обов'язки і стала більш відповідальною та впевненою у своїх силах. Нова справа потребува́ла творчого підходу і спеціальних

[1] *На́длишок — рос.* избыток.
[2] *Випро́бування — рос.* испытание.
[3] *Нудьга́ — рос.* скука.

знань. Систематичні заняття танцями зробили мене вправнішою, розкутішою[1] і стрункішою. Більш вишуканими стали манери.

Моє захоплення не позначилося на навчанні. Та головне, що завдяки танцям я зустріла свого найкращого друга — хлопця зі студії бальних танців, якого щиро покохала.

Фрагмент шоу «Танці з зірками»

447 Дайте відповіді на запитання анкети, яку розробила редколегія журналу, започаткувавши обмін досвідом на сторінках періодичного видання.

Анкета

1. Як у вас з'явилася нова ідея?
2. Що це за ідея?
3. Як сприйняли її товариші?
4. Якими були ваші перші кроки в опануванні нової справи і яких навичок вона потребувала?
5. Чи з'явилися нові друзі? Хто вони?
6. Які переваги[2] дає вам захоплення новою справою?
7. Як поєднується ваше нове захоплення зі старими, а також із навчанням?
8. Які несподіванки чекали на вас?

Робота в парах

448 Обговоріть ідею введення до шкільної програми заняття танцями (з якою метою, для кого — тільки для дівчат, винятково для хлопців чи для всіх). Аргументуйте свою позицію.

Робота в групах

449 Перегляньте тексти вправ 450–453 і виберіть з-поміж них той, що вас найбільше зацікавив. Об'єднайтеся в групи відповідно до вибраної проблеми і виконайте завдання до текстів.

Робота в групах

450 Прочитайте текст, визначте його основну думку, тип і стиль мовлення. Висловіть припущення, що спонукало автора порушити проблему переселення землян; чи можна цього уникнути і за яких умов. З'ясуйте, як науковці обґрунтовують

---

[1] *Розку́тий — рос.* раскрепощённый.
[2] *Перева́га — рос.* преимущество.

перспективи переміщення людей на інші планети. Порадьтеся, що ви взяли б із рідної планети в космічну подорож.

У далекі світи

Скоро я полечу в далекі світи.

Ми з друзями ступимо на твердь інших планет, побачимо нові світанки, почуємо шум не наших лісів, звуки й мову небачених істот. Над нами будуть незнайомі сузір'я, наші легені вдихнуть неземне повітря...

Що ж візьмемо з рідної планети? Що згадаємо на таємничих шляхах? Що буде радістю на новій путі?..

Я візьму із собою найніжніше, найпростіше, найнепомітніше. Легіт нечутний степовий, що несе на своєму крилі подих весни, пахощі й барви скромних лугових квітів... Я понесу в серці звуки народних пісень, що віками не змовкали над землею, зберігаючи в безіменних творіннях пульс безсмертя. Казку я не забуду в зорянім безмежжі, улюблену всіма поколіннями...

Та найголовніше, найсвятіше, що я візьму в серце, в думи, в нове життя, — тебе, Мамо... *(За О. Бердником).*

Робота в групах

451 Прочитайте уривок, визначте стиль мовлення. Обговоріть, яку думку обстоює автор і для чого робить екскурс в історію; чи достатня його аргументація; чи погоджуєтеся ви з тим, що спеціалізація була передчасною і варто повернутися до ідеї фахівця-універсала. Аргументуйте свою позицію і доведіть її до класу.

Дивна річ: на світанку сучасної культури її діячі були універсалами. Згадайте добу Ренесансу. Леонардо да Вінчі ми знаємо як

геніального художника, архітектора, інженера й ученого. Та чим більше розвивалися наука і мистецтво, тим глибше відбувався процес розгалуження й спеціалізації. Так, скажімо, лікарі поділилися на терапевтів, хірургів, педіатрів, стоматологів. Потім із хірургів виділились ортопеди, з терапевтів — ендокринологи, а там — кардіологи, отоларингологи, дерматологи, — усіх і не перелічиш! Так буквально в кожній галузі. Здавалося б, це природно, закономірно, корисно. Аж раптом життя поставило перед нами безліч проблем, які один, навіть найталановитіший, проте вузький фахівець, уже розв'язати не може.

Їх треба вирішувати колективно. А ще краще, коли кілька фахівців поєднано в одній особі *(За Л. Дмитерком)*.

Робота в групах

452 Прочитайте текст, визначте його основну думку, тип і стиль мовлення. Обміняйтеся думками про те, які знання з мови, літератури, історії, географії, біології, математики та інших предметів ви вважаєте найнеобхіднішими в житті і чому.

Несерйозно думати, що досить бути схожим на ту чи іншу людину, і це вже дає гарантію справді стати кимось: ученим, актором, генералом, державним діячем. Найцінніше в людині — цілеспрямованість. Ось ти був ніким, а став усім. Ось загубився в людському юрмищі[1], заховався, розчинився в суцільній анонімності, а насправді[2] становиш неабияку цінність для людей.

цілеспрямо́ваність

З дитинства можна мріяти стати композитором, художником, першовідкривачем, полководцем, академіком. Така ж скромна, доступна кожному мрія в дитячих душах стати льотчиком, моряком, космонавтом, геологом, підводником. Але ці мрії залишаються в дитинстві.

Підлітком думаєш про речі практичніші, хоча все важче зробити конкретний вибір. Учишся, однак напевно не знаєш, які науки знадобляться тобі в дорослому житті.

В юнацькому віці можеш змінювати свої вподобання, навіть попрацювати на різних роботах, проте не здогадуєшся, як складеться твоє життя через рік чи два.

Великі завдання потребують глибоких знань, про застосування яких багато хто зараз не думає. Дехто безцільно накопичує знання, як скупий золото, тому що не може передбачити, які конкретні знання будуть необхідні в майбутній професійній діяльності.

---

[1] *Ю́рмище* — натовп (*рос.* толпа).
[2] *Насправ́ді* — *рос.* на самом деле.

докладáти зусúль

Тому людина ще змалку має замислюватися над своїм призначенням у житті, ставити мету і докладати всіх зусиль[1], щоб здійснити свої наміри *(За П. Загребельним)*.

Робота в групах

453 Прочитайте текст, визначте його основну думку, тип і стиль мовлення. Обговоріть наслідки споживацького ставлення людей до природи; сформулюйте свої пропозиції[2] щодо захисту природного середовища, збереження його багатств і відвернення екологічної катастрофи. Доведіть їх до класу через свого представника.

На ясні зорі, на тихі води

Туристи йдуть по чисте повітря, по запахи літа, по тишу лісів і ланів, по плюскіт хвиль і спів птахів. Ці люди прагнуть[3] якнайбільше дізнатися про рідний край, вони збирають у душу золото вражень від побачених краєвидів. Цей легкий і водночас значущий вантаж здатний збагатити кожного.

У туристів виникає ілюзія, ніби вони першопроходці, наче до них цією стежкою ніхто, крім диких звірів, не ходив. І туристи щиро радіють, відкриваючи для себе все нові й нові принади[4] рідної країни.

Та що це? Поламані молоді деревця, обчухрані[5] гілки на старих. Чи не стадо диких свиней пробігло лісом? Ой ні! Наштовхнувшись на консервні бляшанки, шматки газет, биті пляшки, целофанові кульки, новітні Колумби починають розуміти, що це, на жаль, «наслідила» людина. Якщо туристи наважаться піти далі, то можуть натрапити ще й на вигорілу смугу лісу: не так давно тут вирувала пожежа. І цей злочин перед природою вчинили люди, які вважають себе любителями природи. Без такої спопеляючої любові природі було б легше *(За Б. Сидоренком)*.

454 Прочитайте (мовчки) висловлювання Михайла Пришвіна. Перекладіть і запишіть афоризм українською мовою, поясніть, як ви його розумієте.

Природа страны — это родина всех талантов, начиная от росинки солнца, сверкнувшей всеми огнями, кончая талантами, переходящими в историю культуры.

---

[1] *Докладáти/доклáсти зусúль — рос.* прилагать/приложить усилия.
[2] *Пропозúція — рос.* предложение.
[3] *Прáгнути (чого, до чого) — рос.* стремиться *(к чему)*.
[4] *Принáди — рос.* красóты.
[5] *Обчýхраний — рос.* ободранный.

455 Напишіть докладний переказ із творчим завданням за вибраним текстом (впр. 444, 450, 452, 453), доповнивши його:
— конкретними фактами, як наукові відкриття полегшують побут сучасної людини і вивільняють час; міркуваннями щодо організації дозвілля, розповіддю про своє захоплення (впр. 444);
— роздумами щодо бережливого ставлення до планети Земля і перспективи переселення землян на інші планети (впр. 450);
— розповіддю про свою майбутню професію й міркуваннями щодо того, які знання необхідні для її опанування (впр. 452);
— цитатою із вправи 454 та міркуваннями щодо ролі й завдань людини в збереженні та примноженні природних багатств (впр. 453).

§ 21. Твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему

Раз добром нагріте серце вік не прохолоне

456 Прочитайте текст, визначте його основну думку, обґрунтуйте стильову належність. Що автор вважає головним у житті? Яку комунікативну мету він ставить і чи досягає її?

Про головне в житті

Те, що я скажу, — це моя особиста думка[1]. Я її нікому не нав'язую. І все ж нагадаю слова Володимира Мономаха: «...аще не всего приимете, то половину».

особи́ста ду́мка

Ми часто чуємо: нове в житті протистоїть старому, хоча, можливо, і не все нове краще, ніж старе. Як світло протистоїть мороку, так розум і мудрість протистоять брехні, любов — ненависті, милосердя — жорстокості, мир — ворожнечі. Таким чином, усе наше життя знаходиться в постійній боротьбі. Це споконвічний закон. Не було б такого протистояння — не існувало б і самого життя. Однак якщо в душах людей порушується рівновага сил, протиборство загострюється, посилюється.

У нашій країні сьогодні існує кілька надважливих проблем: екологічна, продовольча, житлова... Пропонувалися різні шляхи їх вирішення. Та корені в цих проблем спільні. Вони криються у вихованні, у культурі. Переконаний[2]: освіта, мистецтво, наука потрібні не самі по собі — вони формують людину морально.

---

[1] *Особи́ста ду́мка — рос.* личное мнение.
[2] *Переко́наний — рос.* убеждённый, убеждён.

Культура формується століттями. Вона має найціннішу властивість з'єднувати минуле, сучасне і майбутнє. Культура передається з покоління в покоління — накопичується[1].

накопи́чувати(ся)

Нерідко вважають, що культурна людина — та, яка багато читала, здобула добру освіту, знає кілька мов. Проте можна багато знати і не бути культурним, а можна і не маючи дипломів відзначатися внутрішньою культурою.

Культура об'єднує всі грані особистості. Не можна бути культурним в одній сфері й залишатися невігласом в іншій.

Зла, нервова реакція, грубість, нерозуміння, з якими, на жаль, ми так часто стикаємось[2], — ознака слабкості, неморальності.

Привітність, доброта роблять людину красивішою. Спотворене[3] злістю обличчя стає огидним[4]. Так, трапляються продавці, які рідко всміхаються покупцям, відповідають грубо й неохоче. Таким ставленням до інших вони насамперед зневажають себе, перетворюють свій труд на каторгу.

Ось недавній випадок. Якось я хворів, лежав у лікарні. Мене навідували школярі, приносили квіти, підбадьорювали. Одна з медсестер відзначила: «Які хороші діти! Які красиві в них обличчя!» Обличчя, звичайно ж, були як обличчя, але турбота, увага до іншої людини зробили їх справді прекрасними.

Доброта, як і пам'ять, допомагає долати недуги, час і навіть саму смерть. У цьому їх непроминуще[5] моральне значення.

Якщо жити тільки для себе, дбаючи виключно про власний добробут, — як купити автомобіль чи меблевий гарнітур, — то від прожитого не залишиться й сліду.

Люди, які ні про кого не турбуються, зазвичай випадають із пам'яті інших. І, навпаки, про тих, хто безкорисливо служив іншим, мав у житті високу мету, пам'ятають довго. Пам'ятають їхні слова, вчинки і навіть дивацтва[6].

Щастя досягає той, хто сприяє щастю інших, забуваючи інколи про себе, про свої особисті інтереси. Так жити — непросто. Однак треба намагатися. Нехай справа, яку ти робиш, невелика. Проте вона стане значною, потрібною всім, якщо ставишся до неї, як до найнеобхіднішого у світі *(За Д. Лихачовим)*.

---

[1] *Накопи́чувати(ся)/накопи́чити(ся)* — *рос.* накапливать(ся)/накопить(ся).

[2] *Стика́тися/зіткну́тися* — *рос.* сталкиваться/столкнуться.

[3] *Спотво́рений* — *рос.* искажённый.

[4] *Огі́дний* — *рос.* мерзкий, безобразный.

[5] *Непромину́щий* — *рос.* непреходящий.

[6] *Дива́цтво* — *рос.* чудачество.

457 1. Прочитайте виразно вірш Любові Бенедишин, визначте його тему й основну думку. Які стилістичні засоби використовує автор для їх розкриття?

Контрасти

Життя складається з контрастів.
Є урвища і є мости.
Шанс дарувати й шанс — украсти.
Є світло й темінь. Я і ти.

Є джерело і є болото.
Є зло й добро. І пекло, й рай.
Є «так» і «ні». Є «за» і «проти».
Прощення й помста —
Вибирай.

2. Чи однаково виявляють себе люди в ситуації морального вибору? Від чого це залежить? Який вибір зазвичай робите ви і якими мотивами керуєтесь?

458 Прочитайте афоризми, поясніть, як ви їх розумієте. Про які людські якості тут ідеться?

1. Ніяка причина не вибачає неввічливості *(Т. Шевченко)*. 2. Найвища посада — бути на землі людиною *(Максим Горький)*. 3. Людина помножує власне щастя такою мірою, якою дарує його іншим *(І. Бентам)*. 4. Жити серед людей — усе одно, що ходити в казковому саду, де навколо тебе найтонші пелюстки квітів з тремтячими краплями роси, і треба так іти і так доторкуватися до квітів, щоб не впала жодна краплина *(В. Сухомлинський)*. 5. Людина, яка не ставиться гуманно до свого ближнього, не може вважатися справжньою людиною *(Ф. Бекон)*. 6. Усі на світі прекрасні почуття важать менше, ніж одна добра справа *(Народна творчість)*.

459 1. Прочитайте виразно вірш Людмили Віктасової, визначте його тему й основну думку. Чи погоджуєтеся ви з автором цих рядків? Обґрунтуйте свою думку. Чи були ви свідками ситуацій, коли людина потрапляла в біду? Як ви поводилися? Розкажіть про це.

Чужого горя не буває...
Прийми до себе ближніх біль.
Той, хто про інших забуває, —
Ховається в норі своїй.

Коли твоя хатина скраю —
Душа, як панцир. Пам'ятай:
Чужого горя не буває...
Надбай для себе і віддай.
Бо прийде час і запитає:
Чому ніхто не допоміг?
Чужого горя не буває —
Воно розділене на всіх.

2. Як ви розумієте вислів «Коли твоя хатина скраю...»? Як називається повторення того самого речення і яку роль у вірші відіграє цей стилістичний прийом?

460 1. Прочитайте текст. З'ясуйте, що Василь Сухомлинський вважає неприпустимим для порядної людини. На яких синтаксичних конструкціях — ствердних чи заперечних — побудовано текст?

Василь Сухомлинський визначив перелік вчинків, неприйнятних[1] для порядної людини. Так, негідно:
— будувати своє щастя на неповазі до прав іншої людини;
— залишати людину в біді;
— привласнювати[2] чуже;
— бути боягузом, проявляти нерішучість;
— давати волю ницим[3] потребам і пристрастям;
— мовчати, якщо твоє слово правди не дасть скривдити людину;
— не мати власної думки, а йти за натовпом;
— легковажити, не виконувати обіцянок;
— не допомогти жінці.

Робота в групах

2. Розробіть «Моральний кодекс благородної людини» на основі дій, вчинків і рис характеру, протилежних тим, про які йдеться в поданому тексті.

461 Напишіть твір-роздум у публіцистичному стилі на одну з тем: «Раз добром нагріте серце вік не прохолоне...» *(Т. Шевченко)*; «Поспішайте творити добро» *(О. Довженко)*; «Щастя. Яке воно?»; «У чому сенс життя?»; «Будувати життя чи

---

[1] *Неприйня́тний* — *рос.* неприемлемый.
[2] *Привла́снювати/привла́снити* (*рос.* присваивать/присвоить) — видавати/видати чуже за своє; красти.
[3] *Ни́ці потре́би* — *рос.* низменные потребности.

пристосовуватись[1] у житті?»; «Щоб душа не міліла...»; «Людина в ситуації морального вибору»; «Мій вибір»; «Мій ідеал»; «Чужого горя не буває» *(Л. Віктасова)*; «Вклоняються доземно тій людині, якій чомусь болить біда чужа» *(Г. Латник)*; «Що значить бути сучасним»; «Не стати рабом речей».

Під час написання твору дотримуйтеся таких порад:
1. Сформулюйте основну думку висловлювання (що ви стверджуватимете).
2. Глибоко й вичерпно розкривайте тему й основну думку.
3. Наводьте приклади з життя, факти з різних джерел інформації задля переконливості й доказовості викладу.
4. Доречно використовуйте цитати.
5. Дотримуйтесь композиційної стрункості, пропорційності частин, логічності у викладі думок.
6. Робіть висновки, висловлюйте особисте ставлення до подій, фактів, людей, їхніх вчинків, давайте їм оцінку.
7. Дбайте про єдність стилю і грамотність.

§ 22. Відгук на твір мистецтва

Всесвіт нашої духовності

— самобутність українського народного мистецтва;
— чим українська культура збагачує культуру світову.

— вчитися писати відгук на твір мистецтва.

Відгук — це текст, у якому висловлюється обґрунтована думка про прочитане, побачене або почуте і дається його оцінка.

У відгуку людина має змогу поділитися своїми думками про ті чи інші явища суспільного або культурного життя (наприклад, про книжку, пісню, картину, виставу, кінофільм, скульптуру).

У відгуку поєднуються різні типи мовлення; у його основі — **роздум**. **Теза** (думка про твір мистецтва) обґрунтовується **доказами**; у **висновку** дається загальна оцінка твору. Закінчується відгук рекомендаціями. Стиль — публіцистичний.

Форми відгуку: лист, текст виступу з повідомленням; щоденниковий запис, стаття в журнал, газету, конкурсна робота.

---

[1] *Пристосо́вувати(ся)/пристосува́ти(ся)* — *рос.* приспосабливать(ся)/приспособить(ся).

462 1. Прочитайте текст. Чи можна назвати його відгуком на твір мистецтва? Обґрунтуйте свою думку.

2. Яка ідея триптиха[1] Федора Кравчука і наскільки вдалося авторові її художнє втілення? Яку роль у реалізації задуму відіграла особливість творчої манери художника — образне відтворення реалій у поєднанні з композиційним конструюванням образу? Як рецензент оцінює роботу митця і на чому ґрунтуються його висновки?

Мистецьке осмислення Коцюбинського

У сучасній українській естетиці та в мистецтвознавстві існує стійка тенденція до розширення аналізу літературної спадщини за рахунок її художніх перевтілень, творчих інтерпретацій в інших видах мистецтва, зокрема в малярстві.

Одухотворене сприйняття особистості, природи та речей, що її оточують, визначили концепцію живописного триптиха Федора Кравчука «Чернігівське обійстя Коцюбинського» (2005–2008), присвяченого великому Сонцепоклонникові. Цілісний образ складається з трьох тематико-живописних картин: у центрі — письменник і місто; зліва — квітуча садиба й дім; справа — вітальня в гостинному домі Коцюбинських. Усі частини триптиха разом окреслюють екзистенційний простір чернігівського Сонцепоклонника, його життєве й духовне обійстя. Вирішується доволі[2] складне завдання — мовою портрета в інтер'єрі, образами природи й оживлених речей розкрити світ, у якому жив і творив письменник, пов'язати різнорідний матеріал у єдине ціле, підпорядкувати деталі одній ідеї.

Постать Михайла Коцюбинського височить над краєвидом. Образ гармонійно вписується в природу, в ландшафт, який так любив Сонцепоклонник, — Чернігівська Лісовиця з її луками, озерами, Троїцько-Іллінським монастирем на Болдиній горі. Портретні риси і вдача класика української літератури легко впізнаються. Лірично-задумливий погляд, делікатно складені руки підкреслюють гармонію душі письменника. Показово, що його постать акцентована темним. Такий колорит надає образові строгості, витонченості, академізму.

Природне тло портрета доповнюється і розширюється садом. Фруктові дерева, плодоносні й декоративні кущі, різнобарвні пахучі квіти завжди милували око й тішили душу письменника. Барвистий фрагмент саду з церковними банями позаду зображені на картині як друге «я» письменника.

---

[1] *Трúптих* — композиція з трьох картин, об'єднаних спільною темою, ідеєю.

[2] *Довóлі* — досить (*рос.* достаточно).

І ще одна складова життєвого світу Коцюбинського — його дім. На полотні не просто фрагмент кімнати, а уречевлений[1] внутрішній світ письменника. Речі в інтер'єрі вітальні розповідають про життя свого господаря. Рояль, картини, книги, розчинені в сад двері — усе говорить про повноту життя в мистецтві, у творчому спілкуванні. Хто тільки не гостював у домі Коцюбинських, а за роялем неодноразово сидів і співав Микола Лисенко. Зображений інтер'єр вдало оживлений букетом квітів, який живописно виділяється на тлі розчинених у сад дверей. Гуцульський килимок на порозі, що нагадує про карпатські мандри Коцюбинського, про його любов до Гуцульщини, завершує художній образ інтер'єру.

Головне, що картина-триптих сприймається як цілісна художня панорама життєвого світу письменника. Ідейно-естетична концепція твору знайшла гідне втілення, а створений образ доповнив сучасне коцюбинськознавство мистецькими барвами *(За В. Личковахом)*.

463 1. Прочитайте афористичне висловлювання композитора Крістофа-Віллібальда Глюка. Поясніть, як ви його розумієте.

Простота, правда і природність — ось три великі принципи прекрасного в усіх творах мистецтва.

2. Чи додержано цих принципів у творчості Федора Кравчука? Обґрунтуйте свою думку.

464 Перегляньте відгук на пейзажний живопис Олексія Полякова. З'ясуйте, у чому рецензент вбачає своєрідність творчої манери митця і що таке імпресіонізм.

Колористика Олексія Полякова

Справжній оспівувач природи... Так називають донецького митця, заслуженого художника України Олексія Полякова, чиї твори зачаровують щирістю, любов'ю до степових просторів, наповнених духмяними травами, квітами і яскравим сонцем, яким просякнутий майже кожен твір майстра.

Творчий доробок митця — галерея образів природи. «Зимовий вечір», «Квітучий травень», «У горах Криму», «Тополі в степу», «Гурзуф», «На Дніпрі. Хортиця» тощо — своєрідний калейдоскоп вражень майстра.

Твори Олексія Полякова — настроєві. Головне для нього — передати стан природи в певний момент. Це єднає художника зі школою імпресіоністів. Перше відчуття майстра миттєво з'являється на

[1] *Уречевлений — рос.* овеществлённый.

полотні, і після кількох мазків пензля перед нами постають дерева, квіти, хатки, постаті людей. Головний герой у творах Полякова — природа.

Художник тонко відчуває колір. Він використовує чисті, яскраві фарби, а також створює колористику твору на контрастах — зіставленні холодних і теплих тонів.

У деяких творах митець, як справжній імпресіоніст, розробляє власну колористичну палітру. Художник майстерно використовує відтінки одного й того ж кольору для створення єдиного образу — «Літній вечір», «Український пейзаж. Ідилія», «Латаття», «Красний Оскол. Літній пейзаж».

У цих полотнах зелений у всіх його відтінках поєднується з теплими тонами брунатного, червоного та вкрапленнями холодних фіолетового та блакитного кольорів. Пастозні[1], рельєфні мазки пензля створюють гру світла й тіні на поверхні полотна, відчуття мерехтливої повітряної маси.

Майстер кольору Поляков творить на полотні справжнє життя («Степ донецький», «Теплий день осені»), де виявляє буяння барв, кольорових акордів, фактури[2].

Пленерний[3] живопис Олексія Полякова — вікно в інший світ — близький, реальний і водночас казковий. Художник долучає глядача до співпереживання, створюючи легкий, радісний або мрійливий, ліричний настрій.

Картини Полякова наповнені повітрям. Вони дихають. Глядач ніби занурюється в прохолоду лісу, у спокій літнього вечора, відчуває свіжість дніпрової хвилі та тепло кримського сонця *(За Л. Аполлоновою)*.

Робота в парах

465 Обміняйтеся враженнями від виставки картин, відвідання картинної галереї чи музею образотворчого мистецтва. Розкажіть про картину, яка вам найбільше сподобалася, опишіть її, поділіться думками і почуттями, які вона викликала, дайте їй оцінку, поясніть, чим привернув увагу цей твір мистецтва.

466 Прочитайте текст. З'ясуйте, як автор визначає справжність літератури, чи переконливо він обґрунтовує свою думку. Звірте текст із поданим нижче планом відгуку на книжку.

---

[1] *Пастозність* — значна товщина, рельєфність фарбового шару; властивість нерозрідженої фарби зберігати форму, надану пензлем.

[2] *Фактура* — особливості обробки поверхні картини.

[3] *Пленер* (з *фр.*) — вільне повітря; *пленерний живопис* — живопис просто неба, що відтворює багатство природи, сонячне освітлення й повітряне середовище.

Чим треба доповнити висловлювання, що змінити в змісті й мовному оформленні тексту, щоб він став відгуком?

Є один простий рецепт визначення справжності літератури: чи хочеться тобі читати цю книжку серед ночі? Якщо так, то маєш справу зі справжнім майстром, якщо ні — то sorry.

Його я читаю з інтересом. Я стаю його бранцем[1], я простую його дорогами — поруч із його героями, я сперечаюся з ними і з ним, я гніваюсь, але йду далі — доки книжка не закінчиться, іду, щоб урешті-решт побачити сонце.

Така для мене проза Олеся Ульяненка *(С. Грабар)*.

План відгуку на книжку

1. Назва твору, його автор.
2. Тема та ідея, їх актуальність.
3. Зміст.
4. Найцікавіші епізоди (приклади).
5. Композиція і мовне оформлення.
6. Майстерність автора в зображенні характерів героїв.
7. Талант художника-ілюстратора в розкритті задуму письменника.
8. Загальне враження й оцінка.
9. Висновок.

467 Прочитайте текст. Доведіть, що це відгук.

Назва книжки Олекси Підлуцького «Постаті XX століття» говорить сама за себе. До неї входить п'ятнадцять нарисів-портретів загальнонаціональних лідерів різних країн. Серед них є як усесвітньовідомі — Маргарет Тетчер, Конрад Аденауер, Рональд Рейган, так і ті, про яких ми знаємо набагато менше — Ден Сяопін, Карл Маннергейм та інші. Усі ці персоналії об'єднує спільна риса: кожен із них зміг вивести свою країну з глибокої кризи чи вибороти їй державність. Автор зібрав історії життя видатних політичних діячів минулого століття, які жили в складних історичних умовах. Це істотно відбилося на особистості кожного з них, а їхні дії та вчинки, у свою чергу, впливали на перебіг світових політичних процесів. Їхні імена назавжди залишаться в історії людства.

Збірка портретних нарисів політиків «Постаті XX століття» Олексія Підлуцького — це вже друге, доповнене і перероблене видання, яке за короткий час здобуло неабияку популярність серед української інтелігенції. Книжка стала якнайповнішою за змістом, доступнішою за формою й інформативно більш насиченою, адже

---

[1] *Бра́нець — рос.* пленник.

видання із самого початку орієнтувалося на якнайширший загал читачів. Їх приваблює компактність книжки, її лаконічність, а головне — оригінальне мислення, розкуте і разом із тим тактовне слово автора, який нікого не повчає і нікому не нав'язує своєї думки.

Схильний до роздумів читач знайде у творі О. Підлуцького джерело естетичного задоволення і багату поживу для розуму, що дасть змогу об'єктивно подивитися на перебіг наближених у часі історичних і політичних процесів, розібратися в них.

«Постаті XX століття» можна перечитувати багато разів — і щоразу знаходити щось нове, адже світ змінюється *(За Т. Капелюшною)*.

468 Прочитайте відгук. Простежте, як аналізується кінематографічний твір. З'ясуйте, чи відповідає він планові відгуку на кінофільм і чи містить усі необхідні складники.

«Мільйонер із трущоб»

Режисери: Денні Бойл, Лавлін Тандан.
У ролях: Дев Патель, Аніл Капур та інші.
США, Велика Британія
2008 р.

Кадри з кінофільму

Юнак з помітно відстовбурченими[1] вухами бере участь в індійському аналогові шоу «Хто хоче стати мільйонером» і відповідає на одне запитання за іншим. Правильно. Як він це робить — незрозуміло, враховуючи настовбурчені вуха і трущобний бекграунд юнака. Питання «як» турбує не тільки глядача, а й службу безпеки

[1] *Відстовбурчений, настовбурчений — рос.* оттопыренный.

шоу, тому Джамалу доведеться пригадати все своє життя. І, треба визнати, ці спалахи пам'яті просто дивовижні.

Схожа на казку, жах[1] і непорозуміння водночас історія сироти, що в якийсь малозрозумілий спосіб не тільки не згинув у мумбайських трущобах, а й винятково завдяки власній кмітливості, наполегливості[2] та доброму серцю став успішною людиною, розказана Бойлом настільки захоплююче, наскільки це можливо.

З першого ж кадру фільм бере тебе за серце, веде разом із героєм усіма закутками його життя й не відпускає до кінця титрів.

Бездоганно[3] змонтований, новаторський за формою «Мільйонер із трущоб» насправді кінофільм із найтрадиційнішою структурою з усіх можливих. Така жорстка будова дає можливість співпереживати, тамувати подих. До того ж «Мільйонер із трущоб» — індійське кіно з традиційними для нього безумством барв, крайністю почуттів і рефреном: «Так було визначено долею» *(За О. Мстиславською).*

План відгуку на кінофільм

1. Назва, режисер, актори.
2. Кіностудія.
3. Рік випуску кінострічки.
4. Тема та ідея, їх актуальність.
5. Стислий виклад змісту (з елементами аналізу).
6. Зіставлення з художнім твором (у разі екранізації).
7. Враження від гри акторів і роботи режисера, музичного оформлення, колористики.
8. Загальне враження й оцінка.
9. Висновки й побажання.

Робота в парах

469 Уявіть, що ви відомий меценат і маєте можливість екранізувати один із ваших улюблених творів. Подумайте, кому з відомих сценаристів, режисерів та акторів ви запропонуєте реалізувати цю ідею. Розіграйте діалог з уявним сценаристом (режисером, актором), розкажіть йому про твір, дайте відповіді на його запитання, запросіть до співпраці.

Робота в парах

470 Обміняйтеся враженнями від цікавої телепередачі (як вона називалася, яке коло питань висвітлювала, чим сподобалася,

---

[1] *Жах — рос.* ужас.
[2] *Наполегливість — рос.* настойчивость.
[3] Без жодних недоліків *(рос.* безупречно).